

LUND UNIVERSITY

Maglarp

kyrkan som försvann

Wienberg, Jes; Romberg, Thomas; Dahlberg, Markus

2010

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J., Romberg, T., & Dahlberg, M. (Red.) (2010). *Maglarp: kyrkan som försvann*. (Studier till Sveriges kyrkor; Vol. 3). Riksantikvarieämbetet.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

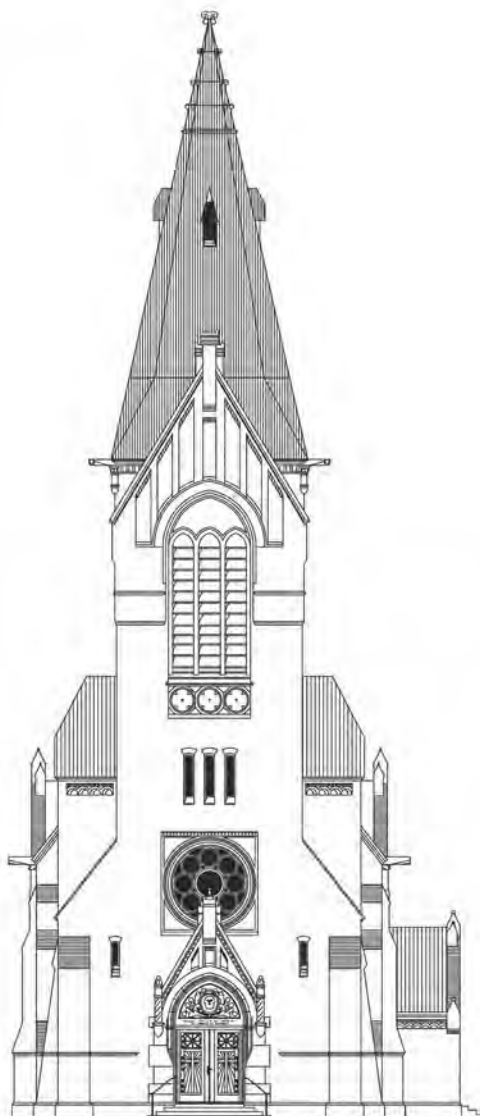
LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MAGLARP

Kyrkan som försvann

REDAKTÖRER: MARKUS DAHLBERG,
THOMAS RÖMBERG & JES WIENBERG

MAGLARP
Kyrkan som försvann

MAGLARP

Kyrkan som försvann

REDAKTÖRER: MARKUS DAHLBERG,
THOMAS ROMBERG & JES WIENBERG

Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium.
Grundat 1912 av Sigurd Curman och Johnny Roosval.

OMSLAGETS FRAMSIDA Maglarps nya kyrka. Fasad mot väster. Relationshandling. Ponnert Arkitekter AB 2007

OMSLAGETS BAKSIDA Jaktfalk på tornet till Maglarps nya kyrka, februari 2007. Foto: Erik Nordström, Trelleborg.

Utgiven med bidrag från:
Ebbe Kocks stiftelse
Länsstyrelsen i Skåne
Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet
BOX 5405, SE-114 84 Stockholm
TFN 08-519 18000
E-POST bocker@raa.se

GRAFISK FORM Lucas Brusquini, Giv Akt AB
TRYCK Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 2010

Studier till Sveriges Kyrkor 3
Copyright: Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Skåne samt författarna

ISSN 1652-1587
ISBN 978-91-7209-569-4

ISBN 978-91-7209-723-0 (PDF) 2015

Innehåll

- 7 Förord
- 9 Maglarps nya kyrka – omistlig eller övertalig?
Thomas Romberg
- 13 Dömd från början? Den problematiska kyrkan i Maglarp
Henrik Ranby
- 37 Gör en kyrka någon skillnad?
Lotta Eriksson
- 49 Kulturmiljövården och rivningen av Maglarps nya kyrka
i ett nationellt perspektiv
Markus Dahlberg
- 59 När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu
Jes Wienberg
- 73 Odarslövs kyrka – framtiden för en avlyst kyrka
Staffan Löfberg
- 85 Kronologi för Maglarps nya kyrka
Henrik Ranby
- 86 Referenser
- 92 Presentation av författare

Förord

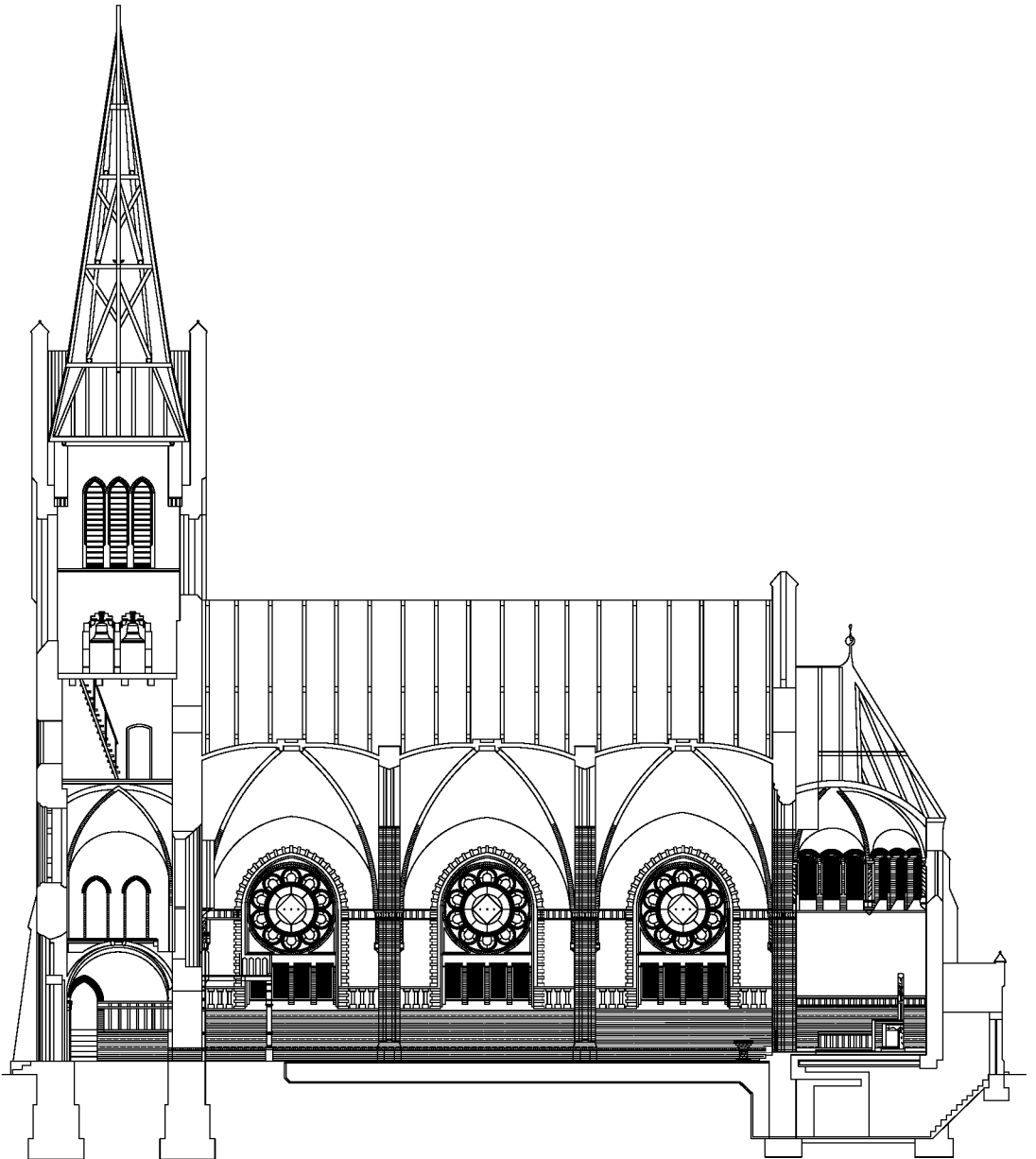
Denna bok har tillkommit för att belysa hur kulturmiljövården agerat under de mer än 30 år då frågan om rivning av Maglarps nya kyrka var aktuell. Innehållet i boken beskriver tillkomsthistorien och den lokala debatt som fanns om kyrkan redan under det tidiga 1900-talet. Maglarps nya kom att bli den sista i den karakteristiska grupp som brukar betecknas »Skånes röda tegelkyrkor«.

Boken vill ge en bred skildring av den process som ledde till att en kyrka skyddad av kulturminneslagen tilläts förfalla för att till slut rivas. I publikationen ges även en internationell utblick som kompletterar det nationella, regionala och lokala perspektivet.

Kyrkan revs 2007 efter dom av Regeringsrätten. De närmast berörda parterna, Svenska kyrkan och kulturmiljövården, kunde inte finna en lösning på hur kyrkan fortsatt skulle bevaras och användas. Ett syfte med boken är att lära för framtiden, så att situationen om möjligt inte upprepas. Att riva en kyrka är ett oåterkalleligt beslut, som både innebär en förlust av kulturhistoriska värden och väcker många känslor.

Boken har tillkommit på initiativ av Länsstyrelsen i Skåne som också samordnat arbetet. Skriften ingår i serien Studier till Sveriges Kyrkor, utgiven av Riksantikvarieämbetet. Varje författare står själv för sakinnehåll och synpunkter i respektive artikel. Bidrag till tryckningen har erhållits från Ebbe Kocks stiftelse, Länsstyrelsen i Skåne och Riksantikvarieämbetet.

Stockholm, Malmö och Lund i november 2010
Markus Dahlberg, Thomas Romberg och Jes Wienberg

Maglarps nya kyrka – omistlig eller övertalig?

av Thomas Romberg

Denna artikel har tillkommit som en del i sammanställningen, avslutningen och redovisningen av hur det omöjliga kunde ske, nämligen att Maglarps nya kyrka revs.

De medeltidskyrkor som revs i Skåne under det sena 1800-talet blev mycket bristfälligt dokumenterade. I detta kapitel finns därför en del som beskriver den formella processen, men även en del där dokumentationen av kyrkan redovisas.

Som nytilträdd länsantikvarie 1999 var rivningsansökan för Maglarps nya kyrka ett ärende jag »ärvde«. En prioriterad arbetsuppgift blev att medverka till att formulera ett beslut på en mer än två år gammal ansökan. När den slutliga domen kom från Regeringsrätten 2005 kändes det som en kalldusch.

Att avsluta en lång och för många smärtsam process som lede till rivning av Maglarps nya kyrka utan en sammanfattning hade känts som ytterligare ett nederlag.

Den formella processen

Den 19 december 1996 mottog Länsstyrelsen från Kyrkofullmäktige i Hammarlövs kyrkliga samfällighet en ansökan om rivning av Maglarps nya kyrka. Denna ansökan utgjorde slutpunkten på mer än 20 års diskussion mellan företrädare för församlingen och samfälligheten, tjänstemän från Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen och Skånes Hembygdsförbund/Landsantikvarien.

Den 12 december 1999 beslöt Länsstyrelsen att inte medge rivning. Beslutet föregicks av sedvanlig remisshantering. Riksantikvarieämbetet, Skånes Hembygdsförbund/Landsantikvarien avstyrkte rivning, medan Lunds stift och Trelleborgs kommun tillstyrkte rivning.

Länsstyrelsens beslut överklagades av Samfälligheten till Länsrätt och Kammarrätt som i sina domar fastställde Länsstyrelsens beslut. Samfälligheten ansökte och fick prövningstillstånd i Regeringsrätten. I juni månad 2005 avgjorde Regeringsrätten frågan genom att medge rivning av Maglarps nya kyrka (Regeringsrättens mål 2993-00).

Lunds stift och Svenska kyrkan centralt var i samband med det remissförfarande som var kopplat till överklagandeprocessen i de tre rättsliga

Fig. 1. Sektion genom kyrkan. Relationshandling. Ponnert Arkitekter AB 2007.

instanserna aktiva och medverkade med skrivelser som konsekvent argumenterade för rivning av kyrkan.

Kostnaden för en restaurering av kyrkan användes av båda parter som argument för rivning respektive bevarande. 1997 gjorde arkitekt Wiggo Marsvik en beräkning för restaurering av kyrkan med en slutsumma på 1 800 000. Denna uppdaterades 1999 och summan blev då 2 500 000. 2004 lät Hammarsslövs samfällighet arkitekt Hans Ponnert beräkna kostnaden för restaurering av kyrkan. Beräknad restaureringskostnad blev då 30 000 000 kronor.

2001 återinvigdes Borlunda kyrka söder om Eslöv. Borlunda kyrka är i mångt och mycket en parallell till Maglarps nya kyrka. Borlunda kyrka var stadd i förfall. Det fanns en önskan från samfälligheten att få riva kyrkan, men genom en engagerad kyrkoherde och ekonomiska möjligheter restaurerades kyrkan. Prislappen för denna restaurering blev knappt 10 000 000 och då är kyrkan användbar för alla typer av förrättningar. Genom ett beslut av den dåvarande Riksantikvarien Erik Wegreus blev även orgeln återställd i spelbart skick.

Kyrkoantikvarisk ersättning

I den överenskommelse som upprättades mellan staten och Svenska kyrkan vid relationsförändringen 2000 tillskapades den kyrkoantikvariska ersättningen. För Maglarps nya kyrka prövades aldrig om att restaurera kyrkan med dessa medel. Från samfällighetens sida fanns det givetvis inget intresse att ansöka om kyrkoantikvarisk ersättning.

Rapporten Femton kyrkor i Skåne

Kunskapen om de skånska kyrkorna är på många sätt bristfällig. En fråga som varit föremål för diskussion i den regionala samrådsgruppen för kyrkoantikvariska frågor i Lunds stift är att genomföra det så kallade karakteriseringsprojektet för stiftets kyrkor. Motsvarande arbete har genomförts i landets övriga stift. I Lunds stift har Stiftsstyrelsen beslutat att inte genomföra denna typ av projekt. Då karakteriseringsprojektet finansieras via kyrkoantikvarisk ersättning har Stiftsstyrelsen möjlighet att fatta ett dylikt beslut.

Ett scenario som var möjligt efter Länsstyrelsens beslut att inte medge rivning av Maglarps nya kyrka var att den kommande rättsliga prövningen medgav rivning. Detta skulle kunna få till följd att fler församlingar ansökte om rivning av de kyrkobyggnader som man inte hade bruk för.

Ett sätt att möta denna situation var att skaffa bättre kunskap. Länsstyrelsen bad de i länet verksamma kyrkoantikvarierna att lista de 15 kyrkor som låg i farozonen. Till projektet knöts Henrik Widmark, som då arbetade med kyrkohistoria och även med kompetens som antikvarie. Undertiteln på projektet var »En modell för kulturhistorisk värdering av kyrkobyggnader«. Av de 15 kyrkorna är fem ursprungligen medeltida och de övriga från sent 1800-tal och 1900-talets första årtionde. (Widmark, Henrik, u.å. [2000]).

Vad har hänt med dessa 15 kyrkor? Farhågorna att ett antal rivningsansökningar skulle komma till Länsstyrelsen har tack och lov kommit på skam. Däremot finns exempel på att kyrkor avlysts och sedan fått annan användning. Det mest spektakulära exemplet är Allhelgonakyrkan på Ven som idag är en del av Tycho Brahe-anläggningen. Borlunda har som redan nämnts restaurerats. Örja kyrka vid Landskrona används för förvaring av bland annat inredningen från Allhelgonakyrkan. Odarslövs kyrka norr om Lund kommer sannolikt att få en ny användning med anknytning till medicinsk forskning. Den värdefulla orgeln i Odarslöv flyttades till Västra Hoby där den utnyttjas vid förrättningar och i församlingens körverksamhet. I centrala Malmö har Caroli kyrka sålts till det fastighetsbolag som äger och förvaltar Caroli City, ett köpcentrum från 1970-talet.

»Femton kyrkor i Skåne« är en värderingsmodell som är användbar för den enskilda kyrkan. För att få en verklig överblick av stiftets kyrkor är det ovan redovisade karakteriseringsprojektet den enda realistiska möjligheten. Det är då viktigt att arbetet förankras hos församlingar och församlingsbor.

I Skåne revs 1957 Källs Nöbbelövs kyrka utanför Lund. Kyrkan var uppförd 1901, hade en skadebild likartad Maglarps nya kyrka, men även husbocksangrepp. Mycket lite finns skrivit om denna kyrkorivning. Den nya kyrkan ritades av Eiler Graebe och invigdes 1959.

Dokumentationen av Maglarps nya kyrka

I Länsstyrelsens beslut från den 7 maj 2007 som rubricerades »Verkställande av regeringsrättens dom gällande rivning av Maglarps nya kyrka« ställs ett antal villkor. Kyrkan ska dokumenteras under rivningen och kyrkan ska mätas upp med 3D-laserscanning.

Länsstyrelsens skäl till att begära en noggrann dokumentation av kyrkan var flera. Ett huvudsyfte var att till eftervärlden lämna ett så komplett material som möjligt, för att näst intill kunna rekonstruera kyrkan. Ett annat skäl som var mer allmängiltigt och motiverade att statliga byggnadsvårdsmedel användes för dokumentationen var att i full skala använda tekniken med laserscanning.

Den traditionella dokumentationen utfördes av Ola Månsson verksam hos Ponnert Arkitekter. Rapporten finns tillgänglig hos Länsstyrelsen.

Ritningsmaterialet från Maglarps nya kyrka är ovanligt komplett. Ett antal av Harald Boklunds originalritningar från 1903, 1906 och 1907 finns bevarade. Både fasad- och planritningar i skala 1:100 och 1:50 finns numera förvarade på Landsarkivet i Lund.

Studier av ritningsmaterialet visar att kyrkan uppfördes i nära överensstämmelse med Harald Boklunds ursprungliga ritningar. Även inredning, de exteriöra och interiöra detaljerna finns på de ursprungliga ritningarna och stämmer väl med hur dessa kom att utföras.

Laserscanningen resulterade i ett antal plan- och fasadritningar, samt längd- och tvärsnitt. Dessa är mycket exakta och visar även kyrkans skadebild.

Till rapporten är fogat fotodokumentation, äldre fotografier, äldre ritningar samt förteckning av äldre skriftligt arkivmaterial.

Maglarps nya kyrka blev således väl dokumenterad inför och under rivningen. Detta kan inte uppväga förlusten av kyrkobyggnaden, men lämnar åtminstone en möjlighet för kommande generationer, både intresserad allmänhet och forskare, att få en bild av kyrkan.

Ola Månsson redovisar även i rapporten i vilket skick kyrkan befann sig vid rivningen. Kyrkan var i ett stadium av långt gånget förfall. Förfallet hade accelererat och samtliga delar av byggnaden var mer eller mindre påverkade.

Vid kyrkans 25-årsjubileum 1934 skrev Johan Ljungdahl i en minneskrift att »dess yttermurar visat sig dåligt tåla tidens tand, utsatta som de är för väder och vind icke minst från havet, varför ständiga reparationer visat sig nödvändiga« (Ljungdahl 1934). Sedan kyrkan stängdes 1976 gjordes i stort sett inga »nödvändiga reparationer«.

Kyrkoplatsen idag

På platsen för Maglarps nya kyrka återstår idag kyrkans grundmurar. Församlingen avser att använda platsen för friluftsgudstjänster. Kyrkogården är i bruk. Församlingen har ansökt och fått Länsstyrelsens medgivande till att uppföra en klockstapel och sätta upp ett träkors inom området. I klockstapeln kommer sannolikt en av klockorna från kyrkan att hängas upp. Till klockstapeln och korset kommer material från kyrkan att användas.

I artikeln refereras till ett antal av Länsstyrelsen diarieförda handlingar. Dessa finns förtecknade under Referenser Arkiv.

Dömd från början? Den problematiska kyrkan i Maglarp

av Henrik Ranby

Inledning

Maglarps nya kyrka kom till i en brytningstid mellan 1800-talets nygotik och det tidiga 1900-talets friare tolkning av historiska former. På en gång stod kyrkan som slutpunkten för »Skånes röda tegelkyrkor«, den internationellt nygotiska men delvis också regionalt skånska tradition som domkyrkoarkitekt Helgo Zettervall företrätt, och på en gång som representant för nya tankar inom kyrkoarkitekturen (Fernlund 1995). I den utdragna tillkomstprocessen fanns delade meningar om den nya kyrkans läge men också om man överhuvud skulle bygga en ny kyrka istället för att reparera den gamla (Ljungdahl 1934, s. 12ff).

Även kyrkans avveckling och rivning jämnt hundra år senare, 1976–2007, kan sägas ha pågått i en brytningstid mellan modernismens kategoriska förakt för »eslövsgotik« och det sena 1900-talets allt större uppskattning av kulturarvet från sekelskiftet 1900. Karakteristiskt är hur arkitekturhistoriker och professionella kulturmiljövårdare sedan 1970-talet efterhand sett allt positivare på industrialismens kulturarv medan den låga värderingen av »eslövsgotiken« dröjt sig kvar i andra miljöer, exempelvis inom delar av Svenska kyrkan.

Kanske var det logiskt att just den problematiska kyrkan i Maglarp utvecklades till ett slags »pilotfall« för kyrkorivningar i samtiden. Den tid kyrkan tillkomst diskuterades, 1872–1909, omfattade 37 år, den tid dess avveckling och rivning diskuterades drygt 30 år. Kyrkan var i bruk i 65 år, vilket medför att diskussionerna om dess tillblivelse och avveckling tillsammans faktiskt var längre än den tid Maglarps nya kyrka var i bruk. Nu när kyrkan inte längre finns kvar handlar dess historia lika mycket om de diskussioner, strider, värderingar och diskurser som är knutna till kyrkobyggnaden som om byggnaden i sig. Det är en berättelse som inbegriper såväl tekniska problem som ekonomiska prioriteringar men också estetiska och kulturella värderingar – till och med missförstånd, vill jag hävda. Den är i förstone dessa jag skall följa i denna artikel.

Kyrkan har övergått från materiellt till immateriellt kulturarv, ur vilket vi kan isolera idéhistoriska ämnesfragment och förhoppningsvis dra relevanta slutsatser inför de liknande problemställningar som kulturmiljövården och Svenska kyrkan lär ställas inför inom en snar framtid.

Till detta kommer att Maglarps nya kyrka ritades av en av de mer färgstarka arkitekterna från perioden, Harald Boklund, kontroversiell i sin samtid, under 1900-talet länge obemärkt men under 1990-talet »återupptäckt«. En central fråga är hur många som egentligen förstod att uppskatta Maglarps nya kyrka som arkitektur medan den ännu fanns kvar och huruvida detta faktum hade betydelse på vägen mot kyrkans rivning.

Arkitekten Harald Boklund (1868–1924)

Arkitekten Harald Boklund föddes i Stockholm 1868. Trots att fadern, Johan Christoffer Boklund, var professor vid Konstakademien och chef för Nationalmuseum, valde unge Harald efter inledande studier vid Kungliga Tekniska högskolan att utbilda sig i Berlin. Här tog han intryck av den växande storstadens mångfacetterade byggnadskonst och fick, sannolikt såväl via sin far som sin tyska mor, kontakt med framgångsrika berlinarkitekter som Hans Grisebach, Hermann Ende, Wilhelm Böckman och Alfred Messel. Efter enandet 1871 hade Tyskland blivit en ledande industri- och kulturnation, vars huvudstad var Europas snabbast växande storstad. Här kunde Boklund bland mycket annat studera ett antal kyrkobyggnadsprojekt, exempelvis den stora Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche, som under Boklunds berlinår stod under uppförande och låg i den stadsdel där arkitekten verkade. I Berlin gifte Boklund sig år 1891 med Elsa Herfordt och öppnade sin »Atelier für Architectur und Bauausführung« vid Uhlands-Strasse 60 i Berlin-Charlottenburg (Ranby 2002, s. 40ff).

Vid 1890-talets mitt kom Boklund via arbete vid Hjularöds slottsbygge till Malmö, där han 1895 blev kompanjon med malmöarkitekten August Lindvall. Under namnet »Lindvall & Boklund« ritade de en serie stora projekt: slott, järnvägsstationer, kyrkor, affärs- och hyreshus, deltog i arkitekttävlingar med mera. Arkitektfirman kom att bli en av det skånska 1890-talets mest framgångsrika. Den något äldre August Lindvall hade sedan tidigare ett etablerat kontaktnät i Malmö med omnejd. Han hade redan ritat en serie byggnader, såväl hyreshus som nygotiska kyrkor i Hylle (Limhamn), Bjärshög och Bunkeflo. Lindvall & Boklund arbetade i sina stadsmässiga projekt ofta i en blandstil av nygotik, nordeuropeiskt inspirerad nyrenässans och jugendtendenser. Kontoret levererade ritningar till den lilla kyrkan Norra Nöbbelöv, till en nyromansk omgestaltning av Svedala kyrka och till Södra Åsums nya kyrka i en säregen blandning av nygotik och Arts-and-Crafts-tendenser. I kompanjonskapet framstår Lindvall som realisten, Boklund (fig. 2) som den mer fantasifulle (Ranby 2002, s. 66ff).

Efter sekelskiftet 1900, då samarbetet upplösts och Boklund gjort personlig konkurs, arbetade han självständigt. Arkitektverksamheten kompletterades med omfattande föreningsengagemang och från 1907 med redaktörskapet för *Byggnadstidningen*. Boklund blev en samhällsbyggare och kulturperson och drev flera för Malmö väsentliga frågor, exempelvis den om en Baltisk utställning. Han samarbetade med Fredrika Bremerkretsen, verkade i Malmö industriförening, Södra Sveriges byggnadstekniska samfund, Skånska konstnärslaget, engagerade sig i Odd Fellow-orden med mera. Som några huvudverk från denna tid står Pildammstornet och

Fig. 2. Harald Boklund, arkitekt till Maglarps nya kyrka. Foto: Axel Sjöberg ca 1900. Efter original i privat ägo.

Hamnförvaltningen (nu Malmö Högskola) i Malmö och Odd Fellow-huset i Landskrona. Maglarps nya kyrka blev hans enda egenhändigt ritade kyrka (Ranby 2002, s. 119ff) även om det framkommit att han också ritat det 1901 uppförda Västra kapellet på Västra kyrkogården i Trelleborg.

Harald Boklund var sammanfattningsvis en mångfacetterad personlighet i sekelskiftets Skåne, på en gång kosmopolit, regionalist och nationalromantiker. Han var en av de få genuint intellektuella inom Skånes dåtida arkitektkår, ständigt kunskapsökande och kontroversiell i den bemärkelsen att han regelbundet tog strid för sina åsikter och för det han ansåg riktigt, även om detta innebar att han stundom kom att stöta sig med inflytelserika personer. Olika omständigheter: ställningen utanför Stockholms kulturelit, hans tyskorientering och det faktum att hans efterlevande inte »marknadsförde« honom i arkitekturhistorieskrivningen, bidrog till att Boklund under en stor del av 1900-talet var föga mer än en fotnot i svensk

arkitekturhistoria (Ranby 2002, s. 201ff). Från 1990-talet har han åter uppmärksamats (Ranby 1996; Tykesson & Staaf 1996; Franzén 1999) och 2002 disputerade artikelförfattaren på en avhandling om arkitekten (Ranby 2002).

Förutsättningar och utgångspunkter för Maglarps nya kyrka

1800-talet var en tid av omfattande kyrkobyggande i Sverige. Enbart åren 1850-1890 uppfördes det hela 470 nya kyrkor i riket, närmast i ett slags serieproduktion. Kyrkorna fram till 1890, menar konstvetaren Jakob Lindblad i en i Uppsala 2009 framlagd doktorsavhandling, karakteriseras fortfarande av det lokala bondesamhällets byggande, kontrollerat av staten, medan arkitekterna efter 1890 fick mer att säga till om (Lindblad 2009). I det sena 1800-talets Sverige kunde man också stundom tävla i kyrkoarkitektur (Waern 1996). Situationen i Skåne avspeglar delvis rikets men innehöll samtidigt särdrag. De kyrkor som byggdes här var oftare välvda, hade smalare kyrkorum och ett större inslag av innovation och influenser från det tysk-danska kulturområdet. Domkyrkoarkitekterna Carl Georg Brunius och Helgo Zettervall hade i Skåne ett inflytande som knappast kan överskattas. Detta innefattade lärjungar och skolbildning men senare också det faktum att Zettervall åren 1882-1897 var överintendent, alltså högste ansvarige för rikets kyrkobyggande. En expanderande skånsk ekonomi och befolkning, ett intensifierat kyrkobyggande med rivningar av medeltidskyrkor och framväxten av en regional arkitektkår, är några aspekter som präglade det sena 1800-talet (Fernlund 1982; 1995; Lindblad 2009).

Maglarps nya kyrka blev som sagt Boklunds enda egna kyrkoprojekt. Han hade gedigen yrkeserfarenhet när han fick uppdraget, trots att han bara var i 35-årsåldern. Intrycken från Berlin måste ha varit en utgångspunkt, de kyrkor han ritade med August Lindvall en annan. Lindvall hade börjat som en stilsäker med ganska konventionell nygotiker i Zettervalls efterföljd. Hans kyrkor är maskinmässigt formperfekta, har röda tegelfaser och nygotiskt formspråk. Likväl kan vi se drag hos långhusfasaderna (serien av prydnadsgavlar med runda fönster) i Bunkeflo (fig. 3) som en sannolik inspirationskälla till Maglarps långhusfasader. På långhusfasaderna hos Lindvall & Boklunds Norra Åsum möter vi också runda fönster. De romanska former Lindvall & Boklund tillämpade i Svedala, och som synes springa ur Gedächtniskirche i Berlin, kom också att få motsvarigheter i Maglarp (Ranby 2002, s. 58, 104ff). Plan- och kompositionsmässigt är det dock Lindvall & Boklunds lilla kyrka i Norra Nöbbelöv, som med sina tre travéer och sitt femsidiga kor ligger närmast Maglarp.

Flera kyrkoantikvariska forskare poängterar kyrkoarkitektur som ett närmast autonomt fält (Lindblad 2009, s. 13). Jag ställer mig delvis tveksam till ett sådant förhållningssätt; i Lindvall & Boklunds fall fungerar åtminstone inte en sådan grundinställning. Många av de former de använde för profana byggnader finns också hos kyrkorna, likaså materialen. Så rymmer banhallen i Trelleborg eller grosshandlare Sigurd Hedbergs hus vid Stora Nygatan i Malmö drag som starkt påminner om arkitektkontorets kyrkoarkitektur. Det är samma gotik, samma röda förbländertegel, samma blin-

Fig. 3. Bunkeflo kyrka, Skåne, ritad av August Lindvall 1895. Detalj av långhusfasad. Foto: Henrik Ranby 1997.

Fig. 4. Södra Åsums kyrka, Skåne, ritad av Lindvall & Boklund arkitekter 1899. Foto: Henrik Ranby 1997.

deringar, dekorationsmåleri, viktoriaplattor med mera. Deras kyrkobyggnader är en representant för ett arkitekturhistoriskt skede och en tid snarare än bundna inom en egen kategori.

Enligt Boklunds egen utsaga hade internationellt stilbilande nygotiker som fransmannen Eugène Emmanuel Viollet-Le Duc och tysken Johannes Otzen till en början influerat honom (Ranby 2002, s. 146). Intressant nog kan vi också få en uppfattning om vilken arkitekturlitteratur han ägde något år innan han fick uppdraget att rita Maglarp. Förutom titeln *L'Art Gothique* kan man notera tidskrifterna *Jugend* och *The Studio* och en bok med titeln *Interieur Anglais* (Ranby 2002, s. 116). Böckerna visar på Boklunds ambition att hålla sig ajour och ta del av de tyska och engelska tendenser som ledde bort från stilarkitekturen och in i Art-Nouveau och jugend-rörelserna. Redan Södra Åsums kyrka (fig. 4), ritad 1899 och färdig 1902, vittnar om en förnyelse och ambition att söka sig bort från den konventionella nygotiken. Kanske var det just denna kyrka som var Boklunds främsta merit för att få uppdraget i Maglarp. Det är ju annars något märkligt att den i fråga om kyrkor mer erfarne Lindvall inte kom på tal. Denne ritade inga kyrkor efter kompanjonskapets upplösning. Ur materialet kring Odd Fellow-platset i Malmö vet vi att Boklund annars konkurrerade med sin gamla kompanjon omedelbart efter kompanjonskapets upplösning (*Odd Fellow-palatset 100 år 2004*, s. 24ff). Någon uppgift om att andra arkitekter ställdes mot Boklund om att erhålla det slutgiltiga uppdraget i Maglarp har inte återfunnits. Snarare får man intryck av en direktbeställning.

Vid sidan om Boklunds erfarenheter och ideal fanns det emellertid för Maglarps nya kyrka som särfall en lång förhistoria, som också den satte sin prägel på projektet. Prestige, beslut och kompromisser hade liksom ritningsarvodet redan plöjts ner i projektet. De långa diskussionerna hade sannolikt redan givit förväntningar om en konventionell kyrkobyggnad som utan problem skulle kunna godkännas av myndigheterna. Redan 1872 hade Zettervall gjort ett första förslag i »götisk« stil med starkt stöd från kyrkoherde Peter Lundberg. Tio år senare hade Zettervall ytterligare ett rikt nygotiskt förslag färdigt, nu med ett relativt ljust långhus, en mörkare zon vid triumfbågen och glasmålningar i koret. Ett torn skulle symbolisera den kristna tron och »resa sig i höjden i fri och ädel form«. När förslaget år 1892 skulle realiseras, visade sig emellertid Zettervalls rikt dekorerade byggnad alltför kostsam att utföra. Istället fick hans lärjunge Henrik Sjöström i uppdrag att göra ett nytt förslag (Frostin 1960, s. 79f). Detta godkändes 1893 (Ranby 2002, s. 144). Processen drog dock ut på tiden eftersom man var oense om platsen. Först 1902 var man enig om var kyrkan skulle byggas. Arvet från Helgo Zettervall var i Maglarps fall komplicerat: den som ritat ursprungsförslaget hade 1882–1897 suttit som högste granskande tjänsteman av ärendet.

Den 18 september 1902 enades kyrkostämman om att »genom skicklig arkitekt låta utarbета ny ritning till kyrkan« och den 27 april 1903 kunde Boklund signera den första ritningsomgången, antagen på en kyrkostämma dagen därpå. Boklund hade alltså maximalt sju månader på sig att rita kyrkan (Ljungdahl 1934, s. 16; Ranby 2002, s. 145). Hösten 1902 var han samtidigt i full gång med att rita Pildammstornet i Malmö och under våren 1903 höll han på med några jugendhus vid S:t Pauli kyrkogata (Ranby 2002, s. 142f). Hans liv präglades också av ökat föreningsengagemang i Skånska konstnärslaget, Skånska ingenjörsklubben och Malmö industriförening (Ranby 2002, s. 124, 128, 135). Hur många veckor han egentligen kunde lägga på projektet kan man diskutera. Att återanvända huvudkompositionen från Norra Nöbbelöv (fig. 5a–b) och förstora denna var sannolikt ett rationellt sätt att dra upp projektets huvudlinjer.

En utgångspunkt för Boklund var säkert att rita en kyrka som var prisvärd och prydlig, de huvudkrav som vanligen ställdes av församlingarna. I siffror betydde detta i 1902 års stämmobeslut 200 sittplatser för en kostnad av 55 000 kr (tomt och orgel oberäknad), en siffra som vid anbudsförfarande dock pekade på 71 950 kr (Ljungdahl 1934, s. 16) och slutligen totalt omfattat ca 120 000 kr (Ljungdahl 1954, s. 134). Samtidigt måste församlingarna i Skytts och Oxie härader, där nya kyrkor byggdes på ett bösskotts avstånd, ha kommit att snegla på varandra. Viss konkurrens om den pampigaste kyrkobyggnaden på Söderslätt kan inte uteslutas – faktum är att kritik mot de nya »krokkanerna« på Söderslätt uttalades redan vid sekelskiftet 1900 och den »frukt av fåfänglig önskan att överträffa andra församlingar med avseende på ett präktigt Gudshus« kritiserades i Maglarps så tidigt som 1897 (Ljungdahl 1934, s. 12, 15).

Förväntningarna på Maglarps nya kyrka handlade alltså såväl om viss sparsamhet som om statuskrav, allt i en tid av förändrade arkitekturideal, i vilken kritiken mot historicismen och de ideal Zettervall stod för blev allt-

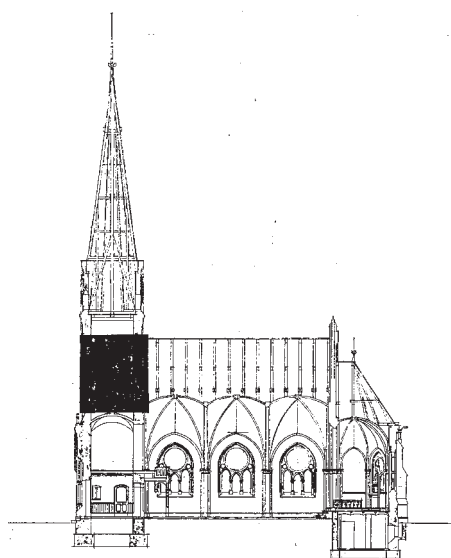

Fig. 5a–b. Norra Nöbbelövs grundkoncept (t.v.) som utgångspunkt för Maglarps nya kyrka. (t.h.) Ritning från 1899 (Rikarkivet) respektive 1903 (Landsarkivet, Lund).

mer markanta, jugendinfluserna välldes in från Europa och nationalromantiken började formerna sina positioner.

För att rätt bedöma ett verk som Maglarps, skall man ha i åtanke att arkitektens roll den gången näppeligen innebar att leverera hundradelsritningar och sedan låta byggmästaren ta över. Boklund skulle ta fram kostnadsförslag, beskrivningar, arbetsbeskrivning, utöva kontrollanskap och följa sitt projekt in i minsta detalj. De slutgiltiga detaljritningarna (29 stycken) utfördes i skala 1:1 (den största är 9 kvadratmeter!). Med millimeterprecision redovisas fönsteromfattningar, gesimser, utkastare, fast inredning med mera (Månsson 2009, s. 22. Bilaga 5:2).

Mitt i Maglarps tillkomstprocess skulle Boklund i april 1906 mista sin hustru Elsa »efterlämnande mig och fem kvidande barn i djupaste smärta«. Även om Boklund gick mot sitt livs högsta årsinkomster - han tjänade 8 000 kr 1910 (Ranby 2002, s. 123) måste han under Maglarps tillkomstprocess också haft mycket annat i tankarna, såväl professionellt som personligt. Detta tycks emellertid inte ha hindrat ett djupt engagemang i Maglarps.

Hade arkitekten själv något närmare förhållande till religionen? Frågan är högst relevant att ställa när det gäller kyrkobyggnader. Ur det material jag tog fram till min doktorsavhandling kan följande konstateras. Hans mor var döpt judinna och hans far hade målat den stora altartavlan »Kristus i Getsemane« för Allerums kyrka. Som Odd Fellow-broder erkände han tron på en högre makt, samtidigt som hans ideologiska position snarast kombinerade bildningstörst med högerliberalism och poängterande av individens frihet. Det var framför allt genom kunskap, engagemang, ambitioner och strävanden civilisationen skulle byggas. Boklund var en ifrågasättande, snarast oppositionell och fritänkande natur som inte godtog färdiga svar (Ranby 2002, s. 137f). I några ord i *Byggnadstidningen* 1917–18, ingående i ett kulturutvecklingsresonemang, kritiserar Boklund statskyrkan som

»sedan den upphöjt sig till normerande öfverhet icke tillmätas större kulturell insats, därför att religionsutöfning efter vissa förut bestämda normer och dogmer håller människoanden nere, d. v. s. bär inom sig fröet att hindra andlig utveckling« (Ranby 2002, s. 138).

Därav följer, enligt Boklund, att »den intelligentare delen af människoslåket söker frigöra sig från kyrkan som sin andliga öfverhet« (Ranby 2002, s. 138). Vad Boklund var emot var uppenbart en dogmatisk och auktoritär kyrka som gav alltför färdiga svar, sannolikt den överhetskyrka han själv växt upp med (jfr Bexell 2008).

I sin arkitekturkritik kunde Boklund prisa Sigtunastiftelsens andliga lyhördhet men också vad beträffar Uppenbarelskyrkan i Saltsjöbaden kritisera ett kyrkorum som alltför överdekorerat och katolskt för att fungera som svensk protestantisk gudstjänstlokal (Ranby 2002, s. 192).

Beskrivning och motivkretsar

Exteriör

Jag skall i det följande beskriva och resonera kring hur Maglarps nya kyrka såg ut och utgår då från hur kyrkan i sig såg ut, inte från ritningarna, hos vissa kan vi följa en viss utveckling och justering av projektet. Jag hade vid två tillfällen tillträdde till kyrkan, dels 18 december 1999, dels 9 november 2006. Vid det senare gjordes en videodokumentation som ligger till grund för detta avsnitt. En närmast fullständig beskrivning föreligger i Månsson 2009, varför endast huvuddragen redovisas här.

För den som reste mot Trelleborg stod Maglarps nya kyrka som ett verkligt landmärke, i ensamt majestät i sin trädunge uppe på en höjd och med Sydkusten bakom. »Med sitt höga dominerande läge behärskar den synkretsen vida omkring och långt ute från havet är den synlig« (Ljungdahl 1934, s. 19). Omkring låg öppet vindpinat landskap. Med sina röda tegelfasader, sin spetsiga tornspira i väster, sina tre spetsiga prydnadsgavlar på långhuset, sina strävpelare, sitt skiffertak och sitt femsidiga, närmast rudimentära kor, var det lätt att på avstånd utläsa en nygotisk kyrka bland andra. Gick man närmare kyrkan och studerade den i detalj, blev intrycket delvis ett annat (fig. 6).

Över den lätt spetsbågiga västportalen reste sig en relativt konventionell prydnadsgavel med tympanonfält och Kristusansikte (?), dock med några jugendblomsterslingor integrerade. Ekportarna dominerades av två latinska kors med strålar och ovan dessa runda fönster med blyspröjs. Ovanför prydnadsgaveln satt ett stort rosettfönster, ett motiv som var ett huvudtema för hela kyrkan. Rosettfönstrets indelning bestod av åtta cirklar kring en mittcirkel – man kan närmast beskriva dess uppbyggnad som ett kullager. Rosettfönstret var inskrivet i en kvadrat av vit förbländertegel, ett annat av exteriörens huvudtemata. Förbländerteglet låg helt i liv med fasaden och utgjorde alltså inte någon försänkt blinding av traditionell medeltidsmodell. I övrigt var västfasaden påtagligt sluten, sidopartierna hade några mindre gluggar och dominerades i hörnen av kraftiga strävpelare som möttes i

Fig. 6. Maglarps nya kyrka, Skåne. På närmre håll framträdde de icke-gotiska elementen hos kyrkan. Foto: Henrik Ranby 1997.

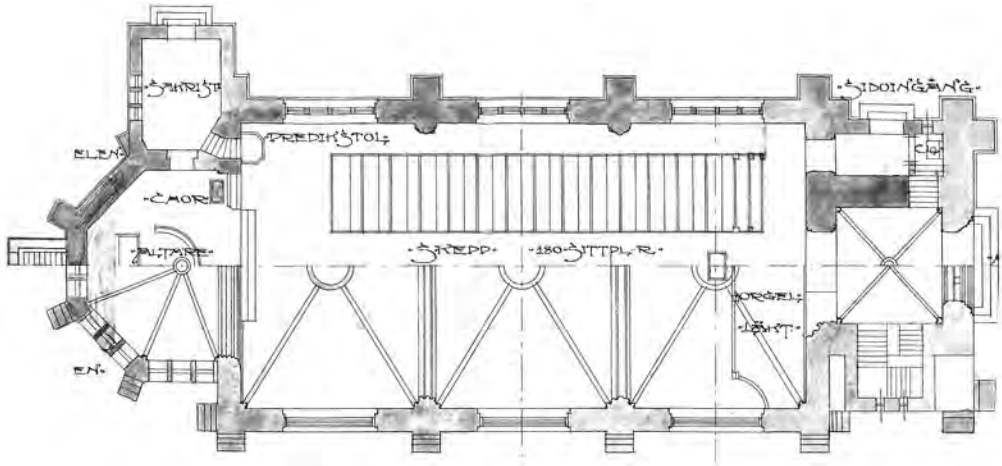

karaktäristisk vinkel och stöttade varandra. Just i tornet hade arkitekturformerna avsiktligt komplicerats och mellan tornets och långhusets strävpelare hade trappornen bokstavligt trängts in i hörnen. På trappornen återkom en mindre version av västfasadens rosettfönster liksom de vita tegelblinderingarna, här lagda i tre fält, så ett slags »korsvirkeseffekt« uppstod. Trappornen kröntes därefter av »boklundska gavlar«, det lantliga nockvalmningssmotiv som arkitekten uppenbarligen var förtjust i, tillämpade på en rad byggnader och som ursprungligen hämtats i Berlin. Här förekom alltså ett intrikat spel mellan lantliga och mer industriella/stadsmässiga referenser (Ranby 2002, s. 57f). Längre upp på tornet satt lätt spetsbågiga ljudöppningar för kyrkklockorna.

Även övergången mellan torn och spira hade komplicerats. Mot öster och väster hade tornet gavlar med vita förbländerpartier i korsvirkesmönster, mot norr och söder nådde däremot rakslutna murar över gavlarnas nivå. Spiran fick därmed karaktär av en ryttare, som satt på ett sadeltak i östvästlig riktning.

Långhusfasaderna dominerades av de tre prydnadsgavlarna med vita förbländerpartier i »korsvirkesmönster«, under dessa stora runda fönster av »kullager«-form och därunder tre mindre stickbågiga fönster. Dessa »sidokapellsliknande« former anslöt till nygotikens kompositioner (Bunkeflo) men innehöll få direkt gotiska former. Inte heller takfotens dekorativa vattenkastare var särskilt gotiska, utan fritt utformade och bars på romanska kolonetter med tärningskapital, ett motiv hämtat från Norra Nöbbelöv.

Koret var visserligen gotiskt femsidigt men fönstersättningen, med 15 i rad smala och högt placerade rundbågiga fönster, snarast romansk. Till korpartiet hörde dels en liten förstuga mot öster (ned till källarens kalorifär/värmeanläggning), dels en sakristia mot söder som bröt kyrkans i övrigt symmetriska uppbyggnad.

En sammanfattning av exteriören ger alltså för handen att det fanns en nygotisk attityd över helhetsformen (hämtad från Norra Nöbbelöv) men att arkitekten medvetet brutit med nygotik som akademisk stil. Istället har han sökt efter ett spel mellan romanskt och gotiskt, mellan lantlighet och modernitet. Han har arbetat med att skapa en relativt komplex form, särskilt kring tornet och trapptornen, som har mer med William Morris än med Helgo Zettervall att göra, och då Morris-idéer som tagit vägen om Berlin (jfr Ranby 2002, s. 57). Det handlade inte om något stilkopierande utan om en arkitekt som sökte ett eget uttryck och delvis ett nytt formspråk, inte minst präglad av ett färgstarkt spel mellan rött och vitt.

Fig. 7. Maglarps nya kyrka, Skåne. Planritning i skala 1:50, Harald Boklund 1903. Landsarkivet, Lund. Här återgiven i skala 1:250.

Plan

Maglarps kyrkoplan (fig. 7) omfattade ett välvt vapenhus under ett likaledes välvt tornrum för orgeln. Förutom västportal fanns en sidoingång från söder och utrymmen för torrklosetter. Långhuset hade tre travéer. Gördelbågarna var inte mer markerade än att långhuset snarast upplevdes som ett rektangulärt rum, dubbelt så långt som brett. En bred och hög triumfbåge redovisade hela det femsidiga koret. Ett tre trappsteg förhöjt kor gav församlingen god vy mot altaret och samtidigt plats för källarens kalorifär.

Interiör

Interiören i Maglarps nya kyrka (fig. 8) motsvarade exteriören. Det var lätt att i kryssvalven och dess profilerade ribbor se nygotik, men det stora rena rummet hade ett radikalt annorlunda uttryck än exempelvis Allhelgonakyrkan i Lund. Istället för mörka pelarskogar dominerades Maglarp av klarhet och ljus. Till skillnad från exempelvis Norra Nöbbelöv fanns inga nygotiska cementkapitäl eller anfang på pilasterknippena, utan gördelbågarna löpte obrutna från vägg över i tak, även om kryssribborna vilade på sandstenskonsoler. Det var ett stort, obrutet rum, närmast en aula eller ordenssal med en bred och hög, endast mycket lätt spetsbågig triumfbåge. Väggarna präglades av spelet mellan tegel (vid fönster och i pilasterknippen rikligt med

Fig. 8. Maglarps nya kyrka, Skåne. Interiör mot kor. Äldre foto i privat ägo. Efter Månsson 2009.

Fig. 9. Maglarps nya kyrka, Skåne. Interiör mot orgelläktare. Foto Ola Månsson 2007. Efter Månsson 2009.

formtegel) med vita fogar och gul puts med geometriska tegelband. Längs valvribborna fanns ett sicksackmönster i blått och rött utmed tegelribborna. Golvet dominerades av »bänkhavets« öppna och ljusbrunt målade bänksystem med jugenddrag, Varje bänkgavel hade en blomma i guld på blå botten. Den framskjutna orgelläktaren (fig. 9) var brunmålade och vilade på romanska kolonetter med dialogalstråvor med spiraldekor och guldinslag. «Visitationskors» var inskurna i bjälkhuvudena. Läktarens balustrad hade speglar, uppåt avslutade i tre bågar. Orgelfasaden indelades av fyra smala och brunmålade »medeltidstorn« i brunt och guld, som ett slags pendang till altaret, till vilket vi snart skall återkomma.

Till vänster om triumfbågen stod den åttkantiga predikstolen på tegelsockel, försedd med samma spegelform som läktarbarriären. Baldakinen över predikstolen utgjorde en fantasifull komposition. Över en krans av små gavlar, avslutade med runda klot, reste sig en åttkantig kupol, arkitektoniskt uppbyggd och närmast med associationer till taket på Lindvall & Boklunds Hamnpaviljong i Malmö eller till Theodor Wählin's Hippodromkupol i samma stad. Baldakinen hängde i en serie länkar, dels till mitten, dels till kransens klot. Hela detta märkliga smycke, närmast österländskt till karaktären och inte utan associationer till rökelsekar, var rimligtvis ämnat att vara något att vila ögonen på under predikan. Psalmsiffertavlor var däremot mycket enkla och svarta med bruna ramar och guldfleurer i hörnen.

Utöver predikstolens baldakin var det, som sig bör, på kor och altare som Boklund lade mycket av sin energi. Vid sidan av korrappans tre steg stod svarta smidesräcken med jugendsnirklar. Själva koret poängterades genom att väggarna hade en annan färg än långhuset. Nederst en mycket intensiv blå färg mellan tegelmönstermurning, däröver en draperimålning i havsgrönt och ovanför denna raden av rundbågiga korfönster. Mellan tegelribbor var kortaket målat mörkt blått med guldstjärnor, en »Betlehems natt« som var allmänt förekommande i kortak under nygotiken men även återfinns i profana sammanhang. Som arkitektoniskt innertaksmotiv kan det

Fig. 10. Maglarps nya kyrka, Skåne. Altaruppsatsen, här utan altartavlan. Foto: Ola Månsson 2007. Efter Månsson 2009.

följas från antiken (exempelvis Pantheon) via gotiken (exempelvis Scrovegni-kapellet i Padua och San Zeno i Verona) och framåt.

För korets inventarier tillämpade Boklund åter romanska former. Det brunmålade altarskranket/ knäfallet hade romanska kolonetter med tärningskapitäl. Altarbordet bars av liknande kopplade romanska kolonetter i brunt och guld och ovanför detta reste sig altaruppsatsen. Denna var arkitektoniskt uppbyggd som en slags medeltida borg eller stadsmur med fyra torn, kreneleringar, fönster och strävpelare. Mittpartiet, där en relativt liten altartavla av Bruno Hoppe satt, utgjorde ett slags portal (delvis en upprepning eller variation av västportalen), en pärlport in i ett närmast fortifikativt utformat himmelskt Jerusalem (fig. 10). Att genom kyrkan nå denna pärlport men att vara klar och upplyst under hela livsresan, synes vara interiörens essens. Det kan vara Odd Fellow-ordens ideal om »Sanning« som slår igenom. I den påtagligt bildfattiga kyrkan var det Ordet som stod i centrum och detta skulle understrykas med arkitekturen. Det var ett protestantiskt kyrkorum för en tid av folkbildning. »Föreläsningssalens trygga ljushet är inte långt borta«, heter det i *Nygotiska kyrkor i Skåne* (Antell 1991, s. 89), en fras som stämmer väl på Maglarp och för en arkitekt som ofta rörde sig i föreningars samlings-salar och höll föredrag. Vi kan notera att Boklund valde runda fönster såväl på Odd Fellow-logen i Landskrona från 1905 som för ett utfört projekt för Malmö industriförening (Ranby 2002, s. 152, 170). En nyckel till Boklunds kyrkorum finns också i hans kritik av Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden: ett protestantiskt kyrkorum skulle inte vara kvasikatolskt eller överdekorerat.

Avklingande nygotik eller avstamp för något nytt?

Maglarps nya kyrka har av flera forskare och skribenter setts som den skånska nygotikens final. I Einar Lundbergs tjänstememorial till riksantikvarien av den 13 oktober 1926 omtalas kyrkans »lösa gotiska påhäng« (SHFA; Maglarps sn). Redan Monica Rydbeck kallar kyrkan »nygotisk« (Rydbeck 1938, s. 15). Konstvetaren Siegrun Fernlund har kategoriserat Maglarp som »nygotisk« i sin avhandling (Fernlund 1982, s. 171). I Konsthögskolans översikt *Nygotiska kyrkor i Skåne*, en bok i vilken Maglarp får ganska lite uppmärksamhet, förs Maglarps nya kyrka till kapitlet »Avklingande gotik 1895–1910« (Antell 1991, s. 85ff). Kyrkoantikvarie Carl-Axel Mildner har gjort en liknande kategorisering i en uppsats om »Den renodlade nygotiska kyrkan omkring 1880–1900« (Mildner 1997, s. 134). Det kan förefalla som hårklyveri att diskutera stilfrågor in i detalj. Jag hävdar dock att stilfrågan och kategoriseringen har en funktion för hur kulturarvet värderats, inte minst i Maglarps fall och inte minst när vi rör oss med begreppet »nygotik«. Att föra en kyrka till nygotiken, den under 1900-talet kanske mest föraktade av 1800-talets arkitekturtrendenser, och dessutom säga att den tillhörde en »avklingande« form av detta mest föraktade, ledde för icke arkitekturhistoriskt bevandrade uppenbart till en nedvärdering av Maglarps nya kyrka. I sin slutgiltiga form möter vi denna nedvärdering i Hammarlövs församlings yrkande inför rivningen 2005: »Maglarps nya kyrka representerar en sentida nygotisk kyrkotradition och har vissa stildrag av jugend och nationalromantik. I Lunds stift finns ett femtiotal kyrkor som till sin grundkaraktär kan betecknas som nygotiska. Maglarps nya kyrka har inte samma höga kulturhistoriska värde som övriga nygotiska kyrkor i stiftet« (<http://www.idstories.se/maglarp1/sid4.html>). Per Westberg, administrativ chef vid Församlingsförbundet, är 2007 lika nedvärderande: »den typ av kyrkor som Maglarp representerar kan man se dussintals av bara från tornet i Maglarp« (<http://kyrkoordnaren.blogspot.com/2007/06/maglarp.html>).

För att förstå problemet med nygotiken måste vi gå bakåt i historien. Nygotiken var en av 1800-talets dominerande arkitekturformer och förekom i olika former från omkring 1840. Likt andra arkitekturstilar kom den att påverkas av 1800-talets allmänna trend mot form och färgrikedom, precision och prakt, det man kan kalla 1800-talsarkitekturens crescendo. Såväl Siegrun Fernlund som Jakob Lindblad har i sina avhandlingar framhållit att 1890-talet var den rena nygotikens höjdpunkt (Fernlund 1982; Lindblad 2009). När kritiken av stilarkitekturen mot 1800-talets slut ökade kom de nygotiska kyrkorna i särskild fokus. Med långa tillkomstprocesser och statlig granskning kunde stilomsvängningen för kyrkor inte gå lika snabbt som för andra byggnadskategorier. Nygotiken förknippades med Zettervalls hårda stilrestaureringar av domkyrkor, konservativ högkyrklighet och med rivningar av medeltidskyrkor, alltså en ganska tung *guilt by association*. När Zettervall 1897 lämnat tjänsten som överintendent kunde kritiken mot nygotiken tillta, först uttryckt av rikets kulturelit (jfr Eriksson 1975, s. 161). Redan år 1893 hade Verner von Heidenstam i en artikel i *Dagens Nyheter*, kallad »Modern barbarism«, gått till attack mot stilrestaureringen. Nygotiken och dess döda stilrenhet »står på lur bakom varje

husknut«. I Skåne tog Georg Karlin 1897 upp kritiken: »den quasifranska cementgotiken« var en steril arkitektur utan värde. Konsthistoriker som Johnny Roosval och Sigurd Curman, i Skåne Evert Wrangel och Otto Rydbeck, lyfte fram medeltidskyrkornas kulturhistoriska värde medan nygotiken av nationalromantikerna sågs som kosmopolitisk och »osvensk« och snart skulle förses med det föraktfulla epitetet »eslövsgotik« (Fernlund 1982, s. 129ff; 1995, s. 129)

Även Harald Boklund skrev 1910 några negativa rader om nygotiken i *Byggnadstidningen*:

»Den tid är nu lyckligtvis förbi då vi lite till mans försyndade oss med tegel à la Otzen eller mer eller mindre misslyckade utdrag ur Viollet le Duc:s Dictionnaire både på landet och i städerna« (Ranby 2002, s. 146).

Citatets relation till Maglarp är oklar. Kanske var det ett utslag av allmän arkitektoppurtunism, kanske var det en »nyfrälst« nationalromantikers bekännelse/ positionering och kanske var det inte alls Maglarp utan Lindvall & Boklunds tidiga kyrkor Boklund syftade på. Arkitekters vilja att följa med sin tid och se ned på det halvgamla (även det de ritat själv) är ett ganska allmänt förhållningssätt. Nationalromantikens ideologiska dominans i svensk arkitekturpress efter 1905 är väl omvittnad (Ranby 2002, s. 190ff).

Riktigt när begreppet »eslövsgotik« etableras är oklart. Kyrkan i Eslöv stod färdig 1890 men varken NE:s ordbok eller Internet-sökningar på ordet ger svar. Frågan om ordets ursprung ställdes av konstvetaren Torkel Eriksson 1975 (som via SAOB lyckades följa det till en artikel i *Göteborgsposten* 1956) men har mig veterligen inte utretts vidare (Eriksson 1975, s. 163). I begreppet ligger en tydligt nedlåtande attityd, ett förakt för 1800-talets industrialism, stationssamhällen och nygotik, kanske rentav också en nedlåtande hållning till Skåne. Ordet borde ha stannat i 1900-talet och man kan inte bli annat än beklämd när en officiell hemsida år 2009 beskriver Södra Åsum som uppförd i »eslövsgotik« (<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/S%20%C5sum.pdf>).

Nygotikens plats i kulturarvet har in i våra dagar alltså varit långt ifrån självklar, vilket kom att bli ett av Maglarps nya kyrkas problem. Att kyrkan förts till nygotikens kategori kan naturligtvis också grundats i den långa tillkomstdiskussionen i huvudsak utspelade sig under nygotiken och att detta så att säga »smittat av sig« på den av Boklund ritade kyrkan. Att en medeltidsspecialist som Monica Rydbeck enbart såg nygotik i Maglarps nya kyrka kan rimligen endast förklaras med hennes massiva ointresse för kyrkan.

Ett rimligare alternativ till att beskriva Maglarp som »avklingande nygotik« är att peka på alla de element i kyrkan som inte var nygotiska och på de nygotiska element som saknas. I Maglarp fanns inga bladkapital i cement, inga tvärskepp, inga höga spetsbågiga fönster i koret, inga fialer och inga trepass. I beskrivningen ovan har vi däremot konstaterat att Maglarps nya faktiskt innehöll *fler romanska stildrag än gotiska*. Ändå vore det inte rimligt att kalla Maglarp en nyromansk kyrka, även om 1903 års ritning till och med hade en aldrig utförd rundbågsfris i takfoten (Ranby 2002,

s. 145). Vi kan också konstatera att de nygotiska drag som förekom i kyrkan inte var särskilt »högotiska« utan snarare »unggotiska« till sin karaktär, exempelvis de nästan bara antytt spetsbågiga motiven i triumfbågen, valven och långhusets prydnadsgavlar. Historiska återkopplingar finns också i ett stramt och sakligt kyrkorum, som i kombination med färgsättningen och den utsirade predikstolsbaldakinen kan ge fornkristna eller rentav österländska associationer. I de detaljer av övedsandsten som integrerades i kyrkan kan både en vilja till »äkta material« (ett sekelskiftets honnörssord) och en regional profilering läsas in.

Carl-Axel Mildners ord om sekelskiftets skånska kyrkobyggande belyser ytterligare den mindre nygotiska karaktären:

»Till sitt yttre blir kyrkorna tyngre och mer massiva med lägre och kraftigare torn och mindre branta takfall. Fönstren blir bredare och lägre med friare placering än tidigare. I fasaderna kan tegel blandas med putsade ytor och granitsten som i Södra Åsums kyrka. Med den mer kvadratiske planformen och de lägre valven blev kyrkorummets bredare och borta är nu också tvärskeppen. Koret avskiljdes inte längre lika klart från långhuset som tidigare och det utformades ljusst och enkelt även om de färgade fönsterglasen fortfarande fanns kvar.« (Mildner 1997, s. 133f).

En fri tolkning av stilelement från olika epoker och kulturer, blandade med naturformer och geometrisk dekor och sammanvävda till ett allkonstverk, var en del av arkitekturidealet kring 1900 och kom att uttryckas i jugendarkitekturens olika yttringar. I min doktorsavhandling påpekade jag ifråga om Maglarps hur lätt det är att vid ett hastigt blick låta de karakteristiska exteriörmaterialen avgöra »stilen« på en byggnad. Röd förbländertegel är då synonymt med nygotik. Hade Maglarps nya kyrka fått en vit eller ockragul putsfasad hade det legat närmre till hands att tolka den som en jugendkyrka, hade den uppförts i brunt helsingborgstegel istället för rött förbländertegel hade vi sett den som nationalromantisk (Ranby 2002, s. 146).

Maglarps nya kyrka var därmed kanske inte så mycket av kyrka i »avklingande nygotik«. Snarare var den ett precis tidssnitt i vilket många av sekelskiftets idéer bröts, ett avtryck av vad som präglade arkitektur i allmänhet och kyrkobyggande i synnerhet under 1900-talets första fem år; folkkyrkotanken, jugend, exotism. Däremot låg kyrkans huvuddrag färdiga precis före det nationalromantiska genombrottet 1905. Som i så många andra byggnadsverk skulle arkitekten gå en balansakt mellan konservatism och nyskapande, inte vara så radikal att beställaren slog bakut men ändå leverera vad han såg som ett relevant uttryck för sin tid. En rimlig helhets-tolkning slutar vid att Maglarps nya kyrka kom till i ett spänningsfält mellan konventionens krav och rörelser mot förnyelse. Att bryta precis lagom mycket mot konventionens regler och samtidigt vara del av en tradition har i konsthistorien oftast visat sig vara vägen framåt. Arkitekten levererade en kyrka som i det stora hela uppfyllde allmänhetens, kyrkans och myndigheternas uppfattning om hur en kyrka borde se ut. Samtidigt vägrade han själv att syssla med en nygotisk stilkopia utan sökte i sina erfarenheter och i

tidens diskussion efter ett relevant uttryck för det nya seklet. Brunius ord att »Hvarje sant konststycke är ett uttryck af sin tid och vittnar om densamma tänke- och lefnadssätt« (Brunius 1850, s. I) skulle också kunna gälla Maglarps nya kyrka.

Inom konst- och arkitekturhistorieskrivning finns en djupt liggande evolutionistisk tradition att alltid värdera förnyelse högre än tradition. Det är banbrytarna som kanoniseras. Hade man på ett tidigare stadium lyft fram Maglarps nya kyrka – med sitt radikalt strama och odecorerade kyrkorum – som den bredvid Axel Anderbergs Johanneskyrka i Malmö (eller Theodor Wåhlins Valleberga) mest nyskapande kyrkobyggnaden i Skåne från perioden 1900–1910 istället för att föra den till »avklingande nygotik« kunde dess öde också – möjligen – blivit ett annat.

En fråga om teknik?

I diskussionerna inför Maglarps nya kyrkas rivning lyftes de tekniska problemen fram. I dokumentationen inför rivningen framstår de närmast som överskådliga. Här påtalades att takstolen inte var hopfogad på ett sätt som fullt kunde ta upp horisontella krafter och att detta bland annat var orsaken till tidig sprickbildning i de flacka långhusvalven, i synnerhet till vänster om triumfbågen (Månsson 2009, s. 19).

När kyrkan slutbesiktigades den 22 december 1908 blev byggnadsarbetet enhälligt godkänt »med vitsord om att vara med synnerlig omsorg och skicklighet utfört« (Ljungdahl 1934:18). Överintendentsämbetet hade granskat konstruktionen och vissa justeringar gjorts. I rivningsdokumentationen kunde man också se att byggmästaren följt ritningarna i detalj. Att man trots detta fick konstruktiva problem kan ha berott på att konstruktör och granskande tjänstemän underskattade den skånska vindens kraft. Läget på en höjd vid Sydkusten tog relativt snart ut sin rätt. Redan 1931 noterades fuktinträngning från havet och solbänkarna kläddes med plåt (Månsson 2009, s. 18). I 25-årsskriften 1934 konstaterades att underhållskostnaderna ökade: »dess yttermurar visat sig dåligt tåla tidens tand, utsatta som de äro för väder och vind icke minst från havet, varför ständiga reparationer visat sig nödvändiga« (Ljungdahl 1934, s. 19). När kyrkan var 50 år omtalas »maskinteglets skavanker« (Frostin 1960, s. 80). I *Nygotiska kyrkor i Skåne* från 1991, byggd på fältinventering ca tio år tidigare, alltså när Maglarps nya kyrka var ca 70 år, omtalas sprickor i valven, vilka delvis hänförs till vindbelastning. Vinden antas ha satt takstolen i gungning och orsakat sprickor i yttermurarnas övre delar med mera. Maglarp var vid tillfället den enda av de i studien undersökta kyrkorna som hade ett sådant sprickförlopp att det innebar risk för konstruktionens stabilitet (Antell 1991, s. 173).

Vad som förvånar är att inget ordentligt gjordes åt problemen på ett tidigt stadium. Hade takstolarna förstärks och gungningen upphört kunde murarna ha lagats utan att spricka igen. Därigenom hade vatteninträngningen i murverket, åtminstone vad beträffar långhuset, kunnat begränsas och valvsprickorna lagas utan nya problem. Vid mitt första besök vid Maglarp, midsommarafton 1992, var murverksskadorna på sydfasaden redan

så stora att det växte buskar i tornets strävpelare. Av tidningsartiklar förstår man att detta var läget redan vid mitten av 1980-talet (SHFA, Maglarps sn). Vid ett diskussionsmöte inför rivningen av Maglarps kyrka den 11 november 2006 menade arkitekt Hans Ponnert (projektledare för rivningen) att förbländerteglets specifika problem är att vatten tränger in i sprickorna men sedan har svårt att avdunsta eftersom tegelytan är engoberad och tät. Utan att ifrågasätta detta kan man konstatera att andra förbländerbyggnader i lika utsatta skånska kustlägen och av ungefär samma ålder (järnvägsstationerna i Trelleborg och Malmö och Rådhuset i Helsingborg), klarat sig betydligt bättre. Antingen var murningen i Maglarp från början dåligt utförd (vilken slutbesiktningsprotokollet motsäger men formuleringen från 1934 tycks antyda) eller så handlade det snarare om församlingens allt mindre intresse av att underhålla byggnaden. Redan 1969 upphörde allt underhåll och med den sista gudstjänsten 1976 även uppvärmningen. När jag den 18 december 1999 besökte Maglarp låg Bibeln uppslagen på altaret, full av duvträck, vilket då berörde mig starkt och tycktes vitna om ett minst sagt massivt ointresse för kyrkan. »Hade en privatperson misskött sina byggnader på det här sättet hade vederbörande dömts till vite«, hette det i tidningen *Dagen* 27 december 2007. Frågan är om ett engagemang från Trelleborgs kommun, och ett vitesföreläggande enligt Plan- och bygglagen vid rätt tillfälle, hade kunnat göra något åt saken? Något sådant engagemang fanns mig veterligen aldrig, inte heller från Trelleborgs museum.

Den kyrkobyggnad som revs 2007 var vanvårdad i 40 år och hade länge saknat fungerande stuprör med mera. Ett av de sista åren stals också kyrkan ljuskronor. Hammarlövs församlings beslut 1996 att lämna in rivningsansökan baserades bland annat på en undersökning om hur kostsam en renovering skulle bli för att få kyrkan i nyskick, föga förvånande mot bakgrund av det långeligen eftersatta underhållet. Att ur rivningsrapporten dra några slutsatser om när Maglarps nya blev riktigt illa därän är alltså svårt. Betydligt enklare är det att studera prioritetkonflikten i förhållande till församlingens andra kyrka – Maglarps gamla medeltidskyrka.

Maglarpskyrkor i konkurrens

Under hela 1900-talet pågick en mätning eller konkurrens mellan Maglarps gamla och nya kyrkor. Det normala förfarandet när en ny kyrka stod färdig var länge att riva den gamla, ett ur nutida kulturmiljöperspektiv brutalt förhållningssätt som präglade hela 1800-talet (Fernelund 1982). I en del församlingar, i Skåne exempelvis S:t Ibb på Hven, Stora Hammar, Näs vid Trolleås, Ignaberga och Maglarp, lämnades dock medeltidskyrkan kvar. Redan när Maglarps nya var på planeringsstadiet höjdes åtminstone en röst för att renovera medeltidskyrkan istället för att bygga nytt. Det var komministern Frithiof Roslund, som 1897 skriftligen reserverade sig mot tanken att bygga nytt (Ljungdahl 1934, s. 15f).

Efter 1800-talets rivningar av medeltidskyrkor följde nationalromantiken och en ny generations uppskattning av det äldre byggnadsbeståndet. När så urbaniseringen satte in och kyrksamheten avtog stod de stora 1800-talskyrkorna snart som överdimensionerade och ödsliga kyrkor.

I Maglarp var det ganska lätt att komma till slutsatsen att inte riva den gamla kyrkan. Den märkliga och äldsta tegelkyrkan på Söderslätt hade skrivits in i den skånska konsthistorien redan av Brunius år 1850 och var odiskutabelt ett ovanligt märkligt medeltidsmonument (Brunius 1850, s. 154f). År 1924 gjordes ett konserveringsprogram för den gamla kyrkan och 1926 skedde ett första upprop för restaurering, något som även Riksantikvarieämbetet verkade för (SHFA, Maglarps sn).

Redan på 1920-talet förekom underhållsarbeten på Maglarps gamla kyrka och år 1932 hölls en minnesgudstjänst med upprop för restaurering (Ljungdahl 1934, s. 19; Månsson 2009, s. 5). Monica Rydbeck uppmanade till restaurering i *Skånes hembygdsförbunds årsbok* (Rydbeck 1938, s. 15). Den gamla kyrkans värden framhölls i lokalhistorisk litteratur också av Olof Christoffersson och än mer av Harald Lindal (Christoffersson 1936, s. 716ff; Lindal 1954, s. 101ff). Sommargudstjänster och romantiska bröllop började firas i den gamla kyrkan (Lindal 1954, s. 291; Frostin 1960, s. 66). I Maglarp var man dock under sent 1950-tal klußen, somliga ville värna medeltidskyrkan, andra den kyrka deras föräldrar låtit uppföra. Frågan om båda kyrkornas restaureringar gick under en tioårsperiod helt i baklås. Den lilla församlingen hade nu två kyrkor som stod och förföll och det började talas om skandal. Domkyrkoarkitekt Eiler Graebe var så engagerad i att den gamla kyrkan skulle restaureras att han upprättade ett restaureringsförslag utan att ta betalt och Egon Eberhard, kyrkoherde i Maglarp 1954–1961, drev på restaureringen i ett brev till Riksantikvarieämbetet av den 21 oktober 1957 (SHFA, Maglarps sn).

Ernst Frostin ägnade i *Helgedomar på Söderslätt* inte mindre än 14 sidor åt Maglarps gamla mot knappt två åt den nya. Han emotsåg en snar restaurering av Maglarps gamla (Frostin 1960, s. 65ff) något som också skulle infrias genom Graebes restaurering 1970–71. År 1971 återinvigdes Maglarps gamla, och kyrkan uppmärksammades i den medeltidsarkeologiska forskningen genom Barbro Sundnérs doktorsavhandling 1982 (Sundné 1982). Under perioden 1971–1976 användes Maglarps gamla och nya parallellt. Den sista ordinarie gudstjänsten i Maglarps nya kyrka hölls den 26 september 1976, avsakraliseringen den 20 maj 2006 undantagen (Månsson 2009, s. 5). Trots detta ville faktiskt hälften av församlingen behålla Maglarps nya kyrka, visade en undersökning 1993.

Maglarps nya kyrka hade alltså dessvärre det bistra ödet att byggas i en socken där det redan fanns en synnerligen intressant medeltidskyrka, vilken dessutom fick stå kvar. Församlingen hade med detta försatt sig i en i längden ekonomiskt bekymmersam situation – i praktiken förbyggt sig. År 1925 hade socknen exempelvis enbart 630 invånare, vilket ytterligare kan belysa detta (Bonniers konversationslexikon 1925, band 7). Omkring 1960 var denna siffra cirka 400.

Underhållsmedlen för Maglarps nya kyrka skulle från 1920-talet hela tiden alltså ställas mot medeltidskyrkan. Ju mer Maglarps gamla framhölls, desto mindre ansågs Maglarps nya kyrka var värd. Det är naturligtvis mot bakgrund av detta man skall se ointresset för Maglarps nya kyrka, även om det ur kulturhistoriskt synpunkt är absurt att ställa två väsensskilda byggnadsverk från två helt olika epoker mot varandra.

Genom att låta Maglarps nya kyrka stå otillgänglig i 30 år skapade församlingen ett slags tidsmässig karantän: så få församlingsmedlemmar som möjligt skulle ha en relation till – eller starkare minnesbilder av – den kyrka man ville bli av med. De kommunala planerna på nya bostäder hade möjligen kunnat rädda kyrkan, men kom dessvärre alltför sent.

Estetisk värdering

Som vi ovan sett är en aspekt på värderingen av Maglarps nya kyrka en fråga om »stil« och de associationer en stilbenämning ger. Slapp eller yttlig kategorisering kan ge avgörande effekter på värdering och kanonisering av kulturarvet. Ett sätt att utveckla denna frågeställning är att avslutningsvis ta upp den estetiska värderingen av kyrkan, hur Svenska kyrkan på olika nivåer förhöll sig till arkitektur och estetik under 1900-talet, Maglarpskyrkans brist på kanonisering, och kulturmiljövårdens kunskapsbrist om 1900-talets kulturarv.

I *Trelleborgs Tidningens* referat den 19 juli 1909 kallas Maglarps nya kyrka för »det stora och utomordentligt vackra templet« (Fernlund 1982, s. 125). Ur lokal synpunkt fanns en stolthet över det man åstadkommit, att den egna socknen nu hade fått en lika präktig tegelkyrka som andra sydskånska församlingar. Hovpredikanten Ernst Olbers, kyrkoherde i Maglarp 1903-1915 (Lindal 1954, s. 148), invigningstal innebar en utläggning över frågan om Gud verkligen bor någon särskild plats på jorden. Hans tal hade ingen tydlig koppling till Maglarp utan kunde nästan passat vilken nyinvigd kyrka som helst. Undantaget är att det i inledningen finns en viss tvekan över att man »lämnat den gamla helgedom, där denna församlings medlemmar släkte efter släkte firat Herrens sköna gudstjänst« och flyttat på Guds boning (Ljungdahl 1934, s. 5). Längre fram i talet försvarar han dock kyrkan som byggnad:

»Även om vi veta, att vi icke behöva söka Herren endast i hans tempel, så erfar vi dock hans närvaro klarare och närmare, när vi trätt upp i den boning, som är byggd särskilt åt honom.« (Ljungdahl 1934, s. 7f)

Även om Olbers är en försiktig försvarare av kyrkobyggnaden inordnar sig hans invigningstal i ett inomkyrkligt förhållningssätt, som är ganska måttligt intresserat av arkitektur. Han är knappast ensam om detta. Det är emellertid ju ett långtgående problem om en stor beställare av dyrbar och avancerad arkitektur delvis befolkas av en grupp som är ganska likgiltig inför arkitekturen som konst. Jag menar mig ha erfarit ekon av Olbers förhållningssätt även av nutida präster och församlingsföreträdare. Kanske är det tudelningen mellan ande och materia som slår igenom – eftersom kyrkobyggnaden är materia är den också teologiskt ointressant? Frågan ställdes på sin spets vid avsakraliseringen – när kyrkan blivit en ickekyrka verkar den enligt ett sådant förhållningssätt också mist allt existensberättigande. Så uttrycktes det åtminstone av en representant för församlingen vid mötet inför kyrkan rivning den 11 november 2006.

I jubileumsskriften från 1934 menar Johan Ljungdahl, kyrkoherde i Maglarps 1927–1953 (Lindahl 1954, s. 149), att Maglarps nya kyrka är »utan tvivel en i sitt slag ståtlig kyrka« (Ljungdahl 1934, s. 19). Inte heller han lägger någon djupare tolkning på arkitekturen och frasen »i sitt slag« är snarast ett slags förbehåll, kanske ett nödvändigt sådant under funktionalismens genombrottsår. Betydligt mer hembygds poetisk är Ernst Frostin (1960) även om det snarast är kyrkan som landmärke han fastnar för:

»Står man en kväll på höjden, Tattrahatten kallad, kan man utropa; ja, men den nya kyrkan är ju riktigt vacker. Man märker inte det köttröda maskinteglets skavanker. Bak kyrkogårdens trån står vattnets silverspegel och det är som skepp och torn skulle segla ut i Östersjön. Och kvällsljuset kommer de tre runda fönstren att skimra som grönt havsvatten.« (Frostin 1960, s. 80)

I de anförda yttrandena, möter vi sammanfattningsvis knappast några djupare arkitekturtolkningar (även om »köttröd« är en i sammanhanget ganska provokativ färgbeskrivning), snarare en påtaglig försiktighet. Det är som man varken vill säga något positivt eller negativt och inte stöta sig med någon. Kanske skall man emellertid också läsa yttrandena på ett annat sätt; att kyrkoherdarna ville gjuta olja på vågorna i konflikterna mellan Maglarps gamla och nya kyrkor eller av princip inte säga något negativt om en byggnad uppförd till Guds ära.

Faktum är att nedvärderingen av Maglarps nya kyrka faktiskt tog sin början inom kulturmiljövården. Arkitekt Einar Lundbergs tjänstememorial till riksantikvarien av den 13 oktober 1926, tillhör de brutalare:

»Den gamla kyrkan skulle tarva betydligt mindre i årligt underhåll än den nya, fula, okonstruktivt byggda, med överflöd av gavlar, strävpelare och lösa gotiska påhäng översällade och ur akustisk synpunkt olyckliga kyrkan.« (SHFA, Maglarps sn. Dnr 4097)

Einar Lundberg (1889–1978) var arkitekt SAR och knuten till Byggnadsstyrelsen, där han var byrådirektör. Han tillhörde den generation som avskydde nygotik och ville omskapa sådana kyrkor i nationell och avskalad anda, exempelvis G. Hermanssons stadskyrka i Sundsvall 1950–52. Lundberg var på 1920-talet intressant nog bosatt i Malmö, och det är inte otänkbart att hans vägar där korsat Boklunds. Yttrandet är i övrigt typiskt för en arkitektuppfattning om något halvgammalt. Ett av kulturmiljövårdens problem har länge varit just att man anlitat arkitektutbildade smakdomare som inte kan »gå ur« sina egna estetiska preferenser. Lika bestämd i sin åsikt var dock Monica Rydbeck, som 1938 talar om den »föga tilltalande« nya kyrkan i Maglarps (Rydbeck 1938, s. 15). I *Skytts härad* höll hembygdsforskaren Olof Christoffersson med: »Den är som alla nya kyrkor försedd med ett högt spetigt torn, vilket är mindre passande för orten« (Christoffersson 1936:719). Den negativa värderingen av Maglarps nya kyrka tog alltså sin början inom kulturelit och kulturmiljövård och spreds därefter via hembygdsforskarna till Svenska kyrkans lokala företrädare. Därför är också frasen »dömd från början« relevant som rubrik på denna artikel.

»Teologisk modernism«

Har det utöver det allmänt ljumma arkitekturintresse vi sett hos Ernst Olbers funnits en särskilt inomkyrklig smak och inställning till kulturarvet, och vad skulle i så fall en sådan betytt i fallet Maglarp?

Jag hävdar att en kyrka som Maglarp, åtminstone sedan den ytterst tveksamt knutits till »eslövgotiken«, stod i konflikt med ett i Lund stift förekommande värderingspaket som man kan kalla »teologisk modernism«. Vad jag påstår nedan skall dock, vilket jag särskilt vill påpeka, endast läsas som en preliminär hypotes, baserad på egna erfarenheter.

Något förenklat har teologisk modernism gått ut på att äldre kyrkor representerar äldre teologi, varav följer att när man vill förändra kyrkan som idé, vill man också förändra sitt eget kulturarv. Efter den långa nationalromantiken var statskyrkan under efterkrigstiden rädd för att uppfattas som traditionell, utan såg sig snarare som en institution som skulle uppdateras och anpassas till ett nytt samhälle (Nordin 2009). Man hade många gånger en övertro på att man ändrade religionens innehåll genom att stöka om i rummen. Hur man spolerade den ursprungliga interiören i en nygotisk kyrka som Gustaf Adolf i Helsingborg 1963 är ett tydligt exempel på den teologiska modernismens arkitektoniska konsekvenser (Eriksson 1975, s. 173; Björkman 2001, s. 1). Jag uppfattar den teologiska modernismen som ett moment i en inomkyrklig polarisering mellan konservativa krafter (typ dogmatiker och kvinnoprästmotståndare) och förnyare. I denna strid har det varit lättare att angripa sitt eget kulturarv än sina egentliga (men mer abstrakta) motståndare. Som alltid är det lättare att riva den förhatliga Bastiljen än att i grunden ändra människors sätt att tänka, känna och agera.

I den teologiska modernismen har under 1900-talet inte bara ingått liturgisk förnyelse utan delvis element av fornkyrkodrommar, säck- och askaideal, vag vänsterretorik och en antimonumental hållning. Värderingspaketet synes hållas samman av uppfattningen att allt som kan uppfattas som monumentalt, dekorerat, nationellt, symmetriskt eller kan associeras med 1800-tal och borgerlighet/konservatism av princip är dåligt och utsätts för en systematisk nedvärdering (Nordin 2009). Dessa värderingar ekar i de tidigare anförda citaten (Hammarlövs församlings yrkande och Per Westbergs blogg). Den teologiska modernismen kunde bygga vidare på de doktrinära smakuppfattningar som lanserats av nationalromantikens och modernismens kulturelit och arkitekter, idéer som bitit sig fast och stannat inom delar av Svenska kyrkan.

Tråkigt nog sköt den teologiska modernismen i Maglarps fall på fel mål. Absurt nog hade faktiskt ganska få äldre kyrkor passat bättre än just denna till de krav som ställs på en kyrka idag. I kyrkan fanns gott om plats i kor och vid triumfbåge för framflyttade altare, stora körer, liturgiska danser och annat. Det kreativa alternativet till den teologiska modernismens destruktiva sidor är att förstå att man kan *göra nya saker i och tänka nya tankar i gamla och välbevarade byggnader*, både respektera och försöka förstå tidigare generationers strävanden utan att nödvändigtvis sympatisera med dem. För detta krävs att man gör sig av med sina smakfördomar, vilket väl egentligen utgör en grundpelare för all byggnadsvård.

Brist på kanonisering

Kanoniseringsprocessen är inom konsthistorieskrivningen något centralt. Vilka verk lyfts fram som viktiga och blir legendariska och vilka hamnar utanför? Redan i stildiskussionen har vi berört detta. Kanonisering handlar också om ett slags »marknadsföring« eller brist på sådan. En byggnad som ligger centralt i en storstad och omnämns tidigt i litteraturen har helt andra förutsättningar för kanonisering än en byggnad ute på landet, ritad av en arkitekt som länge var obemärkt och dessutom representerade en länge lågt värderad tyskinfluerad arkitekturriktning. Här hade Maglarps nya kyrka uppenbara problem.

Vad som definieras som kulturarv skapas genom en dialog mellan monumenten och lämningarna i sig och beskrivningarna av desamma. Konstvetaren Henrik Widmark har utifrån stadsidentitetsfrågor utvecklat ett sådant resonemang (Widmark 2007). Man kan tala om »det besjungna kulturarvet«, som en förutsättning för ett en mer bred förankring hos allmänheten. Först i en filmatisering av Henning Mankells Wallander-deckare *Innan frosten* (2005) blev Maglarps nya kyrka kulturellt allmångods, och då som plats där en kvinna hittas hängd. Någon möjlighet att genom denna makabra scen ändra kyrkans öde fanns inte ens genom den expanderande Wallander-turismen (<http://www.ystad.se/ystadweb.nsf/AllDocuments>).

I Maglarps fall kan vi istället närmast tala om en »anti-kanonisering«, en dom på förhand. Genom de negativa initialomdömena från Einar Lundberg, Monica Rydbeck med flera och den massiva uppvärderingen av Maglarps gamla kyrka skolades generationer södersläotts- och trelleborgsbor in i föreställningen att Maglarps nya var en kyrka utan kulturhistoriskt värde. Det teologiska modernismen verkade i samma riktning och ju närmare rivningen man kom, desto mer verkar det ha legat i församlingens och stiftets intresse att motverka kanoniseringen. Ordföranden i kyrkorådet Sigurd Hansson sade i en tidningsartikel vid 1980-talets mitt att Maglarps nya kyrka saknar kulturhistoriskt värde. Inte heller kontraktsprosten Gert Askhagen, kyrkoherde i Maglarp 1980–1993, såg något värde i den (SHFA, Maglarps sn). Man bör kunna hävda att dessa ställningstagande snarast är traderade eller principiella (tillkomna för att man vill bli av med kyrkan) och inte utgår från kyrkobyggnaden i sig.

Genom att otillgängliggöra Maglarps nya kyrka under lång tid motarbetades kanoniseringen – både lokalt och för besökare från längre håll. Bristen på sådan tycks även slå igenom i *Nationalencyklopediens* ytterst få rader om kyrkan (NE 1993, band 13). Frågan är också om inte scenen i *Innan frosten* (2005) skall ses som en anti-kanonisering och tillåtelsen att spela in denna scen 2004 innebar den egentliga avsakraliseringen. I filmen är Maglarps nya kyrka ett spöklikt ställe där en fanatisk sekt begår ett ritualmord på en lundensisk abortläkare genom att hänga henne framför altaret. *Vem skulle därefter vilja använda kyrkan?*

Den regionala kulturmiljövårdens kunskapsbrist

Brunius inleder *Skånes konsthistoria för medeltiden* (1850) med att kritisera att fornforskarna fixerat sig vid forntiden och glömt medeltiden (Bru-

nius 1850, s. I). Drygt 100 år senare var problemet snarare att kyrkoantikvarierna koncentrerade sig så hårt på medeltiden att de tenderade att nedvärdera industrialismen. De flesta lands-, läns- och kyrkoantikvarier i Skåne under 1900-talets sista 30 år var mer av arkeologer/medeltidsarkeologer än konstvetare och arkitekturhistoriker. Konsthistoria var ofta det tredje ämnet i en museal fil. kand. och hade man läst detta ämne kring 1960 hade man också där haft en professor som vurmade för medeltid och modernism snarare än det som låg däremellan (Tägil 1996, s. 80; Johansson & Pettersson 2000, s. 249). Ingen av periodens handläggare i Skåne var mig veterligt vetenskapligt meriterad i ämnen knutna till arkitektur från perioden kring 1900, även om flera med åren skaffat sig kunskap och yrkeserfarenhet om 1800- och 1900-talens kyrkor. Jag tror dock att det första universitetsämnet för en akademiker ofta lägger värderingsgrunden. De synsätt man absorberar när man fortfarande är formbar tenderar att dröja sig kvar. Därav följer att inte ens de som skulle försvara kulturarvet alltid hade den rätta kompetensen när det gällde att argumentera för en kyrka som Maglarps.

Åtminstone från mitten av 1980-talet, då Karin Augustsson (Bauman) blev landsantikvarie i Malmöhus län, fanns en tydlig vilja inom den skånska kulturmiljövården att värna om Maglarps nya kyrka. »Rent antikvariskt är kyrkan definitivt värd att bevara« sade hon i en tidningsintervju (SHFA, Maglarps sn) och försvarade ett tiotal år senare kyrkan i ett TV-program. Detta innebar inte att kunskapen om den arkitektur kyrkan representerade var särskilt djup. Snarare är det så, att djupare kunskap förutsätter forskningsinsatser. När jag själv för första gången steg in i Maglarps nya kyrka fascinerades jag främst av den orörda interiören och den direkta kommunikationen med arkitektens intentioner. Bortom förfallet låg uppenbarligen någon som tänkt och gestaltat medvetet och konsekvent. Likväl är det först genom att systematiskt sätta sig in i en byggnads arkitektur och tillkomsthistoria som man får den riktiga kunskapen om, och känslan för, objektet. Först när jag ägnat några veckor åt att vända och vrida på den problematiska och icke längre existerande kyrkan i Maglarps börjar jag förstå den i djupare mening. Jag kan nu medge att mina få sidor om kyrkan i min doktorsavhandling sade alltför lite (Ranby 2002, s. 143ff). Slutsatsen är att kulturmiljövården sällan blir bättre än vad kunskapen om objekten är, och att kulturmiljövården måste skaffa sig djupgående kunskapsunderlag om de objekt den handlägger och arbetar med. Som alla stressade handläggare vet når verkligheten inte alltid upp till en sådan idealbild.

Avslutning

När Maglarps nya kyrka skulle rivas var kyrkan både en antikvarisk dröm och en antikvarisk mardröm. Hundraåriga byggnader som i princip är oförändrade sedan byggnadstiden har definitivt mycket stort kulturhistoriskt värde och är snarast tidskapslar. Det antikvariska mardrömsperspektivet låg i det långt gångna förfallet. Den mardröm som besannades, rivningen, kan knappast tolkas i andra termer än ett misslyckande för svensk kulturmiljövård. Regeringsrättens yttersta dom tycks mer ha koncentrerat sig på ekonomi och pragmatik än på kulturarvsfrågan. De filosofisk-moraliska

och humanistiska ansvarsfrågorna tycks heller inte fått något gensvar i domen, frågor som skulle kunna formuleras så här:

- *Med vilken rätt vanvårdade statskyrkan systematiskt en del av ett nationellt kulturarv som var skyddat i lag?*
- *Med vilken rätt river vi i Sverige de materiella uttrycken från tidigare generationers religiösa tro?*

Frågorna blir särskilt intressanta och viktiga i perspektiv av hur kultbyggnaders förstörelse betraktats och hanterats i andra fall under sent 1900-tal och tidigt 2000-tal. Vi kan tänka på hur Sverige fördömt talibanernas förstörelse av Buddha-statyer i Afghanistan eller fördömt sprängningarna av moskéer på Balkan, eller hur Dresden-borna betraktas som hjältar när de i ett halvt sekel kämpat för att återuppbygga sin under andra världskriget bombade Dom. Eller varför inte hur man i Sverige ordnade en nationalinsamling för att rädda den brunna Katarina kyrka i Stockholm och hur man lägger stora medel på att återuppbygga Södra Råda (vars unika målningar vi ju ändå aldrig kan få tillbaka). En för framtiden brännande fråga är också om kyrkorivningen i Maglarp skall ses som ett extremt särfall eller innebär ett prejudikat.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Maglarp var en säregen komposition av arkitektur tendenser från tiden omkring 1900, på en gång nygotisk, nyromansk och representant för ett friare förhållningsätt till historien. Genom att föra kyrkan till den föraktade nygotikens fack istället för att se den som ett steg mot en ny kyrkoarkitektur nedvärderades och missförstods kyrkan under modernismen, samtidigt som dess arkitekt av olika skäl inte var uppmärksammas och Maglarps nya kyrka inte kanoniserades. Därför blev den också i någon mån dömd från början. I en situation där man tolkat arkitekten och hans verk annorlunda är det möjligt att kyrkans öde också blivit ett annat. Svenska kyrkan rörde sig under 1900-talet mot en »teologisk modernism« i den mån den alls såg arkitekturen som viktig och de handläggande kyrkoantikvarierna satte alltid medeltidskyrkorna främst; för sekelskiftesarkitektur var deras intresse stundom ljust och deras kunskaper inte alltid så djupa.

Vad kan man då inför framtidens kyrkoavvecklingsprocesser lära av detta? Ett är att kulturmiljövården själv måste göra upp med sina smakfördomar om det halvgamla eftersom negativa värderingar tenderar att sprida sig och konserveras i andra organisationer och miljöer. Om kunskapen om olika delar av kulturarvet ökar, om handläggartjänster motsvaras av betydligt fler kulturmiljöpedagoger, och om Svenska kyrkan inte fastnar i »teologisk modernism«, utan förstår att se även sitt relativt nya kulturarv som en resurs istället för en belastning, är det möjligt att det går att få en bättre dialog i framtida kyrkoavvecklingar. Förutsättningen är slutligen naturligtvis då också att staten tar det yttersta ekonomiska ansvaret för vad som är ett nationellt kulturarv.

Gör en kyrka någon skillnad?

av Lotta Eriksson

Att sälja, riva eller bygga om, det är frågan

»Det är väl bättre att sälja ut en kyrka än att låta den förfalla, menar borgmästaren Léon Pierre Gaby-Gasparrou som står för idén« (Tollgert 2009). Gaby-Gasparrou har låtit lägga ut den i slutet på 1600-talet uppförda kyrkan i Massat, Frankrike, på auktionssajten Ebay till försäljning. Tilltaget har väckt stor uppmärksamhet hos såväl allmänhet som i den franska pressen där man menar att profit inte ska avgöra om en kyrka ska fortsätta existera. I flera andra länder i Europa, till exempel Tyskland och England, är försäljning och till och med rivning av ur kyrkligt hänseende övertaliga kyrkobyggnader vanligt sedan länge. I England har 1696 kyrkobyggnader tillhöriga Church of England förklarats övertaliga under perioden 1970–2005 och utav dessa har närmare 400 rivits (<http://cofe.anglican.org> 2007).

Hösten 2007 revs Maglarps nya kyrka (fig. 11), byggd 1907–1908, efter en mycket långdragen process som på sätt och vis börjar redan under första världskriget då församlingen tillfälligt återgick med gudstjänstfirandet till den medeltida Maglarps gamla kyrka. En annan startpunkt kan sägas vara år 1970 då restaureringen av den gamla kyrkan påbörjas vilket bara ett par år därefter leder till att den nya kyrkan stängs 1976. Framtiden för den nya kyrkan diskuteras fram och tillbaka inom församlingen och flera underhållsarbeten planeras men samtliga faller om intet och efter ett omskrivet utspel 1993 då kyrkan utbjöds till försäljning för en krona utan seriösa spekulanter lämnar Hammarlövs kyrkliga samfällighet in en rivningsansökan till Länsstyrelsen i Skåne län med församlingens bristande ekonomiska förutsättningar som huvudargument. Länsstyrelsen avslog denna ansökan med hänvisning till kyrkans höga kulturhistoriska värden men ärendet överklagades och behandlades efter närmare tio års rättslig process av Regeringsrätten som den 10 juni 2005 beviljade rivning av Maglarps nya kyrka (Alftberg & Eriksson 2008).

Förutsättningarna för en lyckad försäljning av kyrkan i Massat skiljer sig mycket från de som gällde för Maglarps nya kyrka före rivningen 2007. Frankrike har jämfört med Sverige en annan lagstiftning och finansiering av värden av det kyrkliga kulturarvet. Bland annat står kommun och stat trots skiljandet från kyrkan för större delen av underhållskostnaderna. Andra avgörande faktorer i fallet Massat är att kyrkan ligger relativt centralt och saknar omgivande kyrkogård, men viktigast av allt är nog att

Fig. 11. Den 11 september 2007 lyftes tornspiran ned från Maglarp's nya kyrka. En händelse med stor symbolisk innebörd. Foto: Tomas Nyberg, Trelleborgs Allehanda 12 dec. 2007.

förfallet inte gått så långt som i Maglarp.

Ett annat ärende, denna gång i Sverige, rörande en så kallad övertalig kyrkas framtid slutade annorlunda än både Maglarp och Massat, trots att det var samma argumentation om en ansträngd ekonomi som framfördes. Det gäller kyrkan i Valbo-Ryr från 1903 som av kyrkofullmäktige betraktades som övertalig och kostsam och därmed borde rivas. Församlingsborna protesterade mot fullmäktiges planer och menade att kyrkan borde renoveras och att det intilliggande församlingshemmet istället borde avyttras och dess funktion flytta in i delar av kyrkorummet. Protesterna var fruktsamma och ledde fram till ett renoveringsbeslut som även inbegriper en försäljning av församlingshemmet (Augustsson 2009).

Exemplen ovan visar hur olika problemet med övertaliga kyrkor kan lösas och huruvida man överhuvudtaget kan tala i termen övertalighet. För även om en kyrka upplevs som övertalig ur kyrkligt perspektiv är det ofta annorlunda för gemene man som ofta menar att kyrkan som en del av det gemensamma kulturarvet överhuvudtaget inte kan förklaras övertalig.

Idag talar vi om övertaliga kyrkobyggnader som ett relativt nytt fenomen, vilket en historisk tillbakablick delvis tillbakavisar. I samband med reformationen övergavs hundratals kyrkor och kapell runt om i landet, framförallt i städerna där det inte var ovanligt med flera kyrkobyggnader. Dessa byggnader revs eller gavs ny funktion i samband med att den kyrkliga verksamheten upphörde. Nästa stora förändringsvåg i det kyrkliga byggnadsbeståndet inföll under senare hälften av 1700-talet och framförallt under 1800-talet då många medeltida kyrkor byggdes om, revs eller övergavs till förmån för en ny större kyrka. Allt detta till följd av den stora befolkningsökning som skedde under perioden 1750–1900 då befolkningmängden tredubblades, mycket till följd av det som Esaias Tegnér formulerade *freden, vaccinet och potäterna* (Elmén Berg 1997, s. 17). Många av de medeltida kyrkorna ersattes då av stora kyrkor i medeltidsinspirerande stil, det vill säga nyromanik eller nygotik, en stil som i stort sett hela 1900-talet varit negativt inställd till ur såväl estetisk, funktionell som teologisk synvin-

kel. Om Maglarps nya kyrkas estetiska och praktiska utformning har bland annat följande uttalande framförts: »*det nya kyrkåbåke, som en modern tid (...) rest i socknens södra del*« och »*en tegelorgie i känd sekelskiftessmak*«. Uttalanden av denna typ är dock inte unika för Maglarp utan förekommer i flera andra fall (Alftberg & Eriksson 2008, s. 10; Sjöström 2008a, s. 211).

Kulturmiljövårdens vilja att överhuvudtaget behandla övertalighetsproblematiken som ett reellt hot mot kyrkobyggnaderna har tidigare varit svag. Det är först under de senaste åren som Riksantikvarieämbetet lyft fram frågan som en av de viktigaste framtidsfrågorna. I ett PM daterat 10 oktober 2006 tydliggör Riksantikvarieämbetet statens förhållningssätt kring långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor. Detta PM baseras på en under hösten 2006 genomförd intern seminarieriserie kring övertaliga kyrkor där huvudsyftet varit att skapa en intern plattform angående dessa frågor (Riksantikvarieämbetet dnr 312-4154-2006). I rapporten *Kyrkoantikvarisk ersättning 2000–2008 – effekter för värden och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet* lyftar man fram behovet av ett metodutvecklingsprojekt för planering av differentierad användning av kyrkobyggnaderna utifrån såväl lokala behov som de kulturhistoriska värdena (Riksantikvarieämbetet dnr 312-519-2008). Utifrån bland annat Riksantikvarieämbetets rapport pekar även regeringen i sin skrivelse till riksdagen angående de kyrkoantikvariska frågorna att »pågående samhällsförändringar kan komma att innebära utmaningar för värden och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet« (Skr 2008/09:220). Skälen för regeringens bedömning anges bland annat vara folkomflyttningar från landsort till städerna samt församlingsammanslagningar som kan medföra att engagemanget för den lokala kyrkan minskar liksom bruket av de enskilda kyrkobyggnaderna förändras. För att öka Svenska kyrkans möjligheter att utnyttja kyrkobyggnaderna utifrån förändrade behov och önskemål har Riksantikvarieämbetet fått i uppdrag av regeringen att i samråd med Svenska kyrkan utarbeta riktlinjer för tillämpningen av bestämmelserna för de kyrkliga kulturminnena (Adelsohn Liljeroth 2009).

Svenska kyrkan påvisade redan i utredningsarbetet kring relationsförändringen mellan kyrka – stat det potentiella problemet med övertaliga kyrkor och den ekonomiska belastning underhållet av kyrkobyggnaderna innebär (*Ekonomi och rätt i kyrkan: slutbetänkande*, SOU 1992:9; *Fädernas kyrka – och framtidens*, Svenska kyrkans utredningar 1996, s. 1; Kulturhistorisk tillsyn över den kyrkliga miljön: betänkande Ds C 1986, s. 11). Senaste undersökningen i frågan från kyrkans sida är det så kallade *DAK-projektet* som inleddes 2005 med f.d. domprost Johan Unger som projektledare. Syftet med projektet var att studera förutsättningarna för differentierad användning och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Begreppet övertalighet är problematiskt att använda då man måste definiera utifrån vems horisont kyrkobyggnaden betraktas som övertalig. Svenska kyrkan och kulturmiljövården har istället enats om att det är mer konstruktivt att tala om kyrkor i bruk varvid begreppet differentierad användning föreslagits då man talar om andra bruk av kyrkorummet än det traditionella gudstjänstfirandet.

Projektet »Gör en kyrka någon skillnad?«

Efter, som har nämnts ovan, en mycket lång process genom flera instanser gavs Hammarlövs församling genom en dom i Regeringsrätten den 10 juni 2005 rätt att riva Maglarps nya kyrka med hänvisning till församlingens ansträngda ekonomiska situation med flera andra kyrkobyggnader att underhålla samt det svårt förfallna skick som kyrkan befann sig i (Regeringsrätten mål nr 2993-00). Länsstyrelsen som i och med domen fick ärendet tillbakavisat till sig för beslut ställde som villkor för rivningen att denna skulle följas av antikvarisk kontrollant för en byggnadsteknisk dokumentation (Länsstyrelsen i Skåne dnr 433-64792-06). Länsstyrelsen beslutade även om att bevilja medel för en digital 3D-uppmätning av kyrkan före rivning. Dessa två dokumentationsinsatser låg helt i linje med det yttrande som Riksantikvarieämbetet skrivit. Förutom de rent byggnadsanknutna dokumentationerna menade Riksantikvarieämbetet att det var viktigt att dokumentera församlingsbornas attityder och förhållningssätt till kyrkobyggnaden i samband med en rivning. En dokumentation som också kunde bidra med generell kunskap om det kyrkliga kulturarvets betydelse idag (Riksantikvarieämbetet dnr 312-400-2007).

Det var den senare aspekten som Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne tog fasta på då vi valde att vinkla rivningen ur ett etnologiskt/religionssociologiskt perspektiv inom projektet *Gör en kyrka någon skillnad?* Syftet med dokumentationen var att få fram ett kunskapsunderlag som kunde stärka kulturmiljövårdens kompetens och beredskap inför eventuella nya kyrkorivningar. Projektet genomfördes med Regionmuseet som huvudman i samarbete med religionssociolog Anna Davidsson-Bremborg från Centrum för Teologi och Religionsvetenskap vid Lunds universitet och samhällsvetare Ann-Britt Sörensen vid Movium/SLU Alnarp. Projektet finansierades av Statens kulturråd, Länsstyrelsen i Skåne län samt Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

Genom intervjuer med 25 personer i åldrarna 26 och 95 har attityden till Maglarps nya kyrka i synnerhet och Svenska kyrkans kyrkobyggnader i allmänhet försökt kartläggas. Frågor som ställdes var bland annat vilken symbolik som knyts till kyrkan och vilka värden byggnaden står för. Hur kommer platsen att upplevas när en orienteringspunkt i landskapet försvinner? Och vilka reaktioner ger rivningen av en kyrka upphov till? Det vill säga frågor kopplade till identitet och traditioner, en betydelse som såväl kulturmiljövården som kyrkan själva framhållit i argumenterandet kring det kyrkliga kulturarvet. Merparten av de intervjuade har anknytning till f.d. Maglarps församling genom att vara födda eller boende där sedan mer än 15 år. Urvalet av informanter har huvudsakligen varit slumpmässigt genom kontakter med besökare på kyrkogården i samband med rivningsprocessens början. Projektet hade en förhoppning om att kunna genomföra intervjuer med personer med annan religiös bakgrund, men på grund av upptagningsområdets relativt homogena befolkning av etniska svenskar fördjupades inte undersökningen på denna punkt. Intervjuerna har genomförts som informella samtal som spelats in och därefter transkriberats och bearbetats. För att få så uppriktiga svar som möjligt erbjöds samtliga informanter anonymitet. Förutom intervjuerna består materialet till undersök-

Fig. 12. Maglarps gamla kyrka från 1190-talet togs åter i bruk under 1970-talet vilket var en bidragande orsak till rivandet av den nya kyrkan. Foto: Lotta Eriksson, Regionmuseet Kristianstad, 7 juli 2007.

ningen av medias skildring av rivningen i tv, radio och tidningar samt tidningsinsändare, hemsidor och bloggar på Internet.

Urvalet av media- och Internetmaterialet har dels skett genom sökmotorer på Internet där träffar på »Maglarp« eller »Maglarps kyrka« varit vägledande, samt ett direkt urval av journalistiska artiklar i tidningar och media som har lokal eller regional anknytning, såsom *Trelleborgs Allehanda*, *Sydsvenska Dagbladet* och SVT:s regionala nyhetsprogram *Sydnytt*.

Resultatet av undersökningen går i linje med tidigare utförda undersökningar kring kyrkobyggnadernas betydelse men i och med metodvalet framkom mer djuplodande svar än i enkätundersökningar med endast kryssvar som svarsalternativ. En svaghet med studiens giltighet på andra eventuellt kommande fall är den långa process som ledde fram till kyrkans rivande. Mer än 30 år har förflutit sedan den senaste gudstjänsten i kyrkan, vilket innebär att många i de yngre generationerna inte haft någon personlig relation till det aktuella kyrkorummet. En annan svaghet är förekomsten av ytterligare en kyrka, Maglarps gamla kyrka (fig. 12), inom sockengränsen, vilket medför att frågan om den egna kyrkans försvinnande inte riktigt ställs på sin spets som till exempel i det ovan anförda exemplet Valbo-Ryr.

Opinionsbildning och argumentation för och emot rivning

Kulturmiljövården har under hela 1900-talet argumenterat för kulturarvets identitetsskapande och traditionsbärande betydelse. Kyrkobyggnaderna som socknens gemensamma ansvar och mötesplats har en särställning inom detta kulturarv. De har sedan 1600-talet betraktats som omistliga och haft ett starkt skydd genom lagar och förordningar. I den nuvarande Lag om kulturminnen m.m. (1988:950) står i 4 kap. 3§ att kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomten som har tillkommit före utgången av år 1939

inte på något väsentligt sätt får ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. I fråga om kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden.

Det starka lagskyddet tillsammans med de positiva attityderna till kyrkobyggnaderna från tidigare undersökningar kunde man föreställa sig vara en grogrund för en stark opinionsbildning och häftig debatt när frågan väckts om rivning av Maglarps nya kyrka. Vid genomgång av arkivmaterialet om Maglarpsfallet är frånvaron av såväl lokal som central opinionsbildning slående. Vad orsaken till detta kan vara har inte gått att få fram i de intervjuer som genomförts men kanske kan det vara så att kyrkobyggnadernas av tradition starka ställning inom det byggda kulturarvet ansågs som ett tillräckligt argument. Att ekonomiska argument, orsakade av ett medvetet eftersatt underhåll av den förvaltande enheten, skulle få Regeringsrätten att fatta en jakande rivningsdom låg utanför all rimlighet. De personer som kommer till tals i arkivmaterialet fram till och med Regeringsrättens dom i juni 2005 är huvudsakligen personer i beslutsställning som kyrkorådets ordförande, kyrkoherden och länsantikvarien. Ett undantag finns dock, och det är i tiden kring förra kyrkovalet i september 2005, då flera insändare berör rivningen, såväl för som emot, i valdebatten (<http://trelleborgsallehanda.se/insandare/article483804/Etik-kyrka-socialdemokrati.html>). I samtal med f.d. länsantikvarien Carin Bunte om hennes minne av diskussionerna kring framtiden för Maglarps nya kyrka stärks de miss-tankar som beskrivs ovan att någon debatt egentligen inte förekom utan »vi förde underhandssamtal utan några minnesanteckningar« berättar hon. Några andra argument för en rivning än de rent ekonomiska kan hon inte heller påminna sig, och det är svårt att tvinga någon utan ekonomiska förutsättningar till upprustning säger hon men tillägger sen: »Det hade nog inte spelat någon roll hur mycket pengar som skjutits till, man hade fått nog« (Samtal med Carin Bunte 24 sept. 2009).

I de intervjuer som genomfördes i samband med rivningen kommer också argument för och emot rivningen upp där man kan förstå de ekonomiska realiteterna men samtidigt mena på att det är ett medvetet pengaslöseri genom det långt gångna förfallet som borde ha åtgärdats långt tidigare. Röster som delvis stöder den ovan utkastade tanken om orsaken till utebliven opinionsbildning på grund av kyrkobyggnadernas starka lagskydd återfinns också.

»Det rör mig inte i ryggen, ska jag säga dig. (---) Det är bara ... det som retar en är ju att det från början är ett slarv med pengar.« (Alftberg & Eriksson 2008, s. 27).

»Jag tror att alla liksom trott ändå att på nåt sätt att, det är klart dom inte river kyrkan, det gör man liksom inte, vá.« (Alftberg & Eriksson 2008, s. 27).

Vilka är då de drivande krafterna i en kyrkorivningsprocess? I fallet Maglarp var det från första början det samfälliga kyrkorådet i Hammarlövs kyrkliga samfällighet och därefter kyrkorådet i Hammarlövs församling i

vilken Maglarp uppgick år 2002. Carin Bunte, länsantikvarie i Malmöhus län under åren 1978–1996, som under denna period varit en part i diskussionen med församlingen kan inte påminna sig att hon upplevde stiftet och biskopen som pådrivande i frågan, något som de åtminstone senare kom att bli genom framförallt biskop Christina Odenberg (Samtal med Carin Bunte 24 sept. 2009). Under Odenbergs tid som biskop i Lunds stift, 1997–2007, minskade antalet församlingar dramatiskt, bara under de sista tre åren med 22 % eller 59 stycken, vilket är en viktig faktor i diskussionen om övertaliga/underutnyttjade kyrkor (www.svenskakyrkan.se/lundsstift 20 dec. 2007). Odenberg framförde vid flera tillfällen, bland annat vid en konferens i Höör 2006, att av Lunds stifts ca 500 skyddade kyrkor behövdes endast 150 för församlingarnas gudstjänstliv, en inställning som självklart påverkat församlingarnas syn på kyrkobyggnaderna (Wärn 2006).

Kyrkobyggnaden som religiös symbol och identitetsskapande traditionsbärare

Det kyrkliga kulturarvets identitetsskapande betydelse har belysts i flera tidigare studier, svenska såväl som internationella. Under 1990-talet genomfördes, i samband med utredningsarbetet kring relationsförändringen mellan kyrka och stat, ett antal utredningar och undersökningar kring kyrkobyggnaden som ett offentligt rum och dess traditionsbärande betydelse. Dessa undersökningar har visat på kyrkobyggnadens betydelse även för dem som sällan eller aldrig besöker kyrkorummet. Kyrkobyggnadens viktigaste symboliska funktion är som givare av mening och kontinuitet, särskilt i samband med livets övergångar och kriser. Däremot förknippas det allt mindre med religionsutövning som i allt större utsträckning utövas individuellt på alternativa platser så som naturen (Bäckström & Bromander 1995; Bromander 1998). Trots, eller kanske på grund av, samhällets pågående sekularisering, om man med detta menar en process där religionen minskar i betydelse för samhället och den enskilda individen, tillskriver flera av de intervjuade personerna kyrkobyggnaden och platsen kring denna en helighet som inte avlägsnas bara för att kyrkan avsakraliserats medan andra som öppet tillskriver sig som troende menar att Gud inte bor i väggarna utan att byggnaderna står där för människorna (Alftberg & Eriksson 2008).

»Det är också ett, liksom ett märkligt ... (...) detta komma /och/ avkristna en kyrka. Vilken tanke vá! (---) Control alt delete.« (Alftberg & Eriksson 2008).

Konstvetare Anders Åman har beskrivit denna helighet, eller detta andliga värde som han kallar det i en artikel publicerad i tidskriften *Arkitektur* i samband med återuppbyggnaden av Katarina kyrka i Stockholm:

»... som är svårdefinierat därför att det är ett värde för så många, inte bara för gudstjänstbesökare och bekännande kristna. Kyrkorna har i detta avseende ett långt större värde än vad företrädarna för Svenska kyrkan till helt

Bilden nedsläckt p.g.a. att bildmedgivande ej har
kunnat inhämtats från fotografen

Fig. 13. Kyrklig vigsel är
en av de traditioner som
stärker och bekräftar
bandet till kyrkan. Foto:
Henrik Engel Larsson,
16 juni 2007.

nyligen haft klart för sig. Kyrkorna är – och det kan sägas utan all ironi – den svenska kyrkans bästa förkunnelse, en förkunnelse som når ut, ofta just därför att den inte är formulerad i ord.» (Åman 1998).

Rivningen av kyrkan innebär inte bara ett utplånande av dess helighet och ett nationellt kulturarv utan får också konsekvenser för den omkringliggande kyrkogården. Kyrkvaktmästaren i Maglarp, Alf Davidsson, uttrycker i en intervju med tidningen *Dagen* att sedan avsakraliseringen av kyrkan i maj 2006 känns också kyrkogården annorlunda, nästan som om den också avkristnats (*Dagen* 24 dec. 2007).

Kyrkobyggnaden som inramning till livets viktiga händelser (fig. 13) och därmed en del av bygdens och familjens egna traditioner berörs i flertalet av intervjuerna. I etnologiska termer innebär en tradition en kulturyttring som förmedlas från en generation till en annan, en förankring och gemenskap bakåt och framåt i tiden. Dessa traditioner brukar ofta sammankopplas med olika riter, det vill säga formbundna handlingar som syftar till att symboliskt sammanfoga åtskilda verkligheter. Traditioner kan i sig själva betraktas som ett kulturarv som liksom kulturen förändras och omformas över tid. Kulturarvsforskaren David Lowenthal menar att intresset för att skapa länkar till det förflutna är något som kännetecknar dagens människor och ett sätt att förlänga och förstärka den egna identiteten (Alftberg & Eriksson 2008).

Förutom betydelsen som symbol för gemenskap och traditioner för lokalbefolkningen så kan kyrkobyggnaden vara ett viktigt sätt för nyanlända, turister eller invånare, att orientera sig på en ny plats. Många av de intervjuade uppger att de besöker kyrkor som turister, även om de inte annars går i kyrkan hemmavid. Kyrkan som symbol konkretiserar historia, rötter och kontinuitet. Den danske kyrkohistorikern Jørgen I. Jensen menar att kyrkan idag har tappat sin religiösa betydelse men att människor ändå har starka band till den. Kyrkobyggnaden, som man ser på avstånd i landskapet, får stå som symbol för kultur, historia, myt och kollektivt med-

Fig. 14. Konturerna av den idag rivna medeltida kyrkan i Lilla Isie markeras av en meterhög lindhäck. Foto: Lotta Eriksson, Regionmuseet Kristianstad, 20 juli 2005.

vetande. Den symboliska kyrkans funktion är att befinna sig i bakgrunden, en siluett mot horisonten, inte som gudstjänstlokal då den upplevs som för nära och påtaglig (Alftberg & Eriksson 2008, s. 38).

»I denna bygden här, inte minst dom som flyttat in i området, dom har kanske inte hunnit, dom tänker mest på sitt nya hus och så och inte hunnit (...) tänka var har jag hamnat, att vad finns det för rötter här, men frågan kommer säkert. Och då kunde ju faktiskt (...) denna kyrka få betyda något.« (Alftberg & Eriksson 2008, s. 37).

Efter rivningen – vad händer sen ?

Vad händer sen, när rivningen väl är genomförd? Hur utformas platsen och vilken betydelse och laddning ges denna? Detta var frågor som varken kulturmiljövården eller kyrkan planerat för men som återkom i de flesta intervjuer. Det fanns önskningsar att kyrkans läge markerades men hur detta skulle ske fanns flera olika förslag på. Församlingen hade redan i sin rivningsansökan angett att man genom en stenläggning i den i övrigt grusade ytan ville markera kyrkans planform och på platsen för altaret resa ett kors. Syftet med denna markering framgår inte i ansökan eller i de utförda intervjuerna men kanske är det så att kyrkans symbolvärde upplevs som så stort att det fordrar en fysisk markering även efter rivningen (Alftberg & Eriksson 2008, s. 47). Jämförelser kan göras med andra tidigare försvunna kyrkobyggnader som Sankta Tora i Torekov och Lilla Isie gamla kyrka (fig. 14) som båda givits en fysisk markering, den ena genom stenläggning och den andra genom häckplantering.

I Maglarp har man efter rivningen lyckats vända platsen för Maglarps nya kyrka, idag kallad Maglarps nya kyrkogård (fig. 15), till någonting positivt efter år av negativ laddning. Under sommaren 2009 har församlingen utnyttjat kyrkogrunden för flera friluftsgudstjänster och tanken är att även musikevenemang ska kunna anordnas (Muntl. uppgift Tor Nilsson

Fig. 15. På Maglarps nya kyrkogård som platsen kallas sedan kyrkans rivning bevaras kyrkans konturer genom de kvarlämnade sockelstenarna. Foto: Lotta Eriksson, Regionmuseet Kristianstad, 19 dec. 2007.

25 aug. 2009). Kyrkogården nyttjas fortlöpande för begravningar utan någon direkt påverkan av rivningen.

Kulturmiljövård i beredskapsläge

Vilken lärdom kan kulturmiljövården och för all del även kyrkan ta till sig av fallet Maglarps och studien *Gör en kyrka någon skillnad?*

OPINIONSBILDNING är A och O i en diskussion om det kyrkliga kulturarvets framtid och fortlevnad. Ställer man fallen Maglarps nya kyrka och Valbo-Ryr mot varandra, eller varför inte ett annat skånskt exempel, Borlunda kyrka, som mycket väl kunnat gå samma väg som Maglarps nya kyrka, så är det just en lokal opinion för kyrkobyggnaden som gör skillnad. Denna opinionsbildning är även viktig för kyrkan att beakta då frågan kring vem som egentligen äger kyrkobyggnaden varit uppe under årens lopp. Rent juridiskt är det den lokala församlingen som äger den fysiska kyrkobyggnaden men samtidigt har man från statens sida i samband med relationsförändringen med kyrkan och lagstiftandet kring den kyrkoantikvariska ersättningen deklarerat det kyrkliga kulturarvet som en nationell angelägenhet.

FRAMARBETADE STRATEGIER inom såväl kulturmiljövården som Svenska kyrkan rörande bruket och driften av kyrkobyggnaderna är av största vikt, framförallt i tider då Svenska kyrkan slår samman församlingar i allt större enheter och diskussionen om den parokiala församlingsstrukturen är aktuell. I ett samhälle där människor ofta är omedvetna, eller inte bryr sig, om vilken territoriell församling de tillhör utan väljer kyrkolokal för de kyrkliga handlingarna (dop, vigsel, begravning) eller årets traditionella gudstjänstbesök i samband med de stora högtiderna utifrån andra mer indivi-

duella kriterier blir dessa strategier allt viktigare. Dessa strategier kan handla om att inte samtliga kyrkobyggnader inom en församling används på vecko- eller årsbasis utan får fungera mer som sommarkyrka eller föräktningskyrka, allt utifrån den specifika kyrkobyggnadens och församlingens behov och förutsättningar. Andra strategier kan handla om hur man hanterar frågan när en kyrkobyggnad väl förklarats övertalig ur ett kyrkligt perspektiv. Regeringen lyfter i sin skrivelse till riksdagen fram just denna beredskap för ett minskat och differentierat brukande av kyrkobyggnaden som en strategisk framtidsfråga (SKR 2008/09, s. 220). I det strategiska arbetet ingår även de vård- och underhållsplaner som Svenska kyrkan tagit fram för större delen av kyrkobyggnaderna.

TILLSYN är ett verktyg som Länsstyrelserna har för att tillämpa Lag om kulturminnen m.m. (1988:950). Tillsyn som verktyg måste enligt min mening tillämpas på ett mycket mer strategiskt och effektivt sätt än vad som sker idag vilket också Riksrevisionen påpekar i sin rapport Statens insatser för att bevara de kyrkliga kulturminnena (RiR 2008, s. 2). Enligt en enkätundersökning som delvis presenteras i rapporten är skillnaden i resurser som länsstyrelserna i landet lägger ner på tillsyn stor. Största delen av tillsynen är inte målstyrd utan relaterad till handläggning av tillståndsärenden varvid besiktningar av kyrkobyggnader där församlingen inte initierat någon åtgärd utförs i mycket begränsad omfattning. Utöver Länsstyrelsens tillsyn har även kommunerna möjlighet att ingripa vid bristande underhåll av byggnader genom Plan- och bygglagens 3 kap. Utgångspunkten för ett fortsatt väl bevarat och brukat kyrkligt kulturarv måste ändå vara ett fortsatt ansvarstagande från Svenska kyrkans sida i dialog och samråd med kulturmiljövården.

DOKUMENTATION i samband med eventuella framtida rivningar eller avyttringar av kyrkobyggnader genom till exempel försäljning bör ske med en hög antikvarisk ambition. Dokumentationen bör anpassas efter varje enskilt fall varför en generell dokumentationsmall inte är tillämpbar men en lägsta nivå borde man från såväl statens som Svenska kyrkans sida kunna enas om. I dessa diskussioner bör erfarenheterna från Maglarp tas tillvara men även dokumentationer i andra länder såsom Tyskland, England och Danmark (Mårups kyrka) bör studeras.

PLATSENS KONTINUITET är viktig ur såväl kulturhistorisk synvinkel som för enskilda människor. I många fall lever denna kontinuitet kvar i form av en aktiv kyrkogård/begravningsplats vilket gör den fysiska gestaltningen av platsen efter en eventuell rivning viktig. Även berättelser som traderas vidare till kommande generationer är viktiga för en plats kontinuitet, båda fysiskt och mentalt.

Tack till Jan Kockum och Heikki Ranta (Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne) för konstruktiva kommentarer till manus.

Kulturmiljövården och rivningen av Maglarps nya kyrka i ett nationellt perspektiv

av Markus Dahlberg

Inledning

Maglarps nya kyrka har uppmärksammats som en av få verkställda kyrkrivningar under senare år. I ett längre tidsperspektiv är emellertid företeelsen långt ifrån ny. Den kyrkliga utvecklingen hör samman med andra bebyggelsehistoriska mönster, vilket senast visats i den rikstäckande rapporten från Sockenkyrkoprojektet (Dahlberg & Franzén 2008). Genom historien finns åtskilliga exempel på att man i spåren av förändrad bebyggelse övergivit en äldre församlingskyrka och byggt en ny på annan plats. Inte heller är det ovanligt att förändringar i församlingsstrukturen inneburit att kyrkor övergivits och så småningom rivits.

Även om det finns historiska paralleller uppstår nya frågor i den situation vi nu befinner oss. Den nuvarande lagstiftningen, dvs. lag (1988:950) om kulturminnen m.m., har varit i bruk sedan 1989. Kulturminneslagen ställer bl.a. krav på att Svenska kyrkans kyrkobyggnader tillkomna före år 2000 ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskar. För de kyrkobyggnader som uppförts före år 1940 krävs tillstånd från myndighet vid väsentliga ändringar. Rivning hör till de åtgärder som alltid kräver tillstånd. Fram till 1 juli 1995 var det Riksantikvarieämbetet som hade tillsyn över de kyrkliga kulturminnena och tillståndsprövade ändringar, därefter länsstyrelserna.

Kulturminneslagen syftar till långsiktigt bevarande av de kyrkliga kulturminnena och en hållbar förvaltning med kulturhistoriska hänsyn. Beslut om rivning av kyrkor enligt nuvarande kulturminneslag har endast rört enklare kapell eller svårt brandskadade kyrkor. Någon praxis i detta sammanhang för rivning av en förhållandevis intakt monumental församlingskyrka med höga kulturhistoriska värden finns inte.

Avsikten med denna artikel är att dels att ge en bakgrund till hur ärendet Maglarps nya kyrka vuxit fram i relation till kulturmiljövårdens utveckling på nationell nivå, men också att peka på några av de framtidsfrågor som rivningen väcker.

En sådan diskussion kan inte enbart utgå ifrån det juridiska regelverket. Bevarandefrågorna påverkas av ett flertal samhällsförändringar som kulturmiljövården måste förhålla sig till. De befintliga lagskyddade kyrko-

byggnaderna har tillkommit under nära tusen år av kyrklig och befolkningsmässig expansion. Sedan 1900-talets mitt har befolkningstillväxt och omflyttningar på ett markant sätt förändrat förutsättningarna för de lokala församlingarna att använda och förvalta kyrkobyggnaderna. Befolknings-tillväxten sker i tätorter, medan många kyrkbyar idag ligger i områden som kan betecknas som gles- eller avfolkningsbygd.

Andra förändringar har att göra med samhällets förhållande till religiösa frågor i allmänhet och relationen till Svenska kyrkan i synnerhet. Andelen svenska medborgare som tillhör Svenska kyrkan har under en längre tid minskat år för år. Sedan 1996 föds man inte längre in i Svenska kyrkan, utan dopet är medlemsgrundande. Antalet aktiva utträden ur Svenska kyrkan har ökat, samtidigt som många nya svenskar har en annan trosinriktning.

Svenska kyrkan är inte längre statskyrka, vilket bl.a. innebär att huvud-delen av församlingarnas ekonomi numera grundar sig på medlemsavgifter. Sedan år 2002 har staten som kompensation för kulturminneslagens krav tillskjutit betydande belopp till samfundet Svenska kyrkan för värden och underhållet av de kyrkliga kulturminnena. Fram till år 2009 har sammanlagt 1,9 miljarder utbetalas till Svenska kyrkan till detta ändamål. Nyligen har regeringen beslutat om en tilldelning för år 2010 med 460 miljoner och uttalat en målsättning om att detta årliga belopp ska gälla t.o.m. 2014. Avsikten från statens sida är att skapa långsiktiga och stabila förutsättningar för Svenska kyrkan att fortsätta vårda kulturminnena i enlighet med kulturminneslagen. Samtidigt hörs röster från Svenska kyrkan som ifrågasätter om detta är möjligt, trots den kyrkoantikvariska ersättningen (Adelsohn Liljeroth 2009).

En långdragen upptakt – kulturmiljövårdens roll i återtagandet av den gamla kyrkan

Rivningen av Maglarps nya kyrka kan knappast förstås om inte något sägs om förloppet bakom restaureringen och återinvigningen av den gamla kyrkan – en process som kulturmiljövården på nationell nivå i hög grad medverkade i. Henrik Ranby har i sin artikel beskrivit hur värderingarna av Maglarps nya kyrka under sekelskiftet 1900 och 1900-talets förra hälft stått i relation till hur man samtidigt sett på den gamla. Byggandet av en ny församlingskyrka i Maglarp skedde förhållandevis sent. Redan vid dess tillkomst lades antikvariska aspekter på bevarandet av den gamla. Några årtionden efter det att den nya kyrkan stod färdig fanns ett av Riksantikvarieämbetet understött konserveringsprogram för den gamla kyrkan. Detta skedde samtidigt som andra ödekyrkor i landet visades nytt intresse som historiska minnesmärken och gudstjänstlokaler (Elmén Berg 1997).

Under denna tid hade Kungl. Byggnadsstyrelsen ansvar för tillämpningen av kungörelsen (1920, s. 744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet, som innehöll regler både för kyrkliga kulturminnen och andra statliga byggnader. Bestämmelserna reglerade såväl nybyggande, ändringar som vård och underhåll. Vid handläggningen av ärenden rörande kyrkor skulle alltid samråd ske med Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet kunde alltså påverka de beslut som fattades om

de kyrkliga kulturminnena, men framförallt framstod ämbetsverket vid denna tid som en kunskapsinstitution med fokus på dokumentationsfrågor. Under 1930-talet påbörjades bl.a. fornminnesinventeringen för den riks-täckande ekonomiska kartan, ett arbete som skulle bedrivas i Riksantikvarieämbetets regi under större delen av 1900-talet. Riksantikvarien fungerade också som sekreterare i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Enligt då gällande fornminnesförordning fick t.ex. en kyrka inte rivas eller förändras om inte Vitterhetsakademien hade fått möjlighet att dokumentera den. Vitterhetsakademien var huvudman för det konsthistoriska inventeringsverket *Sveriges Kyrkor* (1912 ff), med ambitiösa undersökningar av enskilda kyrkor.

Regionalt verksamma konsthistoriker och andra lokalt engagerade verkade för en restaurering av Maglarps gamla kyrka, med Riksantikvarieämbetets uttalade stöd. Här fanns ett kulturminne med stor potential för att ge ny historisk kunskap (fig. 16–17). I samband med restaureringen 1970–71 gjordes intressanta iakttagelser av den gamla församlingskyrkans byggnadshistoria. Tegelmurarnas förband och teknik användes som källa till själva byggnadsprocessen, vilken dokumenterades och sedermera uttolkades i en avhandling i medeltidsarkeologi (Sundnér 1982). Avlägsnade inventarier återbördades till kyrkan och gav historisk förankring till ett nutida bruk.

Den höga värderingen av den gamla kyrkan kan parallelliseras med en låg värdering, eller i vissa fall t.o.m. en nedvärdering av den nya kyrkan. Henrik Ranby ger i sin artikel talade exempel på detta. Med facit i hand kan vi konstatera att de värderingar och val som, medvetet eller omedvetet, gjordes under 1900-talets första hälft och mitt kom att få en avgörande betydelse för den fortsatta utvecklingen. Hanteringen av den nya kyrkan när väl den gamla åter invigts var till att börja med en ickefråga. Inga akter i Byggnadsstyrelsens eller i Riksantikvarieämbetets arkiv lyfter särskilt fram den bevarandeproblematik som den nya kyrkan nu stod inför (ATA).

Den nya kyrkan förfaller

Frågan om rivning av den nya kyrkan väcktes av dåvarande kyrkoherden redan 1962 (Widmark u.å. [2000], s. 84 ff.). Genom rivning skulle man undgå fortsatta underhållsåtgärder och pengar frigöras till restaureringen av den gamla kyrkan. Även om initiativet inte ledde till handling, tycktes utgången på förhand given. Aktiva och passiva val föll ut till den gamla kyrkans fördel. Den gamla kyrkan togs åter i bruk år 1971. Eftersom inga större arbeten gjorts på den nya kyrkan sedan byggnadstiden var den i stort behov av underhållsåtgärder. Sista gudstjänsten i den nya kyrkan hölls år 1976. Kyrkan hölls därefter stängd och något underhåll kom aldrig till stånd.

Myndighetsfunktionerna i kulturmiljöfrågor förtydligades successivt under 1900-talets senare hälft (Adlercreutz 2001, s. 30 ff.). År 1967 övertog Riksantikvarieämbetet helt den kulturhistoriskt motiverade tillsyns- och tillståndsfunktionen enligt 1920 års kungörelse. Riksantikvarieämbetet övertog också beslutsfunktionerna beträffande nya kyrkor. Nästa stora för-

Fig. 16–17. Maglarps gamla kyrka före och efter restaureringen 1970–71. Restaureringen förverkligades genom insamling i församlingen och statliga bidrag förmedlade via Riksantikvarieämbetet. Kyrkans byggnadshistoria klarades genom utgrävningar och murverksundersökningar. Nya golv lade in, med de gamla gravstenarna inplacerade, och den gamla bänkinredningen riktades och återuppsattes. Valvens målade medeltida dekorationer togs fram och den rika inredningen konserverades. Foto före restaureringen i LUHM samt efter restaureringen i ATA.

ändring var tillkomsten av nuvarande kulturminneslag 1989. Skyddet av kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier infördes i kulturminneslagets fjärde kapitel. Ett nytt inslag var att en åldersgräns för vilka kyrkor som skulle omfattas av generell tillståndsplikt. Vid väsentliga ändringar av kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser äldre än 1940 skulle tillstånd hämtas från Riksantikvarieämbetet.

Kravet att ny kyrka skulle godkännas av Riksantikvarieämbetet togs bort, vilket gjorde tydligt att myndighetens uppdrag nu var att bevaka kulturhistoriska värden.

Under den tid som Maglarps nya kyrka lämnades att förfalla hade Riksantikvarieämbetet tillsyn över de kyrkliga kulturminnena – från 1967 med utgångspunkt från 1920 års kungörelse, från 1989 med en tydligare kulturhistoriskt inriktad tillsyn enligt kulturminneslagen. Tillståndsprövningen vid myndigheten sköttes av handläggare med såväl teknisk som antikvarisk kompetens. Inom vissa områden, t.ex. då det gällde ärenden rörande orglar och textilier, fanns specialiserad sakkunskap att tillgå.

Den direkta tillsynen i fält var i allt väsentligt förknippad med ärendehandläggningen. I samband med omfattande förändringar eller ärenden av mer principiell karaktär förekom tidiga diskussioner och samråd mellan Riksantikvarieämbetet och den aktuella församlingen. Den vanliga gången var emellertid att församlingen tidigt tog kontakt med det regionala museet eller motsvarande. I dåvarande Malmöhus län var den kyrkoantikvariska kompetensen knuten till Skånes hembygdsförbund, som svarade för länets kulturmiljövård med undantag för i städerna Malmö och Lund. Kontakterna mellan centralmyndigheten och regionen var täta. De regionala museerna fungerade t.ex. som Riksantikvarieämbetets remissinstans i de flesta tillståndsärenden.

Vilka åtgärder vidtogs då för att säkra kyrkans bevarande? Initiativen från myndighetens och den regionala kulturmiljövårdens sida är inte tydligt avläsbara i handlingarna, men ger sig ändå till känna i den diskussion som fördes kring kyrkans framtid (ATA; Widmark u.å. [2000], s. 84ff.).

Kyrkostämman i Maglarp fattade 1993 beslut om att låta renovera kyrkan. Det allmänna i form av Länsarbetsnämnden skulle stå för arbetet, om församlingen stod för materialkostnaderna, vilket enligt beräkningar då skulle ha uppgått till ca 900 000 kronor. Ett annat, likartat fall fick genom Riksantikvarieämbetets och kulturmiljövårdens agerande en lyckosam utgång – nämligen Borlunda kyrka i Skåne. Även denna var rivningshotad, men sattes i stånd med statligt stöd och kunde återinvigas 2001.

Utgången blev annorlunda i Maglarp. Skälen till detta var sannolikt flera. Henrik Widmark (u.å. [2000], s. 91) menar att splittringen i frågan inom församlingen och samfälligheten var en viktig orsak. Som Lotta Eriksson framhåller i sin artikel kan vi i alla fall sluta oss till att de samlande krafter som fanns i Borlunda inte på samma sätt fanns i Maglarp. Beslutet 1993 om att sätta kyrkan i stånd fattades av Maglarps församling. Någon renovering kom alltså aldrig att utföras och 1996 beslutade istället kyrkofullmäktige i Hammarlövs kyrkliga samfällighet att söka rivningstillstånd för Maglarps nya kyrka. Förändringar i församlingsstrukturen skulle ske även därefter. Hammarlövs församling inkorporerade 2002 Bodarps, Fuglie, Maglarps, Skegrie, Västra Tommarps och Västra Vemmerlövs församlingar. Hammarlövs församling kom då att förvalta åtta kyrkobyggnader.

Domstolsyttrandena

Besluten enligt kulturminneslagens 4 kap. decentraliserades 1995 till länsstyrelserna. En successiv förändring i avsikt att flytta över besluten närmare kulturminnena, påbörjad redan på 1970-talet, avslutades med denna reform. Huvuddelarna av kulturminneslagen kunde därmed hanteras samlat av länsstyrelserna, dvs. ärenden som behandlade fasta fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. Med denna förändring skulle Riksantikvarieämbetet, enligt skälen till regeringens beslut, kunna prioritera tidigare eftersatta insatser som policyarbete, vidareutbildning, uppföljning och utvärdering (prop. 1994/95, s. 208). Den centrala myndigheten skulle följa verksamheten och tillhandahålla kunskap som stöd för länsstyrelsernas och läns museernas arbete. Även efter decentraliseringen skulle alltså Riksantikvarieämbetet behålla sin roll som expertinstans, bl.a. genom att fortsatt ha viss arkitektkompetens som stöd för det regionala arbetet, samt ges möjlighet att överklaga vissa beslut.

När samfälligheten lämnat in rivningsansökan till Länsstyrelsen, remitterade Länsstyrelsen ärendet till Riksantikvarieämbetet. Länsstyrelsen beslutade att avslå samfällighetens ansökan, bl.a. med stöd i Riksantikvarieämbetets yttrande. Samfälligheten överklagade därefter till Länsrätt, där domslutet gick Länsstyrelsens väg, och därefter även till Kammarrätt. Kammarrätten bekräftade Länsrättens dom. Ärendet fick prövningstillstånd även i Regeringsrätt, varvid Riksantikvarieämbetet åter fick möjlighet att utveckla sin ståndpunkt.

I yttrandena till Länsstyrelse och Regeringsrätt framträder Riksantikvarieämbetet som expertmyndighet. Kyrkans kulturhistoriska värden identifieras, analyseras och sätts in i ett regionalt och nationellt perspektiv.

Riksantikvarieämbetet argumenterar för kyrkans bevarande och lyfter fram såväl generella som individuella värden. Kulturminneslagens skydd är ett uttryck för samhällets uppfattning att samtliga kyrkor har ett högt kulturhistoriskt värde och utgör ett kulturarv att vårda och lämna vidare till kommande generationer. Kyrkorna utgör sammantaget ett heltäckande historiskt arkiv där varje enhet bidrar till att spegla liv och samhälle, tro, kyrklig sed genom tiderna i bygden, regionen och landet.

Analysen av de värden som är specifika för Maglarps nya kyrka utgår i yttrandena från den metod som utvecklats av Axel Unnerbäck (2002). Kyrkans egenskaper sätts in i och relateras till ett arkitekturhistoriskt sammanhang. Representativa och unika värden identifieras. Några grundmotiv lyfts fram, som sätter in de individuella värdena i ett större sammanhang.

Enligt Riksantikvarieämbetet hade Maglarps nya kyrka bl.a. ett samhälls- och kyrkohistoriskt *dokumentvärde* som vittnesbörd om omstruktureringen inom samhället och statskyrkan kring sekelskiftet 1900 och dess verkningar inom en skånsk socken; ett *upplevelsevärde* dels som markant landmärke i bygden, dels som en väl sammanhållen närmiljö med vaktmästarebostad och en i bruk varande välvårdad kyrkogård; ett *arkitekturhistoriskt värde* som ett representativt exempel på en framstående i Skåne verksam arkitekts verk och ett originellt prov på övergångsstilen mellan nygotik och nationalromantik och jugend, av intresse även i ett riksperspektiv; ett *arkitektoniskt värde* genom konstnärligt kvalificerad och självständig kom-

position av exteriör och interiör till ett harmoniskt helt, utfört med hög byggnadsteknisk och hantverksmässig kvalitet; ett värde som en av de få kyrkorna från perioden som inte förändrats sedan tillkomsttiden och därmed gav *ett autentiskt intryck* av arkitektens och församlingens ursprungliga intentioner.

Regeringsrättens dom meddelades den 10 juni 2005. I domen biföll Regeringsrätten församlingens överklagande och beviljade med upphävande av underinstansernas avgöranden tillstånd till rivning. En ledamot anmälde skiljaktig mening.

En regeringsrättsdom är i regel vägledande för rättstillämpningen (Bexhed 2008). Domen angående Maglarps nya kyrka har också formuleringar av prejudicerande karaktär: »Situationen är således den att kyrkan är övertalig ur kyrklig synpunkt och någon alternativ användning inte synes stå till buds. I föreliggande situation bör församlingens svårigheter att bekosta en restaurering och det förhållandet att det är fråga om en liten församling med underhållsansvar för ytterligare sju kyrkor tillmätas stor vikt«. Domen har betydelse för liknande situationer i framtiden.

Riksantikvarieämbetet expertutlåtanden ifrågasätts inte i Regeringsrättens dom. Däremot gör Regeringsrätten en avvägning mellan församlingens ekonomiska intressen och de kulturhistoriska värdena. Även om möjlighet finns att få delar av renoveringen täckt av kyrkoantikvarisk ersättning, menar Regeringsrätten, är församlingen tvungen att stå för en del av del av renoveringskostnaden liksom kostnaderna för den fortsatta förvaltningen, vilket den inte anser sig kunna bära. Sammantaget menar Regeringsrätten att sådana särskilda skäl finns att rivning ska medges.

Strategiska framtidsfrågor – Riksantikvarieämbetets överinseenderoll

Enligt 1 kap. 2 § kulturminneslagen har Riksantikvarieämbetet numera överinseende över kulturminnesvården i landet, medan länsstyrelserna har tillsyn över kulturminnena i länet. Vilket innehåll som skall läggas i överinseendet är en fråga för myndighetens arbete i stort. Det kan bl.a. innebära att utveckla samverkan mellan aktörer inom området, att analysera och följa upp och utvärdera konsekvenserna för kulturmiljön av förändringar i samhället, att fungera som centralt expertorgan då det gäller system- och principfrågor vid tillämpningen av kulturminneslagen samt att initiera och stödja relevanta forsknings- och utvecklingsprojekt.

Det yttersta redskapet för att kunna sätta makt bakom överinseendet är möjligheten att överklaga länsstyrelsens beslut eller ett beslut av domstol enligt kulturminneslagen. Målsättningen med ett överklagande från Riksantikvarieämbetets sida bör också i första hand vara att pröva system- och principfrågor i tillämpningen av kulturminneslagen.

Som framgått väcker Maglarpsärendet en rad frågor som kan och bör hanteras inom ett överinseendeuppdrag. Det handlar om såväl juridiska frågor, dvs. sådana som berör tolkningen och tillämpningen av kulturminneslagen, som frågor av antikvarisk natur, dvs. sådant som handlar om tillståndet för kulturmiljön i sig. Är det nu fritt fram att riva övertaliga och

vanvårdade kyrkor? Kommer Maglarps nya kyrka att följas av liknande fall? Vad skall vi göra för att på längre sikt möta de problem som Maglarp är ett uttryck för?

Regeringsrättens dom har väckt farhågor om att rivningarna i en snar framtid kommer att bli fler. Även om det finns formuleringar i domen som är prejudicerande är det samtidigt viktigt att betona att Maglarpsärendet innehåller ovanliga inslag. Flertalet församlingar, kanske kan man t.o.m. säga alla, vill hålla sina kyrkor i stånd. Kyrkorna är viktiga för människor idag, både för kyrkligt aktiva, och för dem som av andra skäl bara besöker kyrkan eller begravningsplatsen sporadiskt. En utvärdering av den kyrkoantikvariska ersättningen fram till år 2009 har nyligen gjorts. Sammantaget menar regeringen, genom att väga samman rapporter från såväl Svenska kyrkan som Riksantikvarieämbetet, präglas inte landets kyrkor av tilltagande förfall. I allmänhet är de kyrkliga kulturminnena väl vårdade (skr. 2008/09, s. 220).

Vid relationsändringen företogs några förändringar för att motverka att likartade situationer som i Maglarp ska uppkomma. Ett tillägg gjordes till kulturminneslagen som ger länsstyrelsen rätt att förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse, t. ex. beträffande underlåtenhet att vårda eller underhålla ett kyrkligt kulturminne. I fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning har under den första perioden, dvs. fram t.o.m. år 2009, församlingarnas arbete med att ta fram vård- och underhållsplaner prioriterats. Arbetet har kommit långt och meningen är att åtgärder som beviljas kyrkoantikvarisk ersättning ska ingå i en långsiktig vård- och underhållsplan. Denna typ av planeringsredskap har tidigare inte funnits för kyrkorna.

De nuvarande principerna för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena lades fast vid relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan år 2000. Roller och ansvar fastställdes i en överenskommelse, undertecknad av kulturministern och ärkebiskopen. Här preciseras Svenska kyrkans förvaltarens ansvar för de kyrkliga kulturminnen som skyddas enligt 4 kap. kulturminneslagen, men också att Svenska kyrkans har rätt till viss ekonomisk kompensation för de inskränkningar som kulturminneslagen innebär.

Enligt den proposition som låg till grund för relationsändringen (prop. 1998/99, s. 38) ska den kyrkoantikvariska ersättningen gå till »antikvariska merkostnader«, dvs. de merkostnader som har att göra med de särskilda hänsyn som förvaltningen av ett kulturminne innebär. Däremot är det Svenska kyrkans eget ansvar att se till att det finns ett inomkyrkligt utjämningsystem, som ger en rimlig fördelning mellan resursstarka och resurssvaga församlingar. I vissa avseenden har samfundet Svenska kyrkan behållit en särställning. Det finns t.ex. en särskild lag (1998:1591) om Svenska kyrkan, där bl.a. står att Svenska kyrkan ska vara en öppen folkkyrka som bedriver en rikstäckande verksamhet.

Det finns flera sätt att förhålla sig till den problematik som rivningen av Maglarps nya kyrka representerar. Ett sätt är förlita sig på att de nuvarande systemen ger tillräckligt tydliga ramar för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Den överenskommelse som undertecknats gäller naturligtvis alla kyrkor som skyddas av kulturminneslagen. Ett annat sätt är att

medge att de omvärldsfaktorer som inledningsvis antydde är så genomgripande att vi ändå i ett längre perspektiv måste arbeta strategiskt för att på olika sätt möta dem. Flera skäl talar för att en sådan attityd är mer realistisk. Några möjliga förhållningssätt ska diskuteras nedan.

En av de omständigheter som ledde till att Maglarps nya kyrka så småningom revs var det svaga och splittrade lokala engagemanget för ett bevarande, åtminstone i relation till det mer lyckosamma exemplet i Borlunda. En orsak till detta har redan antytts. Indelningsförändringarna innebar att besluten om kyrkans framtid fattades på längre avstånd från kyrkan. En annan möjlig orsak till det svala intresset för kyrkans bevarande var att kyrkan så lång tid stått oanvänd. Som framgår av Lotta Erikssons artikel är de värden som lokalt förknippas med kyrkan ofta annorlunda än dem som myndigheter och kulturmiljövård lyfter fram. De värden som framträder lokalt handlar mera om individens livshistoria, dvs. anknytningen till platsen genom viktiga händelser, t.ex. dop och begravning, samt upplevelser av kyrkorummet som något från vardagen avskilt. När Maglarps nya kyrka revs hade den stått obrukad i mer än 40 år och anknytningen var avlägsen eller fanns inte alls.

Idag befinner vi oss i en situation som i större skala påminner om dessa omständigheter. Svenska kyrkan genomgår för närvarande en genomgripande förändring av församlingsstrukturen. Regleringarna har intensifierats efter årtusendeskiftet och inneburit att antalet församlingar i vissa stift nära halverats, särskilt i de kyrktäta Lunds och Skara stift. En sammanslagning av två eller flera församlingar innebär att den nya församlingen får fler kyrkor förvalta. En sådan sammanslagning kan också resultera i en minskad användning av kyrkorna och att möjligheterna att hålla dem tillgängliga förändras. Enligt Svenska kyrkans statistik (2007) har antalet kyrkor som betecknas som »låganvända« tydligt ökat under de senaste åren.

Kyrkans organisatoriska indelning är idag helt och hållet en inomkyrklig fråga. Att på olika sätt stimulera och vidmakthålla det lokala engagemanget för kyrkorna är emellertid en av de viktigaste framtidsfrågorna, även ur bevarandesynpunkt. Ett fortsatt kyrkligt bruk är naturligtvis att föredra. De kulturhistoriska värdena har formats i växelverkan med gudstjänstfirande och andra kyrkliga handlingar. Sannolikt måste i en framtid synen på kyrkornas bruk vidgas. En använd byggnad är vanligtvis också en byggnad som är angelägen att bevara. I en sådan diskussion måste av och till också alternativ användning vara tänkbar, dvs. annan användning än kyrkligt bruk. I en sådan förändringsprocess är det emellertid viktigt att det finns former för att göra flera aktörer än församling och länsstyrelser delaktiga. Kyrkorna har under lång tid betraktats som en »allmänning«, dvs. något som tillhör alla, ett förhållande som också kommer till uttryck i vår nuvarande kulturminneslag. Diskussionerna kring möjliga alternativa användningar bör ta fasta på denna unika kvalitet hos kyrkorummen.

Emellanåt hörs i den allmänna diskussionen dystra profetior om kyrkobyggnadernas framtidsutsikter. Mot denna syn finns också invändningar. Samtidigt som den institutionella religionsutövningen tappat mark, är det individuella intresset för existentiella frågor tilltagande. Samtidigt som skaran som firar gudstjänst blir mindre, tycks intresset och de individuella

besöken för att uppleva kulturarvet snarare växa. I takt med att de offentliga lokalerna blir färre, inte minst på landsbygden där många samhällsfunktioner redan lämnat, blir behovet större av de få gemensamma rum som fortfarande finns kvar. Framtiden för de kyrkliga kulturminnena är mera svårspådd än någonsin.

En konsekvens av den dystra prognosen är ofta en rekommendation till kulturmiljövården att nu »rädda det som räddas kan«. I preventivt syfte borde vi upprätta en plan för att rädda det kulturhistoriskt mest intressanta. Det handlar alltså om att överge den generella lagstiftningen och istället göra ett urval så att det ur antikvarisk synvinkel mest värdefulla bevaras. För att ytterligare konkretisera metoden och urvalet rekommenderas ibland en handfast klassificering av kyrkorna.

Svårigheterna med en klassificering av kyrkorna är uppenbara av flera skäl. Som framgått av exemplet Maglarps gamla och nya kyrka förändras värderingar över tid. Kyrkomiljöerna är många gånger mycket komplexa att hantera i värderingshänseende. I en kyrkobyggnad av ordinär utformning kan t.ex. förekomma inredning med höga kulturhistoriska värden. En klassificering som huvudsakligen tar fasta på en antikvarisk värdering kan dessutom ha en direkt kontraproduktiv effekt i bevarandehänseende, när den konfronteras den lokalt förankrade synen på kyrkan. Vilken nytta har en engagerad församling av att få reda på att den antikvariska sakkunskapen tycker att kyrkan är en »trea«?

Som framgått har vi i Sverige ett system vars grundtanke är att ge de församlingar som vill ta hand om sin kyrka möjligheter att göra det, genom ett delat ekonomiskt ansvar mellan Svenska kyrkan och staten. Den generella lagstiftningen ger länsstyrelsen möjlighet att hävda kulturhistoriska värden, i en dialog kring förvaltning och förändring, där den antikvariska bedömningen utgör en viktig utgångspunkt. För ett långsiktigt bevarande är det ju också viktigt att de som tillämpar kulturminneslagen vågar tänka strategiskt, dvs. ibland avstyr påverkan på viktiga kulturhistoriska värden, men i andra fall bejakar förändring för att möjliggöra kontinuerligt eller förnyat bruk.

I denna syn på kulturminneslagens tillståndsplikt är den snarast ett redskap för kulturmiljövården att påverka en förändringsprocess. Enligt kulturminneslagen är väsentligt ändringar liksom rivningar tillståndspliktiga. De är alltså inte förbjudna utan de är tillståndspliktiga, vilket ju är en viktig distinktion. Denna syn utgår alltså från att det lokala engagemanget och bruket utgör en viktig förutsättning för vad som i längden kommer att bevaras, men att kulturmiljövården genom tillståndsplikt och överinseende har möjlighet att påverka att förändringar sker med kulturhistoriska hänsyn.

När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu

av Jes Wienberg

Maglarps nya kyrka rivs

Maglarps nya kyrka revs 2007 efter årtionden av förfall, osäkerhet och konflikt (fig. 18). Kyrkan invigdes 1909 som en av de sista stora nybyggnationerna på den skånska landsbygden. Den gamla medeltidskyrkan kunde då mycket väl ha rivits, men fick stå kvar i byn; den användes som bröllops- och sommarkyrka. Efter en grundlig arkeologisk undersökning och restaurering togs Maglarps gamla kyrka åter i bruk 1971. Nu passade den åter församlingens behov. Församlingen använde båda kyrkorna under några år, men 1976 övergavs Maglarps nya kyrka. Den nya kyrkan på slätten hade blivit övertalig och förföll gradvis. Redan 1968 upphörde allt underhåll och 1996 ansökte församlingen om rivning, men fick avslag. Efter olika omgångar gav Regeringsrätten 2005 församlingen tillstånd att riva Maglarps nya kyrka, trots att Länsstyrelsen hade önskat en restaurering och fortsatt bruk. Kyrkan avsakraliserades 2006 och revs året därpå (Alftberg & Eriksson 2008; Brohed 2008; Sjöström 2008a).

Fig. 18. Maglarps nya kyrka rivs. Foto: Ingemar Krigström, Regionmuseet i Skåne, 2007.

Händelserna kring Maglarp's nya kyrka väckte stor uppmärksamhet i kyrkliga kretsar, hos antikvariska myndigheter och bland vanligt folk. Kunde eller kan rivningen av Maglarp bilda prejudikat, dvs. öppna upp för flera rivningar av övertaliga kyrkor? Om Maglarp kan rivas, kanske fler kan följa efter i en dominoeffekt.

Maglarp blev en symbol för alla övertaliga kyrkor, som hade kommit i fokus efter relationsförändringen mellan staten och Svenska kyrkan 2000. Maglarp aktualiserade frågor kring de många övertaliga kyrkorna, dvs. kyrkor som är för många, för stora, felplacerade eller för dyra för församlingar med vikande antal medlemmar och besökande. Kyrkor som många ville behålla som just kyrka, men som få ville besöka, när de var i bruk som kyrka, dvs. vid söndagsmässan. Skulle de övertaliga kyrkorna placeras i »malpåse« för senare återbruk, säljas och få nya funktioner, få förfalla och bli ruin – eller kort och gott rivas?

Att kyrkor blir övertaliga, får nya funktioner, förfaller eller rivs är emellertid inget nytt fenomen. Övertaliga kyrkor kan dokumenteras i princip lika länge, som det har uppförts kyrkor. Således försvann mer än 1/3 av medeltidskyrkorna i Skåne på 1700–1800-talet, när kyrkorna förnyades i klassicistisk, nyromansk eller nygotisk stil. Att uppfatta de övertaliga kyrkorna som ett antikvariskt problem är däremot ett relativt nytt fenomen, som fick genomslag från och med början av 1900-talet. Det är idén om kyrkan som ett kulturarv, som egentligen är djärv, inte att riva.

Kyrka och kulturarv

Kyrkan som ett kulturarv! Kyrkorna med sina byggnader, inventarier, bilder, kyrkogårdar och nära omgivningar uppfattas idag som ett omistligt kulturarv. Och det handlar då inte enbart om medeltidskyrkorna utan om kyrkor från i princip alla tider, jfr Svenska kyrkans och Riksantikvarieämbetets kampanj »Tidernas kyrka« (jfr Kulturmiljövård 1993:1; 1996:3–4; 2003:2). I forskningsprojekt och förmedling framhävs kyrkorna som kulturarv t.ex. i projektet »Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria« (Dahlberg & Franzén 2008). Kyrkor förekommer även talrikt i den förnämna kategorin av världsarv. Här finns således Jelling på Jylland, Roskilde domkyrka på Själland, Urnes i Norge, Gammelstads kyrkostad i Luleå, Skogskyrkogården i Stockholm, katedralen i Chartres i Frankrike, Durham i England och många, många flera (Anker & Snitt 1997; whc.unesco.org).

Även om kyrkor har uppmärksammats sedan 1600-talet tillsammans med andra minnesmärken, är det romantiken, vurmen för medeltiden och nationalismen på 1800-talet som förvandlade kyrkorna till ett historiskt källmaterial och ett kulturarv. Ofta var det samma personer som genomförde restaureringar och nybyggnationer i nyromanik och nygotik, och som därigenom helt eller delvis bröt ned de autentiska medeltidskyrkorna, men som också dokumenterade och beskrev dem. Dubbelheten kring förnyelse och dokumentation fanns hos den mångsidiga Carl Georg Brunius, som var aktiv som kyrkoarkitekt och kyrkoforskare i Sverige. På 1900-talet följer sedan etableringen av de nordiska kyrkoverken och kyrkoarkeologin som en deldisciplin, som fokuserar på kyrkan som källmaterial (Grandien 1974;

Wienberg 1993, s. 192ff.; 2006; Andréén 1997, s. 35ff.).

Länge handlade bevarandet enbart om medeltidskyrkor, men de senaste årtiondena har även senare perioders monument omfattats av en expansiv kulturarvsideologi. Således kom den tidigare så förtalade historicismen med nyromaniken och nygotiken till heders igen (t.ex. Antell 1991). Igår var bevarandet av medeltidskyrkan på agendan, idag bevarandet av den nygotiska kyrkan och imorgon ...

Drivande i utvecklingen, där kyrkor förvandlas från religiösa byggnader till kulturarv, och i etableringen av kulturarv över huvudtaget, har varit samhällets gradvisa modernisering och sekularisering. Och grundläggande för kulturarvet är hotet om förstörelse (Jensen 1998; Arrhenius 2003). Ju mer hotat, desto mer fokus på bevarandet.

Men är alla kyrkor omistliga? Genom tiderna har otaliga kyrkor förändrats eller rivits ner. Samtidigt har honnörsord om arv och värde ofta hörts. Parallellt med att många vill bevara, finns det andra som vill riva. Ja, troligen hör vi ofta orden kyrka och kulturarv tillsammans just för att kyrkorna åter är hotade, hotade att bli övertaliga och lagda öde. Förändringen har blivit ett hot.

Begreppen

Kyrkor kan likna varandra, men inga är identiska. Kyrkor varierar nationellt, regionalt och lokalt i byggmaterial, storlek, planform och uppbyggnad samt inredning. Kyrkor har ständigt förändrats i förhållande till nya trender, nya behov och förutsättningar. Men ibland, ja inte så sällan, lyckas man inte anpassa en existerande kyrka till nya behov, så den gamla blir övertalig och läggs öde.

Begreppen för att beskriva fenomenet varierar avsevärt. Liksom det finns markant skilda hållningar kring bevarande kontra rivning, så uppträder begrepp, som leder tankarna i olika riktningar.

På medeltiden kallades en kyrka som var tagen ur bruk normalt för »ecclesia desolata«, alltså ödekyrka. Det är även idag den vanligaste beteckningen på en nedlagd medeltida kyrka. Andra begrepp är »övergiven kyrka«, »avlagd kyrka«, »obehörlig kyrka« eller »död kyrka«. Men ödekyrka, övergiven, avlagd, obehörlig eller död kyrka låter kanske lite dystert och ger egendomliga associationer. Mera neutralt används då begreppet »kyrko-plats« om platser, där det tidigare har stått en kyrka. Idag, när ödekyrkorna även omfattar kyrkor från senare perioder, används ofta begreppet »övertalig«, som kan associera till övertalighet på en arbetsplats; ett finare ord för att man avskedas, sägs upp eller får sparken. Nyligen har begreppet »underutnyttjad kyrka« dykt upp för att ge en mera positiv association; här finns en potential. På engelska är de mest använda begreppen *deserted*, *redundant* eller *abandoned* om kyrkorna, alltså öde, överflödig eller övergiven kyrka.

Sedan är det en annan sak att definiera fenomenet, om man vill det. Ska kyrkan vara tagen ur bruk tillfälligt eller permanent, ska den vara avlyst som kyrka, eller helt eller delvis nedriven? Vilka kyrkor omfattas – alla kyrkor, även tidigare klosterkyrkor, hospitalskyrkor, kapell och frikyrkor – eller enbart församlingskyrkor?

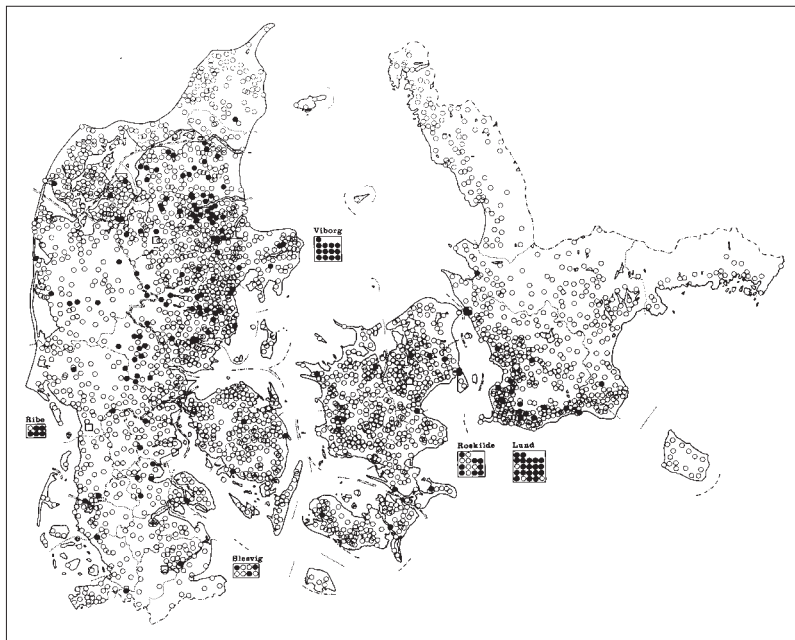

Fig. 19. Ödekyrkor före 1550 i medeltidens Danmark markerade med svarta symboler. Översikten omfattar förmodade sockenkyrkor. Efter Wienberg 1993, s. 113 fig. 61.

Avslutningsvis beror bruket av begreppen på perspektiven. Av vem uppfattas kyrkan som övertalig, alltså för vem är den obehövlig (jfr *Fädernas kyrkor – och framtidens*, 1996, s. 103ff., 163f.)?

Ödekyrkor som forskningsfält

Ödekyrkor representerar ett aktuellt forskningsfält. Flera antikvariska projekt försöker få grepp om deras antal och lokalisering för att få till stånd fridlysning eller undersökning, vilket inte är så enkelt. Det finns många regionala studier, men få översikter (Smedberg m.fl. 1976). För medeltiden finns inte – och kommer knappast att finnas – någon fullständig översikt över antalet kyrkor.

Redan på 1930-talet använde Aksel E. Christensen ödekyrkorna i Danmark som vittnesbörd om nergången i befolkningen under senmedeltiden (Christensen 1938). En registrering av ödekyrkor påbörjades av Nationalmuseet och Tage E. Christiansen, men kom inte långt (Christiansen 1978). Min egen översikt (fig. 19) omfattade nedlagda sockenkyrkor i medeltidens Danmark (Wienberg 1993, s. 111ff). Idag pågår åter en inventering av ödekyrkorna på initiativ av Nils Engberg vid Nationalmuseet; undersökningen har fördubblat det kända antalet ödekyrkor (Engberg 2000).

I Norge finns en översikt över nedlagda kyrkoplatsar på Vestlandet (Buckholm 1998). Undersökningar i Trøndelag och Agder av såkallade sägenkyrkor påvisade, att lokala traditioner kunde avslöja platser för medeltida kyrkor, vilka annars inte hade lämnat spår (Brendalsmo & Stylegar 2003). Sedan 2001 pågår en landsomfattande inventering av medeltida kyrkogårdar i Norge vid Riksantikvaren i samarbete med NIKU, Norsk institut for kulturminneforskning.

Fig. 20. Mårup medeltidskyrka på klinten i Nordjylland. Foto: Hans Hunderup, Hunderup Luftfoto i Hjørring, mars 1998.

I Sverige har även ödekyrkorna beaktats i det stora forskningsprojektet »Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria«; projektet blev lett från Riksantikvarieämbetet och flera universitet under åren 1996–2001. Här finns således en översikt över kyrkplatser och kyrkoruiner, vilka definieras som varaktigt övergivna församlingskyrkor äldre än 1950 (Dahlberg & Franzén 2008, s. 86 med fig. 30). Projektet har ökat förståelsen av hur förändringar i demografin i tid och rum samt sekulariseringen har resulterat i ödekyrkor.

Kyrkor läggs öde

Naturkrafterna har lagt många kyrkor öde genom tiderna. Kyrkor i marsklandskapet i Schleswig-Holstein i nuvarande Danmark och Tyskland har dränkts i återkommande stormfloder. Upp till 60 kyrkor eller 5 härader försvann vid stormfloder 1362 och 1654 (Wienberg 1993, s. 114f.). Stormar och erosion har årligen bragt havet närmare Mårup medeltidskyrka på Jylland (fig. 20). En ny kyrka uppfördes längre in i landet i Lønstrup 1928 och den gamla medeltidskyrkan blev ödekyrka. Efter en långvarig och kon-

fliktfylld debatt om bevarande kontra rivning eller flyttning har kyrkan 2008, när kanten av klinten befann sig 12 meter från västgaveln, undersöktes och delvis monterats ned (Wienberg 1999; 2006; Bertelsen 2009).

Krig, eld och våld har ödelagt många kyrkor, inte minst under de två världskrigen (Lambourne 2001). Ett skandinaviskt exempel kan vara Klosterstad eller Klåstad rundkyrka i Östergötland, som upptäcktes 1997. Kyrkans brand kopplas till Daniel Rantzaus och den danska härens härjningar i Östergötland 1567–68 (Hedvall & Gustavson 2001). Ett annat och mera aktuellt exempel kan vara den medeltida träkyrkan Södra Råda i Värmland. Kyrkan såldes till staten, då en ny kyrka invigdes 1859, och blev senare påtänkt för flytt till Skansen i Stockholm. Redan öde ödelades även kyrkobyggnaden i en anlagd brand 2001 (sodraradagamlakyrka.com).

Den största mängden övertaliga och ödelagda kyrkor under och efter medeltiden är troligen mindre gårdskyrkor, som lades ned, i samband med att sockenstrukturen stramades upp. Kyrkostrukturen tycks tämligen flexibel i början. I Lund har man således i området kring Kattesund påvisat, hur en tidig träkyrka från 900-talet avlöstes av två större träkyrkor på 1000-talet som sedan under 1000-talet avlöstes av en stor stenkyrka, som i sin tur revs vid reformationen; och inga kyrkor avlöste varandra på exakt samma plats (Kieffer-Olsen 1997; Cinthio 2002). Redan 1234 ansöker biskopen i Skara om påvligt tillstånd att slå samman kapell i Skara stift, då prästernas inkomster var otillräckliga (DS I nr 286, s. 280). Många kyrkor övergavs i Skandinavien i samband med agrarkrisen och återkommande pestepidemier, som decimerade befolkningen och resulterade i nedläggningen av mindre huvudgårdar, t.ex. Tirup vid Horsens på Jylland och Västerhus på Frösön i Jämtland (Kieffer-Olsen m.fl. 1986; Iregren m.fl. 2009). Som ett markant exempel kan också nämnas de såkallade nordbobygderna på Grönland. I samband med att bosättningen upphörde på 1400-talet övergavs en mängd kyrkor. De är ännu synliga i landskapsbilden som ruiner eller grunder.

Reformationen i de skandinaviska länderna medförde att talrika klosterkyrkor, hospitalskyrkor, sockenkyrkor och kapell revs. Tydligast är förändringen i de kyrkorika städerna Lund, Visby, Sigtuna, Roskilde, Viborg, Bergen och Trondheim. I medeltidens Danmark revs ca 40 % av sockenkyrkorna i städerna och ca 5 % av sockenkyrkorna på landet, de flesta i samband med reformationen (Wienberg 1993, s. 114). I Lund fanns således vid reformationen 26 stenkyrkor. Redan på 1540-talet stod de flesta tomma som ruiner och användes som stenbrott, och idag återstår enbart två kyrkor, domkyrkan och S:t Peters klosterkyrka (Gardelin 2009).

I Danmark planerades 1555 nedläggning av annexkyrkor för att uppnå mer bärkraftiga socknar, men i de flesta fallen genomfördes ingen nedläggning (jfr Slottved 1973).

På 1700–1800-talet genomfördes stora förändringar i kyrkotopografin. I många fall i Sverige uppfördes en ny och större kyrka på en ny plats i socknen. Och efter hand slogs flera socknar samman. Som en konsekvens blev de existerande medeltidskyrkorna överflödiga; ofta revs de eller blev kvar som ruiner (jfr Fernlund 1982; Franzén 2004). Som exempel kan nämnas den enorma Marsvinsholms kyrka i Skåne, invigd 1867, som skulle

ersätta 3 mindre sockenkyrkor. Av dessa kyrkor blev Balkåkra ruin med gravkapell i koret, Snårestad förföll, men återuppfördes 1924–25, och Skårby återinvigdes 1934 (Wienberg 1989, s. 258ff.).

1900-talets övertaliga kyrkor och ödeläggning handlar om en fortskridande sekularisering och befolkningsminskning på landet. Landsortsför-samlingar slås ihop, så att en församling råder över flera kyrkor, mellan vilka gudstjänsten roterar. Maglarp är således en del av Hammarlövs församling med fram till rivningen 8 kyrkor. Och så handlar det om nedläggning av kyrkor i städerna.

Således har varje period, som har skapat nya kyrkor, även lämnat efter sig övertaliga kyrkor.

Ödekyrkornas framtid

Relationsförändringen mellan stat och kyrka 2000 har ytterligare aktualiserat en pågående debatt om framtiden för de övertaliga kyrkorna. Varje gång en kyrka hotas av stängning, försäljning eller rivning börjar diskussionen – i medierna, i kyrkans regi, vid fakulteten och hos de antikvariska myndigheterna. Saken utreds, tidningsartiklar och insändare skrivs, konferenser och möten anordnas, rapporter skrivs – och artiklar som denna (jfr Rodwell & Bentley 1984, s. 223ff.; Fädernas kyrkor – till varje pris?, 1992; Fädernas kyrkor – och framtidens, 1996; Kulturmiljövård 1993:1; 1996:3–4; 2003:2; Sjöström 2007; 2008a; 2008b; Bexell & Weman 2008; Brohed 2008).

Vad kan eller bör hända med kyrkor som har blivit öde, övergivna, avlagda, döda, övertaliga eller underutnyttjade? Här går meningarna isär – och gick isär, när det handlade om Maglarps nya kyrka. Skulle kyrkan läggas i malpåse inför ett framtida bruk, så att Trelleborgs förstäder senare skulle kunna nå kyrkan? Skulle kyrkan kunna återanvändas för andra syften? Skulle kyrkan få lov att förfalla ytterligare, kanske reduceras till en ruin utan risk för ras? Kunde kyrkan flyttas? Eller skulle kyrkan rivras, så som blev fallet? I valet handlar mycket också om kyrkans ålder och tillstånd, dess lokalisering i församlingen, om den är omgiven av en kyrkogård så att hänsyn måste tas till gravar – och om hänsyn till ekonomin.

Minskad kyrka, minskat bruk

Redan på medeltiden har man förändrat kyrkor, mestadels domkyrkor och klosterkyrkor, så att de har minskat i storlek för att passa nya behov. En stor träkyrka uppfördes i Jelling på initiativ av kung Harald Blåtand på 900-talet och ersattes av en något mindre stenkyrka omkring år 1100. Efter en brand omkring 1245 flyttades biskopssätet från Gamla Uppsala till Östra Aros/ Uppsala och kyrkans korsarmar och långhus revs. Domkyrkan förvandlades till sockenkyrka och krympte till mindre än hälften av sin ursprungliga storlek. Korsarmarna vid Børglum klosterkyrka på Nordjylland revs efter reformationen. Ett annat exempel kunde vara Dalby klosterkyrka, som halverades, när östpartiet revs efter ras omkring år 1755.

En reduktion kan också ske genom att avskärma delar av kyrkan som i Källunge på Gotland, där det romanska långhuset fungerar som förhall till den mäktiga gotiska kyrkan. Ryssby kyrka utanför Kalmar brann 2001.

Fig. 21. Trönö nya kyrka efter brand och restaurering. Foto: Anders Ödman, juni 2007.

När den återinvigdes 2005 hade läktaren utökats med olika rum för församlingens behov på bekostnad av själva kyrkorummet. Ett annorlunda exempel är Trönö nya kyrka i Hälsingland, som även den brann 1998. När kyrkan återinvigdes 2001 var det med en »lillkyrka« och en öppen förgård innanför de bevarade murarna (fig. 21). Vidare kan nämnas Lima kyrka i Dalarna, en kyrka från 1865, där den västra del avskärmades som ett församlingsrum efter en renovering 2005. Mera allmänt ser man en tendens till att förnya kyrkornas inredning, skapa mer flexibla kyrkorum, t.ex. genom borttagande av bänkrader.

När kyrkor riskerar att bli överflödiga är det vanligt att differentiera och minska bruket. Den övertaliga kyrkan används som sommarkyrka, vigselkyrka eller kanske periodiskt, någon gång i månaden, i samband med att gudstjänsten alternerar mellan kyrkorna i församlingen. Kyrkorna får således särskilda uppgifter.

Malpåse

Att lägga kyrkor i malpåse var ett förslag i utredningen »Fädernas kyrkor – till varje pris?» (1992). Kyrkor läggs i malpåse för senare bruk dvs. stängs, kanske avlyses och underhålls endast nödortfört. Tanken är att ha en möjlighet att ta kyrkan i bruk igen. Maglarps nya stod stängd under många år, medan förfallet fortskred. Ett annat exempel kunde vara Odarslöv utanför Lund som stängdes 1990 och avlystes 2002 – och där diskussionen pågår om vad som skall hända.

Försäljning och återbruk

Det finns otaliga exempel på återbruk av övertaliga kyrkor för andra syften, men det är en kontroversiell och omdiskuterad utväg. Kyrkan uppfattas som helig – och heligheten tycks hänga kvar även om den avlyses av en

biskop. Sockenkyrkan är och har ofta varit en central del av lokalsamhället och en kraftfull symbol på den lokala identiteten, och så var fallet med Maglarps nya kyrka, ett landmärke på Söderslätt. Är kyrkan omgiven av en kyrkogård i bruk, som vid Maglarps nya kyrka, utesluter det många nya funktioner. Kyrkor i tätorterna, särskilt frikyrkorna, tycks däremot relativt lätt kunna få nya funktioner.

I Storbritannien, Nederländerna och Tyskland finns exempel på kyrkor med allehanda nya funktioner, där fasaden är oförändrad, men interiören förnyas. Kyrkor har förvandlats till museum, kulturhus, konferenscenter, varuhus, konstgalleri, bibliotek, bostad, kontor, diskotek, restaurant, pub, gym, modevisning med cat-walk i mittgången – och även moské. Sedan 1970 har Church of England stängt omkring 1700 kyrkor (Lewis 2008; Ludwig 2008; en.wikipedia.org/wiki/Redundant_church; www.friendsoffriendlesschurches.org.uk; www.de.wikipedia.org/wiki/kirchensterben).

Dominikanerklostret i Stralsund har sedan reformationen fungerat som gymnasium, barnhem, arsenal och tyghus – och är nu museum, Deutsches Meermuseum, med akvarier i kyrkan. Brick Lane-moskén i London har också en lång och omtumlande historia: den startade som kapell för franska hugenotter 1743, var sedan Wesley-kapell, metodistkyrka, synagoga och sedan 1976 moské för muslimer från Bangladesh (en.wikipedia.org/wiki/Brick_Lane_Mosque). Men konvertering av kyrkor till andra trosinriktningar är kontroversiell. Gränsen tycks gå vid att flytta ut och därmed underlätta för inflyttningen av andra, konkurrerande trosinriktningar.

Även i Sverige finns flera kända exempel på återbruk. En pingstkyrka i Västerås är moské sedan 1997. I Stockholm planeras ett körcenter i Skeppsholmens kyrka, som togs ur bruk 1993 och avsakraliserades 2002. Vens nya kyrka, som saknar kyrkogård, förvandlades 2005 till ett Tycho Brahemuseum (fig. 22). Och Caroli kyrka i Malmö såldes 2009 för att byggas om till köpcentrum och avsakraliserades 2010.

I Danmarks kan nämnas, att S:t Nikolaj kyrka nära Strøget i Köpenhamn, som brann 1795 och återuppfördes 1914, har inrymt ett bibliotek, senare en modellsamling och idag fungerar den som konsthall. I Rønne på Bornholm används en frikyrka från 1900 sedan 1976 som magasin för Bornholms Museum. Ett tidigare bönehus och kapell från 1892 i Over Lerte i Sønderjylland är sedan 1998 ett klockmuseum. I min hemstad Silkeborg på Jylland är ett arkitektkontor inhyst i en frikyrka från 1923. Vesterø hamnkyrka på Læsø från 1954 är sedan 2008 ett kurbad. Och i Köpenhamn har kyrkoministern startat en diskussion om framtiden för 11 kyrkor på Vesterbro.

En egen historia handlar om kyrkorna i forna Östeuropa och Sovjet, där kyrkorna revs eller tilläts förfalla. När jag 1990 besökte Estlands huvudstad Tallinn användes således S:t Nicolai som konstmuseum och konsertlokal, S:t Olais höga torn för KGB:s antenner, dominikanerkyrkan som garage och Svenska kyrkan som sportklubb.

Förfall och ruin

I många fall har den övertaliga kyrkan övergivits och tilläts förfalla. Kyrkan blev stenbrott, men kom under romantiken åter till värdighet som målerisk

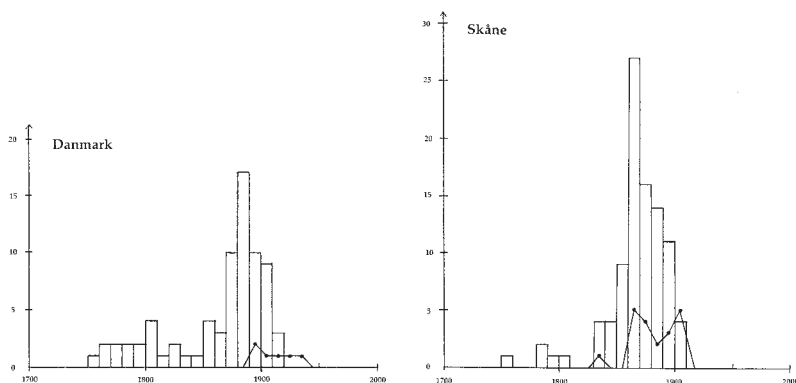

Fig. 22. Vens nya kyrka omvandlad till Tycho Brahe-museum. Foto: Jens Vellev, april 2005.

ruin. Man kan här tänka på kyrkoruinerna i Visby och Sigtuna. Och på domkyrkan i Hamar, som nu skyddas av en glaskonstruktion.

På medeltiden nämns att påfallande många kyrkor skulle ligga öde, men kyrkorna finns fortfarande. Enligt en process förd av Erik av Pommern 1424 skulle krig och strid på 1300-talet i Danmark ha ödelagt 100 kyrkor på Jylland och lika många i resten av riket (SRD VII, s. 268). Och mer än 200 kyrkor (dvs. $\frac{1}{3}$ av stiftets kyrkor) skulle ha varit öde i Lunds stift åren före 1377 (DD/ DRB 4 I nr. 221). Mycket tyder på, att kyrkorna har varit ur bruk och har förfallit, men sedan har de reparerats för att åter användas. Ett exempel är Vejrup på Jylland, som betecknas »desolata«, öde, på 1320-talet, och som bär spår av en märklig ombyggnad. Den sengotiska kyrkan uppfördes med återbruk av delar av den romanska kyrkan, som måste ha stått öde (Wienberg 1993, s. 111f.; DK XIX hf. 29 (1994), s. 3003ff.).

Fig. 23. Nedrivning och bevarande av medeltida sockenkyrkor i det nuvarande Danmark och i Skåne 1700–2000. Staplar: Nedrivna per årtionde. Punkter: Medeltidskyrkor per årtionde som har bevarats, även om en ny kyrka uppförts. Efter Wienberg 2006, s. 64, fig 3.

Flyttning

En kyrka som har blivit överflödigt kan eventuellt flyttas till en ny plats, där den behövs. Träkyrkor, som har hotats av rivning, har i flera fall flyttats till friluftsmuseer från och med slutet av 1800-talet, t.ex. Gol stavkyrka som flyttades till Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo, Fortun/ Fantoft till Bergen, Bosebo kyrka till Kulturen i Lund och Seglora kyrka till Skansen i Stockholm. Även stenkyrkor har flyttats. Rubjerg och Lyngby på Jylland återuppfördes på nya platser, där de inte längre hotades av havet (Jensen 1987). En flyttning har också övervägts för Mårup, men museerna har inte varit intresserade (Wienberg 2006). Det är dyrt att montera ner och återuppföra en stenkyrka på ny plats. Nyligen flyttades emellertid en romansk stenkyrka i Tyskland. Emmauskirken i Heuersdorf i Sachsen vägande 660 ton flyttades i sin helhet på en vagn 12 kilometer till Borna 2007, när kyrkan och byn kom i vägen för brunkolsbrytningen ([de.wikipedia.org/wiki/Emmauskirche_\(Borna\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Emmauskirche_(Borna))).

Nedrivning

Men i de flesta fall har övertaliga kyrkor fått försvinna. Det kunde vara en mycket medveten rivning för att kyrkan som symbol skulle bort – eller platsen behövdes för andra syften. I Malmö revs Helgeandsklostret 1536–38 för att ge plats till Stortorget. Medeltida kyrkor har rivits hämningslöst långt fram i tid, inte minst under 1700–1800-talet för att ersättas av nya kyrkor i tidens anda (jfr Fernlund 1982).

Nära slutet av det stora kyrkobyggandet upphör stegvis rivandet av de medeltida kyrkorna (fig. 23). Den sista rivningen av en medeltidskyrka i Skåne var Röke 1906. När Maglarps nya kyrka invigdes 1909, fick medeltidskyrkan stå kvar. I Danmark revs medeltidskyrkan i Kolind på Jylland 1918 som den sista bortsett från rivningen, eller, som det betonas, «nedtagningen», av Mårup 2008. Under 1900-talets första årtionden restaurerades övergivna medeltidskyrkor och togs åter i bruk. Riksantikvarieämbetet drev en kampanj för att ödekyrkor efter restaurering skulle bevaras som just kyrkor (Elmén Berg 1997; Wienberg 2006, s. 64f.). Rivning var således den vanligaste strategin i Skandinavien, i samband med att en kyrka skulle förnyas eller blev övertalig fram till tiden för Första världskriget.

Fig. 24. Mårup medeltidskyrka vid avgrunden.
Foto: Jes Wienberg,
juli 2006.

Ödekyrkorna som arkeologiskt objekt

Som källa till kunskap är ödekyrkorna ovärderliga. Ödekyrkorna med sina kyrkogårdar är den viktigaste källan till kunskap om medeltida människors liv och död. Arkeologiska undersökningar av ödekyrkor som Tirup på Jylland, Drotten i Lund och Västerhus i Jämtland är nyckelplatser (jfr Kieffer-Olsen m.fl. 1986; Cinthio 2002; Iregren m.fl. 2009; Jonsson 2009). Även kunskapen om kyrkobyggnadens utveckling kan bero på kyrkor, som helt eller delvis har tagits ur bruk, som i fallet med Barbro Sundnérs detaljerade analys av tegelmurverket i Maglarps gamla kyrka (Sundnér 1982).

Ett aktuellt exempel är nämnda Mårup på Jylland (fig. 24), där den arkeologiska undersökningen, föranledd av den delvisa nedrivningen av kyrkan, gav en överraskande ny bild av kyrkans byggnadshistoria. Kyrkan har varit långt rikare i utformningen än den senare ödekyrkan omedelbart gav intryck av (Bertelsen 2009). Är kyrkan redan riven – eller ska den rivas – så får man konstatera, att den kan vara en guldgruva av ny kunskap.

Även Maglarps nya kyrka blev dokumenterad i samband med rivningen. I en etnologisk undersökning belystes processen kring rivningen och människors reaktioner (jfr Alftberg & Eriksson 2008; även Davidsson Bremborg 2009), men det återstår att visa om samtidsarkeologin även här kan bidra med ny kunskap dvs. mer än vi redan vet om denna relativt välkända byggnad.

Ödekyrkorna i förändring

Förändring kan upplevas som ett hot eller en möjlighet. Men förändring är en förutsättning för bevarandet, för utan förändringar finns inga förutsättningar för fortsatt bruk, och utan bruk försvinner det vi vill bevara. På samma sätt uppfattas ödekyrkan ofta som ett problem, men den kan även vara en möjlighet; det beror på perspektiven.

Återbruk och hållbar utveckling är tidens trend. Då är det en utmaning att hitta ett nytt innehåll, antingen i kyrklig regi eller i nya sammanhang.

Om få eller inga förändringar tillåts i en tid med fortsatt sekularisering och demografiska förflyttningar från land till storstad, står man snart med ett antikvariskt problem, som kommer att växa utöver det ekonomiskt möjliga.

Om det finns potentiella intressekonflikter mellan kyrkan och de antikvariska myndigheterna, mellan kyrklig förnyelse och antikvariskt bevarande, trots ständiga formuleringar om att bruka för att bevara, så kan det även uppstå konflikter inom sfärerna – mellan kyrkans församlingsarbete och dess fastighetsförvaltning – och mellan den antikvariska strävan att undersöka (ofta knuten till ett borttagande) och viljan att bevara dvs. mellan byggnadsarkeologer och byggnadsantikvarier.

Kyrkor som har blivit öde, övergivna, avlagda, döda, övertaliga eller underutnyttjade, behöver användas på nya sätt. Enbart fantasin (och myndigheternas regelverk) sätter gränser, men hur långt är man villig att gå? Och alla kan inte bli museer. Kanske vi även måste acceptera att allt av värde inte behöver användas och bevaras – och acceptera förgängligheten som ett grundvillkor. Och nu är Maglarps nya kyrka riven.

Tack till Markus Dahlberg (Riksantikvarieämbetet), Gunnar Nordanskog (Linköpings stiftskansli) och Bodil Petersson (Lunds universitet) för konstruktiva kommentarer till manus. Tack även till Ingemar Krigström (Regionmuseet), Jens Velle (Aarhus Universitet) och Anders Ödman (Lunds universitet) för tillskickade illustrationer.

Odarslövs kyrka – framtiden för en avlyst kyrka

av Staffan Löfberg

Ett öde hus

Mellan åkrarna i Odarslöv nordöst om Lund ligger Odarslövs kyrka (fig. 25). Den vitkalkade kyrkan är en ganska typisk skånsk landsortskyrka uppförd på 1100-talet, påbyggd under medeltiden och på 1800-talet ombyggd av Carl Georg Brunius. Kyrkan är en av sex medeltida kyrkor i Torns församling. Den är så kallat »kyrkligt övertalig«, det finns inget kyrkligt behov för den. Sedan 1990 är kyrkan stängd på grund av rasrisk och sedan 2002 är Odarslövs kyrka avlyst, inte längre en religiös lokal. Kyrkogården används ännu, medan kyrkan står öde i väntan på framtiden. Senaste åren har övertalighetsproblemet och rivningar av kyrkor blivit omdiskuterade ämnen. Två stora händelser på senare tid är rivningen av Maglarps nya kyrka 2007 och mångmiljonrenoveringen av den tidigare utdömda och rivningshotade Allhelgonakyrkan i Lund som påbörjades 2005. Idéer om rivning har kommit upp även i fråga om Odarslövs kyrka. En parallell kan också dras till nya kyrkan på Ven som genom sin försäljning och omdaning till museum är exempel på en alternativ framtid för en »kyrkligt övertalig« kyrka bredvid de två nämnda exemplen i Maglarp och Lund.

Problematiken kring Odarslövs kyrka är inte säregen. Den är istället uttryck för något mycket större, kyrklig övertalighet över hela Västeuropa. Men om det skulle bli så att Odarslövs kyrka skulle rivras får vi däremot betrakta det som ett ganska unikt fall, eftersom den är medeltida. Vad är det då som avgör en kyrkas öde? Genom att titta närmare på historieförloppet och jämföra Odarslövs kyrka med exemplen ovan hoppas jag kunna räta ut en del frågetecken och utreda Odarslövs kyrkas möjliga framtid. Valet av de jämförande exemplen motiveras av att de alla finns i samma stift som Odarslöv och att samma länsstyrelse har tillsyn över dem.

Fig. 25. Odarslövs öppna åkrar med kyrkan längst till höger. Foto: Staffan Löfberg, 22 juni 2009.

1800-talet – expansivt och omvälvande

Mellan åren 1700 och 1900 nästan fyrdubblades Malmöhus läns befolkning. Denna enorma folkökning ägde främst rum på landsbygden, där 90 % av länets invånare bodde fram till 1800-talets mitt. Störst var folkökningen mellan 1800 och 1850, då befolkningen ökade med 78,2 %, mest genom minskande dödlighet bland bondesamhällets lägst ställda, med ökande sociala skillnader som resultat (Hellspong & Löfgren 1977, s. 27f, 33; Fernlund 1982, s. 11). Kyrkogång var ingenting frivilligt, och på många platser hade folkökningen resulterat i överfyllda kyrkor och med gravar överfyllda kyrkogårdar och kyrkgolv, i flera fall med en förfärlig stank som följd. 1805 förbjöds begravingar inne i kyrkorna, men detta följdes inte alltid.

Under 1800-talet revs mer än en tredjedel av Skånes medeltidskyrkor och så gott som alla resterande restaurerades mer eller mindre kraftigt, till exempel genom tillbyggnad vars omfattning ofta idag är svårbestämd (Fernlund 1982, s. 7, 11, 30ff; von Knorring 1991, s. 45). Flera av medeltidskyrkorna hade så rejäla murar att de inte kunde rivras utan fick sprängas bort (Jansson 6 feb. 2009). I vissa fall lämnades den medeltida kyrkan kvar som ödekyrka eller blev spannmålmagasin när någon som motsatte sig rivning lyckades få den räddad, eller när man ansåg att den nya kyrkan behövde en bättre placering än den gamla hade.

Det akuta behovet av ökad plats i kyrkorna löstes i början genom endast utbyggnad, men kring 1840 tog rivningarna och nybyggena istället fart. I de rivna medeltidskyrkornas ställe byggdes nya rymliga kyrkor i mer eller mindre medeltidsimiterande stil, vid denna tid i regel i nyromanik. Dessa kunde inrymma den stora befolkningen och med sin värdighet, rymd, renhet och symmetri enligt 1800-talets syn symbolisera paradiset, vilket de små, skeva medeltidskyrkorna inte gjorde. Mot 1800-talets senare del började landsbygdens fattigare befolkning att söka sig till staden och dess industrier. Det var nu istället här som folkökningen kom att äga rum, mer och mer på landsbygdens bekostnad, och det var nu istället i städerna som de flesta av kyrkbyggena kom att äga rum. Med en ökande stadsbefolkning blev församlingarna ofta för stora, varför de fick delas upp och nya kyrkor byggas (Hellspong & Löfgren 1977, s. 21f, 37; Johannesson 1989, s. 263f; von Knorring 1991, s. 47).

Sedan 1879 hade det hållits dubbla högmässor i Lunds domkyrka för att alla skulle rymmas. Behovet av en ny kyrka var stort och man bestämde sig för att bygga en ny kyrka vid stadens norra utkant. Den nya Allhelgonakyrkan invigdes 1891, ritad av Helgo Zettervall i den vid denna tid populära stilen nygotik (Modéer, & Bjelke Holtermann 2007, s. 13ff). På Ven och i Maglarp blev de gamla kyrkorna ödekyrkor när de nya stora kyrkorna med bättre, centralare läge byggdes, 1899 respektive 1908. Speciellt lämpligt fasadtegel beställdes och skeppades till kyrkbygget på Ven, trots egen tegelproduktion på ön. Någon kyrkogård anlades aldrig vid Vens nya kyrka, istället fortsatte man att använda den gamla kyrkogården (Widmark 2000, s. 9ff; Sjöström 2007, s. 14f).

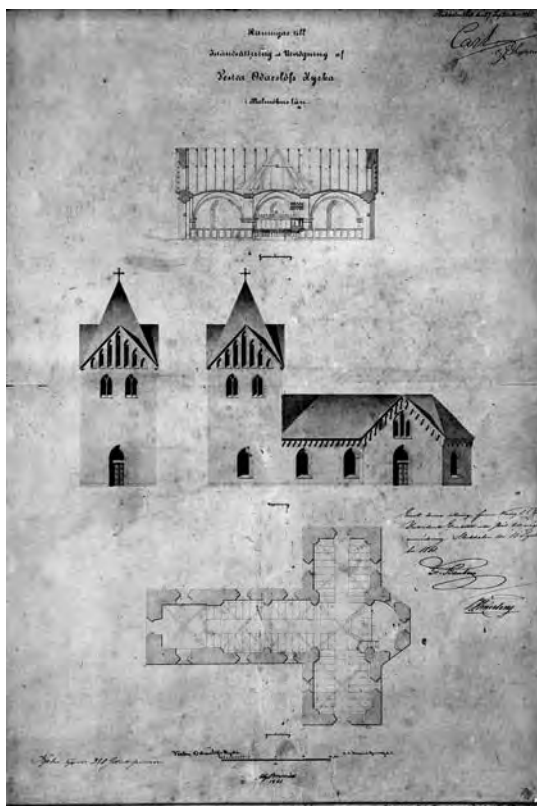

Fig. 26. Carl Georg Brunius ritning till ombyggnad av Odarslövs kyrka 1861. Foto: ATA.

Odarslövs kyrka byggs om

Vid 1800-talets mitt behövde Odarslövs kyrka renoveras. Vid denna tid beskrivs kyrkan som liten och trång med ett flertal läktare för att inrymma hela bondbyn. 1100-talskyrkan var av typiskt utförande med långhus, kor och absid i murad natursten med senare tillkommet torn, vapenhus och valv. Efter lyckat enskifte och god avkastning från arrendebönder ansåg sig kyrkans patronus Gyllenkrok på Svenstorps slott villig att bygga ut Odarslövs kyrka. Kyrkan hade givetvis under århundradenas lopp underhållits, lapats och lagats, men för att inrymma den växande allmogen (patronus själv gick i Igelösa kyrka) krävdes en större ombyggnad, och för den anlätades professorn i grekiska och arkitekten Carl Georg Brunius. Vid utbyggnaden som ägde rum 1861–62, nedrevs koret, valven, vapenhuset och tornets övre del. Därefter uppfördes vid den gamla triumfbågen ett nytt tvärskepp med två korsarmar och ett kor med tresidigt avslut (fig. 26). Kyrkan fick så den latinska korsformen, en av de rätta formerna enligt medeltidsbeundraren Brunius. Vidare byggdes tornet på med synligt tegelavslut och kyrkan fick stora spetsbågiga fönster med stort ljusinsläpp i enlighet med Brunii ideal. Nya valv slogs i hela kyrkan och taken nykonstruerades. 1863 invigdes »Odarslövs nya kyrka« och hade då kostat patronus 18 000 riksdaler riksmünt. Detta är svårt att jämföra med dagens kronor, men det rör sig om ett miljonbelopp (Grandien 1974, s. 383; Widmark 2000, s. 95, 98f).

Fig. 27. Odarslövs kyrka från norr. Foto: Staffan Löfberg, 22 juni 2009.

1900-talet och nya synen på bevarande

Det omfattande kyrkobyggandet fick ett abrupt slut under 1900-talets första decennier. Befolkningsantalet krävde inte längre nybyggnad och samtidigt ökade intresset för de medeltida kyrkorna. Det sena 1800-talets praktstil nygotiken förlorade hastigt sin popularitet (von Knorring 1991, s. 49).

Strax efter sekelskiftet 1900 kom en ny syn på bevarande av äldre bebyggelse. Istället för omskapandet av kyrkorna gick arbetet ut på att i byggnaderna visa upp historiens gång mer korrekt än tidigare, man brydde sig om fler perioder än kyrkans äldsta. Detta ibland genom »återställande« ombyggnationer som idag ofta ses som för omfattande. Många medeltida kyrkor som sedan 1800-talet stått öde rustades vid denna tid upp och togs i bruk (Edman 1999, s. 39ff, 62; Wienberg 2006, s. 65; Sjöström 2007, s. 11). Med de nya restaureringsvärderingarna följde en stark kritik mot 1800-talets rivningar och omfattande omgestaltande restaureringar, så kallade stilrestaureringar. På samma sätt ogillades många 1800-talsbyggnader som i flera fall ersatt det historiskt äkta. Detta ogillande av 1800-talet och i synnerhet nygotiken har levt kvar ända till modern tid. De nygotiska kyrkorna ansågs ha låg konstnärlig kvalité och kritiken mot stilen minskade säkert inte av att de nygotiska materialen i vissa fall inte hade så lång livslängd (Fernlund 1982, s. 7; Malmström 1993, s. 47). Både på Ven och i Maglarp kom man under 1900-talet första decennier åter att värna om sina medeltida kyrkor och åter ta dessa i bruk, samtidigt som de nyare kyrkorna kom att användas allt mindre (Widmark 2000, s. 12f, 87ff; Sjöström 2007, s. 13ff).

Problemen nalkas Odarslövs kyrka

På 1930-talet renoverades åter Odarslövs kyrka. Förutom mindre underhållsåtgärder var renoveringen främst estetisk och praktisk, bl a genom att en del av 1800-talet städades bort. 1964 rapporterades att i Odarslövs kyrka upptäckts svåra fuktproblem på insidan av ytterväggarna. För att dölja detta sattes eternitplattor upp på väggarnas insidor. På utsidan uppsattes hängrännor och stuprör, och kyrkan omputsades (Berggren: Pm, maj 1964; Widmark 2000, s. 100ff).

Vid 1970-talets början reparerades Odarslövs kyrka, och i Bo Grandiens avhandling *Drömmen om medeltiden* från 1974 om Brunius står att Odarslövs kyrka (fig. 27) »är ett mycket prydligt och välhålet exempel på de av Brunius ombyggda kyrkorna» (Grandien 1974, s. 385). 1975 upptäcktes sprickor i kyrkans väggar, valv och valvbågar. Man kom fram till att det var den extremt varma sommaren som torkat ut leran som kyrkan står på, varefter sättningar uppstått. Byggnadsstyrelsen tyckte dock att kyrkan borde ha varit med om extrema väderförhållanden tidigare och att andra orsaker till sprickorna inte kunde uteslutas. En åtgärd man vidtog var dock att minska verkan av befintlig dränering samt att göra en betongförstärkning av delar av grunden (K-Konsult: Pm 5 dec. 1975; Pm nr 2 24 feb. 1976; *Skånska dagbladet* 29 sept. 1976; Bergvall 19 okt. 1976).

Det finns inga uppgifter om när dräneringen genomfördes, men den bör senast ha gjorts vid renoveringen i början av 1970-talet för att lösa fuktproblemen. 1990 upptäcktes nya sprickor i väggarna, även denna gång efter en varm sommar. Skadorna i kyrkan är nästan uteslutande i 1800-talsdelarna av byggnadskroppen (fig. 28). Sedan 1990 har kyrkan varit stängd för allmänheten på grund av skador i murarna och rasrisk. 1991–92 bildades Torns församling norr om Lund som ett resultat av sammanslagning av sex församlingar, däribland Odarslöv. Den nya församlingen har sammanlagt knappt 2000 medlemmar på 1100 sittplatser i sina sex kyrkor, där vanliga söndagar ca 30 sittplatser används aktivt. De stora kostnaderna för att iståndsätta Odarslövs kyrka, 1996 beräknade till fyra miljoner kronor, i kombination med bristen på behov av den låg bakom att renovering prioriterades bort av Lunds kyrkliga samfällighet, pengarna behövdes till annat. I en artikel 1996 föreslog kyrkoherden i Torns församling Klas Olsson att kyrkan skulle bli ruin, »friluftskyrka«, genom att väggarna skulle tas av på två meters höjd. I motsats till den nya församlingen var Odarslövs gamla församling, det vill säga byalaget, emot rivning och ville satsa på kyrkan och värna om sin historia. Vid denna tid diskuterades rivning fram och åter och man menade från Lunds kyrkliga samfällighet att sprickbildningen skulle motivera en rivning. Dessa tankar ledde aldrig fram till någon ansökan (Moritz 1996; Widmark 2000, s. 105; Romberg: meddelande 19 feb. 2001; Borgström Gyllenkrok 5 april 2006; Romberg 13 feb. 2009).

2000-talet och övertalighetsproblematiken

Över hela Sverige är det problem med för små och ekonomiskt utsatta landsortsförsamlingar till följd av landsbygdsavfolkningen. Saken åtgärdas genom församlingssammanslagningar så att flera tjänster sparas in och den

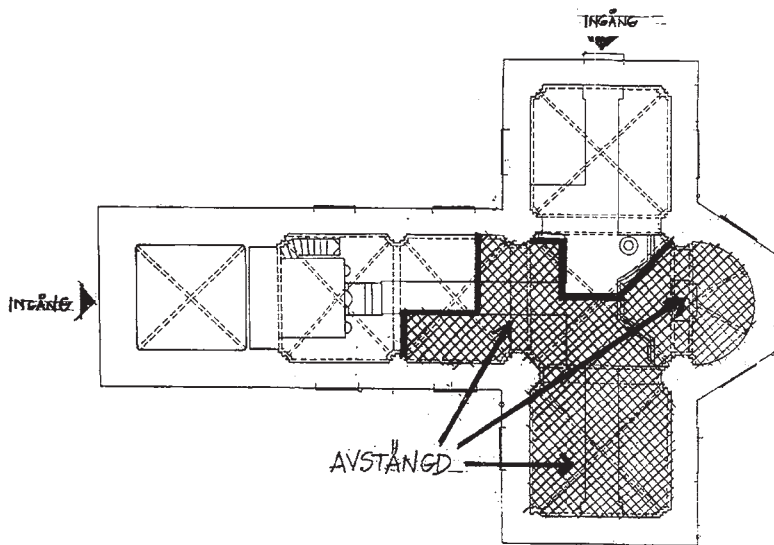

Fig. 28. Odarslövs kyrka. Omfattning av skador efter sprickbildningen 1990. Nilsson, U. Creacon consult AB. Odarslövs kyrka, 7 juni 1995, Regionmuseets arkiv, Lund.

kyrka den nya församlingen använder fylls mer än tidigare. Mellan 2000 och 2007 minskade antalet församlingar i Svenska kyrkan genom sammanläggningar med 28 %. Mest genomgripande förändringar har gjorts i Lunds stift. Problemet är att de nya och större församlingarna, som egentligen bara behöver en kyrka, ofta har många kyrkor att underhålla, vilket är en ekonomisk belastning. En eller flera kyrkor kan därför komma att betraktas som kyrkligt övertaliga (Sjöström 2007, s. 116; Alftberg & Eriksson 2008, s. 17). En kritik som framförts mot församlingsammanslagning är att makten flyttas iväg från kyrkans gamla församling till en större grupp som inte har samma känslomässiga band till kyrkobyggnaden.

Det är inte något nytt att kyrkor rivs, inte används – blir ödekyrkor – eller att kyrkor får ny användning – vissa medeltida kyrkor blev vid byggandet av nya kyrkor spannmålsmagasin. Det moderna övertalighetsbegreppet är vagt och mycket omdiskuterat. Att svenska kyrkan ser kyrkobyggnader som övertaliga betyder inte nödvändigtvis att allmänheten ser dem som det. I en attitydundersökning, som genomfördes och publicerades i kyrkobyggnadsutredningen *Fädernas kyrkor – och framtidens* (1996) framkom att kyrkorna som kulturhistoriska miljöer har så starkt stöd i det svenska samhället, att det i allmänhetens ögon knappast finns någon övertalighet i meningen att kyrkor kan läggas ned eller avvecklas. Därför bör enligt utredningen inte heller Svenska kyrkan arbeta i en riktning som skulle kunna innebära att ett antal kyrkor riskerar att förklaras överflödiga. Tills nyligen minskade antalet medlemmar i Svenska kyrkan med resultat inte bara att färre går i kyrkan utan särskilt att kyrkans ekonomi har försämrats. Mängden medlemmar har sedan 1972 till våra dagar sjunkit från 95,2 % till ca 75 %, i förhållande till befolkningen i sin helhet. Medlemstappet har de senaste åren planat ut. Övertalighetsproblemet som idag är relativt stort

och främst omfattar landsbygden befaras kommande år öka, även i städerna. Sedan relationsändringen med staten 2000 har Svenska kyrkan ansvaret att förvalta det kyrkliga kulturarvet och tillgänglighålla det (*Fädernas kyrkor – och framtidens* 1996, s. 52ff; Sjöström 2007, s. 11f).

På flera platser ser vi att utvecklingen gått tvärt emot 1800-talets utveckling. Den medeltida kyrkan, som stod öde och blev spannmålmagasin eller liknande när församlingen behövde en större kyrka på 1800-talet, är idag kyrkan som församlingen värnar om. Idag är det istället de »nyare« kyrkorna som väljs bort; samband finns att se mellan kyrklig övertalighet och att nygotiken inte har varit omtyckt. Dagens syn på de medeltida kyrkorna är både att deras existens idag bevisar att de är gediget byggda och att de enligt många är grunden i vår kultur och gruppidentitet. Speciellt på landsbygden, där relationen till förfädernas kyrka i många fall är stark och kyrkan är byns suveränitetssymbol. Krister Malmström menar att sockenkyrkans värde hos den egna församlingen, inte minst som sammanbindare av bygd och släkt, inte nödvändigtvis är mindre för att kyrkan bara är 100 år gammal, inte 500 år (Malmström 1993, s. 47f, 51; Åman 1993, s. 5, 9).

När beslut fattas om att kyrkobyggnaden inte längre ska användas för kyrklig verksamhet, är de olika lösningarna att riva den, sälja den till icke-kyrklig användning eller låta den stå i väntan på framtiden, i »malpåse«. Hittills är det ytterst få kyrkor i Sverige under 1900-talet och till idag som rivits eller fått en ny profan funktion. Men med ökande kyrklig övertalighet kan även antalet drastiska och omfattande lösningar komma att öka (Sjöström 2007, s. 8, 10ff).

På Ven ledde allt mindre behov av den nya kyrkan till att den stängdes 1996. Kyrkan var mycket välbevarad vid stängningen, välhållen och nästan oförändrad i motsats till många andra nygotiska kyrkor. 2002 köpte Statens fastighetsverk kyrkan med tillstånd att använda lokalen som museum över Tycho Brahe på Ven. Nyanvändningen var inte problemfri – bl a eftersom museet inte ville ha de kyrkliga inventarierna – men föreföll ganska naturlig och underlättades helt klart av att det inte fanns någon kyrkogård att ta hänsyn till. I Maglarp rev man efter många års diskussioner den nya kyrkan 2007. Kyrkan hade då varken använts eller underhållits på ca trettio år (Widmark 2000, s. 13f; Sjöström 2007, s. 14f; Alftberg & Eriksson 2008, s. 14).

Vid samma tid som Odarslövs kyrka ansågs vara i bästa skick, 1974, var Allhelgonakyrkan i Lund istället föremål för livliga rivnings- och avyttringsdiskussioner. 1970-talets experter menade att det skulle bli billigare att riva och bygga en ny kyrka och att »Eslövsgotiken« var dåligt byggd från början. Med mögelproblem och en alltför liten besökarkrets diskuterade man bland annat att sälja kyrkan för en krona till universitetet för användning som filial till universitetsbiblioteket. Samtidigt skrev tidningarna om renoveringskostnader på 60 miljoner kronor. I motsats till de flesta nygotiska kyrkor hade kyrkan sedan bygget knappast ändrats alls, delvis tack vare det eftersatta underhållet. 2004 beslutade kyrkofullmäktige att kyrkan skulle restaureras. Två år senare var kostnaden dittills uppe i 33 miljoner kr och arbetet ännu inte avslutat (Grandien 1974, s. 385; Modéer & Bjelke Holtermann 2007, s. 48, 62, 81ff).

Fig. 29. Odarslövs kyrkas långhus och norra korsarm från väster. Foto: Staffan Löfberg, 22 juni 2009.

Odarslövs kyrka inte längre en kyrka

2001 inkom till Länsstyrelsen förslag på att ta Odarslövs kyrka ur bruk och avlysa den. Den hade då stått öde sedan 1990. 7 miljoner kronor ansågs en istandsättning kosta då. Vid denna diskussion yrkade Länsstyrelsen på att orsaken till sättningskadorna skulle utredas och erbjöd sig betala för en sådan, men undersökningen blev inte av. Länsstyrelsen skrev samtidigt att kulturminneslagen fortsatt kommer att omfatta Odarslövs kyrka och att »Lunds kyrkliga samfällighet bör därför verka för att finna annan användning för Odarslövs kyrka, en användning som inte minskar eller förvanskar de kulturhistoriska värdena«. I november 2002 avlystes kyrkan officiellt och står sedan dess öde (Romberg: meddelande 19 feb. 2001; Romberg: remissyttrande 19 april. 2001).

2009 hade inte mycket hänt sedan avlysningen. Rivningsförslag och liknande diskuterades inte längre. Istället hade Länsstyrelsen och Lunds kyrkliga samfällighet en överenskommelse om att hålla kyrkan i sådant skick, att kyrkan inte förstördes och lagen inte bröts. Fönster och tak skulle hållas hela, för att avvärja det största hotet mot kyrkans existens. Kyrkan hindrades invändigt från att frysa med hjälp av en fläkt och kyrkogården som används skulle underhållas (Romberg 13 feb. 2009). Lunds kyrkliga samfällighet planerade ett mindre renoveringsprojekt på Odarslövs kyrka. Det är i nuläget problem med torntaket och dess trästomme. Kyrkan skulle genom så små underhållsåtgärder som möjligt säkras för framtiden så att existensen inte skulle äventyras. Lunds kyrkliga samfällighet tycker att Odarslövs kyrka är ett stort bekymmer. Den kostar pengar, är omöjlig att använda och är dessutom ful (Martelius 2009; Hansson, N-B. 19 feb. 2009). Om de stora riskerna med läckande tak och eventuella trasiga fönster åtgärdas, är restaureringsingenjören Niclas Hanssons bedömning, att kyrkan kan hålla hur länge som helst (Hansson, 13 feb. 2009).

I början på 2010 har inga definitiva beslut fattats angående kyrkan. Någon renovering har inte ägt rum, men diskussioner har förts. Tankar om att göra ruin av kyrkan har kommit och gått (Hansson, N-B. 4 sept. 2009). En aktuell tanke som kommit upp och verkar genomförbar är att kyrkobygganden ska överlåtas till en medicinsk verksamhet för användning som andaktsrum (Romberg, 22 jan. 2010). Inför denna nya funktion planeras en renovering av kyrkan.

Under sommaren 2010 framkom nya fakta om kyrkans sättningskador. 1977 uppsattes mätpunkter för att se hur kyrkans olika delar rörde sig. 1990, när kyrkan åter drabbats av sättningskador hade 1800-talsdelarna sjunkit medan de äldre delarna inte gjort det (fig. 29). De nya fakta som kommit fram 2010 visar att sättningskadorna fortskrider. Detta kan betyda att tidigare grundförstärkningar inte har hindrat sättningarna. Om dessa inte åtgärdas ser Niclas Hansson stor risk för att valven i de nybyggda delarna kommer att rasa in. Lösningen som han ser det är en ny omfattande grundförstärkning (Hansson, 21 sept. 2010).

Synen på kyrkobyggnaderna

Kulturminneslagen är ett uttryck för samhällets uppfattning att kyrkornas värde är omistligt. Kyrkornas höga generella värde ligger bakom att lagskyddet är generellt, till skillnad från annan bebyggelse, där en utvald grupp byggnader skyddas som byggnadsminnen. Att kyrkorummen används till sin kyrkliga verksamhet är en viktig del av deras kulturhistoriska värde, och Svenska kyrkan och kulturminnesvården är överens om att i princip hela det kyrkliga beståndet ska bevaras och användas för sitt ursprungliga syfte. I fråga om övertalighet anser Riksantikvarieämbetet att det är »olyckligt om uppkomsten av övertalighetssituation styrs av slumpen eller enbart praktiska eller ekonomiska faktorer. I långsiktig förvaltning och användning måste kulturhistoriska bedömningar på ett tidigt stadium vara tungt vägande«. Förutom att det antikvariska värdet skiljer sig mellan olika kyrkor skiljer sig församlingarnas situation och behov, varför individuell bedömning alltid krävs. I fråga om att ta en kyrka ur bruk poängterar Riksantikvarieämbetet värdet av en konsekvensanalys, där hela situationen för kyrkomiljön efter förändringen utreds. Den starka lagstiftningen tillsammans med inställningen hos den svenska allmänheten ligger bakom att några kyrkor inte rivits i Sverige under modern tid med undantag för Maglarps nya kyrka (Pm Raä 10 okt. 2006; Sjöström 2007, s. 11f; Dahlberg 2008, s. 177ff)

En förr vanligare inställning som fortfarande kan påträffas bland präster och kyrkligt aktiva, är att kyrkobyggnadens egentligt enda värde är som lokal för den kyrkliga verksamheten. Kyrkobyggnaden har då inte något egenvärde och får inte bli självändamål utan är bara ett medel för att föra ut förkunnelsen. Den vanliga uppfattningen hos både präster och gemene man – även hos dem som inte går i kyrkan – är dock den motsatta, där man värdesätter och ofta högt älskar »kyrkan mitt i byn« (Löfberg 10 feb. 2009). Den egna kyrkobyggnaden fungerar som ett emotionellt centrum såsom den gjort genom århundraden. I fråga om förändring är inte sällan försam-

lingsborna mer negativa och värderar de kulturhistoriska värdena högre än kyrkans representanter gör (Unnerbäck 1993, s. 28; Sjöström 2007, s. 10).

Lund – en expansiv stad

Lunds stadsgräns har de senaste 150 åren fått ge vika för en växande stad. Ännu 1860 fanns både betes- och åkermark inom Lunds stadsgräns och staden existerade då knappt utanför sina medeltida vallar. När Allhelgona-kyrkan i Lund byggdes 1890 låg denna strax utanför staden, halvt på landet. Vid samma tid utbyggdes området kring kyrkan. Vid sekelskiftet 1900 inkluderades byn Lilla Råby i sydöst av staden. Omkring 1970 kringgärdades byn Östra Torn av stadsbebyggelse och efter det har staden vuxit fram till både Nöbbelöv i norr och Värpinge i väster. I norr växer staden nu mot Stångby och i söder mot Stora Råby (Kristiansen 2004, s. 102ff; Lewan 2008). De senaste 120 åren har stadens yta alltså mångdubblats, expanderat i alla riktningar, och närmar sig nu även Odarslöv. Lunds kommun skriver om sig att kommunens läge är gynnsamt i Skåne och i kanske Nordens mest intressanta tillväxtregion (Uppföljning av öpl-98, 2007, s. 5f). Även om det kan vara sådant som kommuner vanligen skriver om sig, visar det också tecken på framtida satsningar. Men det finns även starka politiska viljor, som inte vill att den bästa åkermarken ska bebyggas, och till detta område hör Odarslöv (Hellström 27 feb. 2009).

Odarslövs kyrkas framtid

Det har funnits några alternativa huvudlinjer för övertaliga kyrkor: upp- rustning, att riva och att göra om kyrkan till något profrant. Det har visat sig att det är just dessa alternativ, det som hänt i Lund, i Maglarp och på Ven, som har diskuterats för Odarslövs kyrka. Det har i Odarslöv aldrig, som i Maglarp och på Ven, varit aktuellt att välja mellan en medeltida kyrka och en 1800-talskyrka. I byns enda kyrka finns flera olika tider representerade. Detta betyder visserligen att Odarslövs kyrka i mindre grad är medeltida än Vens och Maglarps gamla kyrkor, men om man ska tro det Malmström säger ovan spelar det mindre roll för församlingen om kyrkan är hundra eller femhundra år gammal, bara det är församlingens älskade kyrka. I Maglarp och på Ven var det i första hand den gamla kyrkan man tyckte om.

Fallen Maglarps nya kyrka, Vens nya kyrka och Allhelgonakyrkan i Lund visar att det är omöjligt att säga något säkert om framtiden. I Odarslövs kyrkas fall har möjligheterna rivning, ombyggnad och istandsättning diskuterats. I dagsläget hoppas Lunds kyrkliga samfällighet på att Odarslövs kyrka ska kunna överlåtas till annan verksamhet. Men det är inte helt problemfritt att finna ny användning för en kyrkobyggnad. Odarslövs kyrka är byggd före 1805 och har därmed sannolikt gravar i kyrkogolvet, dessutom nybyggdes delar av kyrkan på kyrkogårdsmark 1862. Där finns även en aktiv kyrkogård som ytterligare försvårar nyanvändningen. Annan användning av Odarslövs kyrka som Länsstyrelsen efterlyste ovan i samband med avlysningen måste alltså gå att förena med detta. Genom sin

kyrkogård är Odarslövs kyrka också en större angelägenhet för det omgivande samhället än en kyrka utan begravningsplats. Principiellt ser det ut som att den diskuterade nyanvändningen av kyrkan är möjlig. Nyanvändningen tar hänsyn till kyrkans höga kulturvärde och tidigare funktion som kyrka. Även om detta löser problemet i nuläget, kan man inte anta att det nya bruket får lika långvarig karaktär som kyrklig användning har. En omfattande renovering av kyrkan tar bort anledningen till rivningsplanerna, det dåliga skicket och nu även de pågående sättningsarna i marken. Men kyrkans framtida säkerhet förutsätter kontinuerligt underhåll. Sist kyrkan renoverades tog det inte lång tid innan frågan om dess överhuvudtagliga existens började diskuteras, efter att sättningskadorna uppkommit första gången. Lagskyddet för Odarslövs kyrka kvarstår också oavsett användningsområde.

Bland Torns församlings sex kyrkor var det slumpen som avgjorde att just Odarslövs kyrka blev den överflödiga och valdes bort, eftersom just den drabbades av sättningskador. Man skulle kunna mena att Odarslövs kyrka mer naturligt än församlingens andra kyrkor kunde tas ur bruk eftersom den inte angränsar till bybebyggelse. Jag tror i stället att kyrkans gamla församling värnar lika mycket om kyrkan, trots att bybebyggelsen är en bit bort från kyrkan. Vi har tidigare sett att den gamla församlingen aktivt kämpat för att behålla sin kyrka. Avlysningen av kyrkan var en markering att det aktuella praktiska kyrkliga behovet är det enda som ska avgöra vad som är en kyrka. Samtidigt ser vi både på Ven och i Maglarp att man enkelt kunde bortse från de decennier de medeltida kyrkorna stått öde när man åter ville ha dem som kyrkor. Det är alltså inte omöjligt att Odarslövs kyrka efter årtal som profan byggnad behövs igen som kyrka, om den precis som Maglarps gamla kyrka underhålls under den tid den används för annat ändamål (Widmark 2000, s. 88).

Sedan 1800-talets slut har Lund växt i alla riktningar. Fortsätter denna expansion är det inte så långt kvar till Odarslöv. Odarslövs kyrka kan vara det enda, som idag garanterar Odarslövs bys existens och det som bibehåller byns gruppidentitet och lokalhistoriska medvetande (Widmark 2000, s. 107). Speciellt vid expansion från Lund, då byn utan kyrka kanske blir en lika obetydlig stadsdel som den gamla byn Lilla Råby. Precis som Allhelgonakyrkan i Lund kan Odarslövs kyrka gå från att ligga utanför den egentliga staden till att successivt växa in i staden. Allhelgonakyrkan visade sig också när ogillandet av nygotiken lagt sig vara välbehövlig. I Maglarp planerades att den nya kyrkan skulle ingå som en del i en nyanlagd by menad att anknyta till landskapsbilden före skiftesreformerna. Här hade kyrkan för första gången behövts om man inte istället rivit den (Alftberg & Eriksson 2008, s. 14). På motsvarande sätt skulle en by, eller en stadsdel i Lund, kunna nyskapas kring Odarslövs kyrka. En sådan bybildning skulle underlättas av att kyrkan idag inte angränsar till bybebyggelse.

Lunds stift har i flera omgångar menat att det bästa alternativet skulle vara att riva Odarslövs kyrka. Det fanns inför avlysningarna och i diskussionerna om rivning intressanta likheter mellan Odarslövs kyrka och Maglarps nya kyrka. I både Maglarps nya och Odarslövs fall var kyrkornas församlingar emot att kyrkorna skulle tas ur bruk. Det var istället samfäl-

ligheterna, där församlingarna upptagits, som ville avlysa kyrkorna. Liknande idéer om att bygga om kyrkorna till alternativt men kyrkligt bruk, ruin eller kapell, har kommit upp i båda fallen.

Det bör påpekas att sättningskadorna i Odarslövs kyrka aldrig blivit utredda. De uppkom första gången 1975 strax efter att kyrkan renoverats och dränerats. Den varma sommaren, då marken torkades ut och sättningskadorna uppkom, hade troligen inte orsakat några skador om inte dräneringen gjorts. Och det är just sättningskadorna och den på sättningskadorna beroende rasrisken som man stött sig på när man velat riva kyrkan. Man ville alltså riva kyrkan på grund av sättningskadorna. Detta ligger inte långt ifrån Maglarpsfallet, där man fick rivningstillstånd av kyrkan på grund av förfall som berodde på eftersatt underhåll. I arbetet för ett bevarande av Odarslövs kyrka måste sättningskadorna utredas ytterligare. Denna utredning skulle, exempelvis som del i en vård- och underhållsplan, ge en grund för djupare ställningstaganden om kyrkans skick och nödvändiga åtgärder. Utredningen skulle till exempel kunna göras i samband med den konsekvensanalys, som Riksantikvarieämbetet efterlyser inför att kyrkor ska tas ur bruk.

Det finns faktorer som gör Maglarps nya kyrka till ett särfall och som inte kan upprepas likadant i Odarslöv. Det som slutligen motiverade rivningsbeslutet av Maglarps nya kyrka var Hammarlövs församlings (där Maglarp ingår) dåliga ekonomi. Eftersom Lunds kyrkliga samfällighet (där Odarslöv ingår) inte har dålig ekonomi, skulle inte en så uteslutande ekonomisk motivering vara möjlig i rivningsfrågan om Odarslövs kyrka.

Det är nog också svårare att få tillstånd rivning av en medeltida kyrka än av en kyrka från 1900-talets början. Maglarps nya kyrka och betydande delar av Odarslövs kyrka var dock ganska samtida, 1908 respektive 1862. De omfattas dessutom av samma lagskydd.

Det har visat sig genom historien att beslut som tidigare generationer tagit omprövas och ofta fördöms. Under 1900-talet har 1800-talets stilresaureringar kritiserats, och idag ifrågasätts 1900-talets iordningställande av historien. Vi ser både på Ven och i Maglarp att man efter en tid valde att ta den gamla kyrkan i bruk, vilket möjliggjordes av den tillfälligheten att de bevarats på grund av sitt dåliga läge, den nya kyrkan fick ett bättre. Saker ändras med tiden och på bara några år kan mycket hända. 1974, när Odarslövs kyrka var i bästa skick, var det Allhelgonakyrkan i Lund som inte behövdes och riskerade att rivas, nyligen var det ombytta roller. Om det blir så att Odarslövs kyrka renoveras och får en ny användning, är dess existens säkrad för de närmaste decennierna. Men om renoveringen inte blir av, nyanvändningen inte går att genomföra eller inte fungerar långsiktigt, kan frågan om rivning åter aktualiseras.

Kronologi för Maglarps nya kyrka

Henrik Ranby

- 1872 Helgo Zettervalls första förslag
- 1893 Henrik Sjöströms förslag
- 1902 Beslut om byggnadsplats
- 1903 Harald Boklunds första ritningar färdigställs och antas av kyrkostämman
- 1906 Harald Boklunds reviderade ritningar
- Årskiftet 1906–07 byggstart
- 1908 Slutbesiktning 22 december
- 1909 Invigning 18 juli
- 1968 Kyrkan slutar underhållas
- 1971 Maglarps gamla kyrka återinvigs och blir huvudkyrka
- 1976 Sista ordinarie gudstjänst i Maglarps nya kyrka 26 september
- 1996 Hammarlövs församling beslutar att driva frågan om rivning
- 2006 Avsakralisering 20 maj
- 2007 Kyrkan rivs under hösten

Referenser

Arkiv

- Berggren, A. 1964, PM betr. Odarslövs kyrka, Lunds stift, Malmöhus län. Maj 1964. Arkivhandling, Regionmuseet, Lund.
- Bergvall, B., 1976, Betr. Odarslövs kyrka, Lund. 19 okt. 1976. Arkivhandling, Regionmuseet, Lund.
- Innan frosten*. Film utgiven 2005 baserad på Henning Mankells roman med samma namn från 2002.
- K-Konsult. Odarslövs kyrka. PM över sprickbildningar. 5 dec. 1975. Arkivhandling, Regionmuseet, Lund.
- K-Konsult. Odarslövs kyrka. PM nr 2 över sprickbildningar. 24 febr. 1976. Arkivhandling, Regionmuseet, Lund.
- Länsstyrelsen i Skåne: 19 december 1996, 225-14594-96; 12 december 1999, 225-2534-97; 7 maj 2007, 433-64792-06; 7 maj 2007, 434-20110-07; 26 oktober 2009, 433-75438-09.
- Månsson, Ola 2009, *Maglarps nya kyrka, Skåne län, Skåne. Antikvarisk kontroll och dokumentation vid rivningen av kyrkan*. Ponnert arkitekter AB 2009. CD.
- Ranby, Henrik, 2006, *Videodokumentation av Maglarps nya kyrka* 9 sept. 2006. Regeringens skrivelse 2008/09:220. *Kyrkoantikvariska frågor*.
- Regeringsrätten, dom 2005-06-10, mål nr 2993-00.
- Riksantikvarieämbetet, PM 10 okt. 2006. *Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor*. Dnr 312-4154-2006.
- Riksantikvarieämbetet. Yttrande 19 mars 2007. *Yttrande angående dokumentation vid rivning av Maglarps nya kyrka, Trelleborgs kommun*. Dnr 312-400-2007.
- Romberg, Thomas. 2001, Meddelande. Odarslövs kyrka, ang förslag till att ta kyrkan ur bruk, Lunds kommun. Länsstyrelsen Skåne län. 19 febr. 2001. 225-36295-00
- Romberg, Thomas. 2001, Remissyttrande. Avlysning av Odarslövs kyrka, Lunds kommun, Skåne län. Länsstyrelsen Skåne län. 19 april 2001. 225-36295-00
- SHFA (Skånes hembygdsförbunds arkiv. Regionmuseet, Landsantikvarien i Lund. Handlingar rörande Maglarps sn).
- Uppföljning och utvärdering av översiktsplanen öpl-98. Textversion 11 dec. 2007. Stadsbyggnadskontoret i Lund.

Internet

- Bra idé att köpa Maglarps nya kyrka – hoppet är inte ute än!: <http://trelleborgsallehanda.se/insandare/article484031/Bra-id%C3%A9-att-kopa-Maglarps-nya-kyrka---hoppet-ar-inte-ute-an.html>
- Brick Lane Mosque: http://en.wikipedia.org/wiki/Brick_Lane_Mosque
- Emmanuskirche (Borná): [http://de.wikipedia.org/wiki/Emmauskirche_\(Borna\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Emmauskirche_(Borna))
- Etik-kyrka-socialdemokrati?: <http://trelleborgsallehanda.se/insandare/article483804/Etik-kyrka-socialdemokrati.html>

Friends of Friendless Churches: <http://www.friendsoffriendlesschurches.org.uk>
 Kirchenschließung: <http://www.de.wikipedia.org/wiki/kirchensterben>
 Maglarps nya kyrka: <http://www.idstories.se/id/maglarp1/sid4.html>
 Per Westberg – kyrkoordnaren: <http://www.kyrkoordnaren.blogspot.com/2007/06/maglarp.html>
 Redundant church: http://en.wikipedia.org/wiki/Redundant_church
 Svenska kyrkan, Lunds stift: <http://www.svenskakyrkan.se/lundsstift>
 Södra Råda gamla kyrka: <http://sodraradagamlakyrka.com>
 Vart är kd på väg?: <http://trellebogsallehanda.se/insandare/article484030/Vart-ar-kd-pa-vag.html>
 World Heritage: <http://whc.unesco.org>
<http://www.dagen.se/dagen/article.aspx?id=147395>
<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/S%20%C5sum.pdf>
<http://cofe.anglican.org/about/churchcommissioners/redchurches/srs/practicalissues.pdf>

Litteratur

- Adelsohn Liljeroth, Lena 2009. »Kyrkorna prioriteras i budget«, i *Uppsala Nya Tidning* 11 sept. 2009.
- Adlercreutz, Thomas, 2001, *Kulturegendomsrätt. Med en kommentar till kulturminneslagen*, Stockholm.
- Alftberg, Åsa, & Eriksson, Lotta, 2008, *Gör en kyrka någon skillnad? Dokumentation 2007*. Regionmuseet Kristianstad, Landsantikvarien i Skåne, Rapport 2008: 3. Kristianstad.
- Andrén, Anders, 1997, *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Kulturhistoriskt bibliotek. Stockholm/ Stehag.
- Anker, Leif & Snitt, Ingalill, 1997, *Världsarv i Norden*. (Red.) Stephan Tschudi-Madsen. Stockholm.
- Antell, Olof (red.), 1991, *Nygotiska kyrkor i Skåne. Utveckling i form, material och konstruktion 1840–1910*. Stockholm.
- Arrhenius, Thordis, 2003, *The Fragile Monument. On Conservation and Modernity*. Trita-ARK 2003: 5. Kungl Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Augustsson, Tina 2009, »Rivningshotad kyrka räddad«, i *Kyrkans Tidning* 20 maj 2009.
- Bertelsen, Thomas, 2009, »Fra fattig landsbykirke til prestigebyggeri – nedtagningen af Mårup Kirke«, i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2009. S. 71–90.
- Bexell, Oloph, 2008, »Uppbrottet ur enhetskyrkan«, i *Signums svenska kulturhistoria, Det moderna genombrottet*. (Red.) Jakob Christensson. Stockholm. S. 54–97.
- Bexell, Peter, & Weman, Gunnar (red.), 2008, *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringskede*. Publikationer från Växjö stift 13. Skellefteå.
- Bexhed, Jan-Mikael, 2008, »Svenska kyrkans förfoganderätt över sina kyrkobyggnader kontra kulturminneslagens skyddsbestämmelser – domar från Regeringsrätten«, i *Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet* 2007–08:4. S. 883–889.
- Björkman, Anders, 2001, *Form, rörelse, ljus. En studie i Johannes Olivegrens kyrkoarkitektur*. Umeå.
- Bonniers konversationslexikon* 7. 1925.
- Brendalmo, Jan & Stylegar, Frans-Arne, 2003, »Om kirkesagn og ødekirker. Muntlig tradisjon og stedsnavn som kilder for kirkeforskningen«, i *Hikuin* 30. S. 69–94. (reelt tryckt 2005)
- Brohed, Ingmar, 2008, »Statlig kulturminneslagstiftning och kyrkobyggnader – Maglarps kyrka som testfall«, i *Årsberättelse, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund* 2007–2008. S. 17–29.
- Bromander, Jonas, 1998, *Rör inte vår kyrka! Några kyrkliga traditionsbärande berättelser om kyrkorummet*. Tro & Tanke 1998:7.
- Brunius, Carl Georg, 1850, *Skånes konsthistoria för medeltiden*. Lund.

- Buckholm, Mona Beate, 1998, »Om nedleggelsen av kirkesteder på Vestlandet i senmiddelalderen og reformasjonsårhundret«, i *Samfunn i endring. Fra vikingetid til reformasjon*. (Red.) Ingvild Øye. Onsdagskvelder i Bryggens Musum XIII. S. 66–85.
- Bäckström, Anders, & Bromander, Jonas. 1995, *Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet. En undersökning av kyrkobyggnadens roll i det svenska samhället*. Svenska kyrkans utredningar 1995:5. Uppsala.
- Christensen, Aksel E., 1938, »Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen», i *Nordisk Kultur* II. Stockholm/ Oslo/ København. S. 1–57.
- Christiansen, Tage E., 1978, »Fredning af Kirketomter«, i *Antikvariske studier* 2. S. 131–142.
- Christoffersson, Olof, 1936, *Skytts härad. Kulturhistorisk beskrivning*. (3. utg.) Trelleborg. (1. utg. 1918).
- Cinthio, Maria, 2002, *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund*. Stockholm/ Stehag.
- Dahlberg, Markus, 2008, »Kyrkorna och det offentliga byggandet. Kyrka och stat som bärare av kulturarv«, i *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede*. (Red.) Peter Bexell & Gunnar Werman. Publikationer från Växjö stift 13. Skellefteå. S. 177–186.
- Dahlberg, Markus, & Franzén, Kristina (red.), 2008, *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Danmarks Kirker* Iff. (Utg.) Nationalmuseet. København 1938ff. (förkortas DK)
- Davidsson Bremberg, Anna, 2009, »När en kyrka rivits. En enkätundersökning om Maglarps nya kyrka«, i *Gudstjänst och vardag. Årsbok för Svenskt Gudstjänstliv* 84. S. 60–83.
- Diplomatarium Danicum/ Danmarks Riges Breve* 1: Iff. (Utg.) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938ff. (förkortas DD/ DRB)
- Diplomatarium Suecanum* I-II. (Utg.) Joh. Gust. Liljgren. Holmiæ/ Stockholm 1829–37.
- Edman, Victor, 1999, *En svensk restaureringstradition*. Stockholm.
- Ekonomi och rätt i kyrkan: slutbetänkande. ERK-utredningen*. SOU 1992: 9. Stockholm.
- Elmén Berg, Anna, 1997, *Fem ödekyrkor i Norrland. Kyrklig förnyelse, kulturminnesvård och kyrkorestaureringar vid 1900-talets början*. Umeå.
- Engberg, Nils, 2000, »Ødekirker«, i *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1999. (Red.) Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. S. 7–19.
- Eriksson, Torkel. 1975, »Kyrklig arkitektur«, i *Bygga skånska städer. Aspekter på stadsarkitektur efter 1850*. SDS årsbok 1976.
- Fernlund, Siegrun, 1982, »ett Herranom värdigt Tempel«. *Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812–1912*. Lund.
- Fernlund, Siegrun 1995, »Skånes röda kyrkor«, i *Svenska hus. Landsbygdens hus – från bondesamhälle till industrialism*, (Red.) Thomas Hall & Katarina Dunér. Stockholm. S. 129–133.
- Franzén, Anders 1999, »Stämningar och processer i sekelslutets Malmö. Om ett omstritt bygge på 1890-talet«, i *Elbogen, Malmö formminnesförenings tidskrift* 1998. S. 117–136.
- Franzén, Kristina, 2004, *Att flytta Axis Mundi. Om det kyrkliga landskapets struktur och förändring i Strängnäs och Växjö stift 1780–1880*. Meddelanden 127, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Frostin, Ernst 1960, *Helgedomar på Söderslätt* I. Trelleborg.
- Fädernas kyrkor – till varje pris?* Diskussionsbetänkande avgivet av 1990 års kyrkobyggnadsutredning. Sekr. Clarence Nilsson. Stockholm 1992.
- Fädernas kyrkor – och framtidens*. Betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning. Svenska kyrkans utredningar 1996: 1. Uppsala 1996.
- Gardelin, Gunilla, 2009, »Lunds kyrkor revs inte på en dag«, i *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. (Red.) Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundné & Jes Wienberg. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund. S. 96–109.

- Grandien, Bo, 1974, *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*. Nordiska museets Handlingar 82. Stockholm.
- Hedvall, Rikard, & Gustavson, Helmer, 2001, »Rundkyrkan i Klosterstad – en presentation av ett pågående projekt«, i *Formvännerna* 96, 2001: 3. S. 145–152.
- Hellspong, Mats, & Löfgren, Orvar, 1977, *Land och stad*. Lund
- Iregren, Elisabeth, & Alexandersen, Verner & Redin, Lars (red.), 2009, *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. Stockholm.
- Jensen, Jens, 1987, »Lyngby kirkes flytning«, i *Vendsyssel Årbog* 1987. S. 127–134.
- Jensen, Ola W., 1998, »The Cultural Heritage: Modes of Preservation and the Longing for Eternal Life«, i *The Kaleidoscopic Past. Proceedings of the 5th Nordic TAG Conference, Göteborg, 2–5 April 1997*. (Eds.) A-C Andersson et al. Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter 16. Göteborg. S. 99–118.
- Johannesson, Gösta, 1989, *Kyrka mitt i byn*. Stockholm
- Johansson, Britt-Inger, & Pettersson, Hans, (red.) 2000, *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*. Stockholm.
- Jonsson, Kristina, 2009, *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm.
- Kieffer-Olsen, Jakob & Boldsen, Jesper L. & Pentz, Peter, 1986, »En nyfunden kirke ved Bygholm«, i *Veile Amts Årbog* 1986. S. 24–51.
- Kieffer-Olsen, Jakob, 1997, »Byen, kirken og kirkestrukturen. Nogle overvejelser«, i *Hikuin* 24. S. 45–54. (reellt tryckt 1999)
- »Kluven sanning om kyrkorna«, undertecknad av ärkebiskop Anders Wejryd m.fl. i *Uppsala Nya Tidning* 17 sept. 2009.
- Knorrning, Peter von, 1991, »Det nygotiska kyrkobyggandets bakgrund och omfattning i Skåne«, i *Nygotiska kyrkor i Skåne. Utveckling i form, material och konstruktion 1840–1910*. (Red.) Olof Antell. Konsthögskolans Arkitektur-skola. Stockholm. S. 45–56.
- Kristiansen, Ingemar D., 2004, *Då och nu, en bildvandring genom Lund*. Föreningen Gamla Lund, årsbok 86.
- Kulturhistorisk tillsyn över den kyrkliga miljön: betänkande. *Kyrkobyggnadsutredningen*. Ds C 1986:11
- Kulturmiljövård* 1993: 1. Tema »Kyrkorna – heligt rum och levande museum«. Stockholm 1993.
- Kulturmiljövård* 1996: 3–4. Tema »Tidernas kyrka«. Stockholm 1996.
- Kulturmiljövård* 2003: 2. Tema »Vad händer med kyrkans kulturarv efter skilsmässan från staten?«. Stockholm 2003.
- Kungörelsen (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet*
- Kyrkoantikvarisk ersättning 2002–2008 – effekter för värden och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet*. Rapport från Riksantikvarieämbetet, dnr 312-519-2008. Stockholm.
- Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
- Lag (1998:1591) om Svenska kyrkan.
- Lambourne, Nicola, 2001, *War Damage in Western Europe. The Destruction of Historic Monuments During the Second World War*. Societies at War. Edinburgh.
- Lewan, Nils, 2008, »Byar (på väg att) uppslukas av staden«, i *Gamla Lund-Nytt* 2008: 2. S. 2.
- Lewis, Paul, 2008, »Hanteringen av överflödiga kyrkor. Erfarenheter från England«, i *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede*. (Red.) Peter Bexell & Gunnar Werman. Publikationer från Växjö stift 13. Skellefteå. S. 135–145.
- Lindal, Harald, 1954, *Boken om Maglarps. En sockenkrönika*. Malmö.
- Lindblad, Jakob, 2009, *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890*. Studier till Sverige kyrkor 2. Uppsala.
- Ljungdahl, Johan, 1934, *Maglarps nya kyrka 1909–1934. Ett minnesblad*. Trelleborg.
- Ludwig, Matthias, 2008, »Utökad användning av kyrkor. Nyorientering i Tysk-

- land«, i *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede*. (Red.) Peter Bexell & Gunnar Werman. Publikationer från Växjö stift 13. Skellefteå. S. 146–154.
- »Längsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor« – *dokumentation från RAÄ:s seminarier serien våren 2006*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, PM, dnr 312-4154-2006. (stencil)
- Malmström, Krister, 1993, »Sexhundra kyrkor. Svenska kyrkans nybyggen 1860–1920 – problem eller tillgång?«, i *Kyrkorna – beligt rum och levande museum*. (Red.) E. Antell. Kulturmiljövård 1993: 1. S. 47–51
- Martelius, Eva, 2009, »Kan inte användas, får inte rivas, måste skötas«, i *Sydsvenskan* 18 febr. 2009.
- Mildner, Carl-Axel 1997, »Den renodlade nygotiska kyrkan omkring 1880–1900«, i *Skånska kyrkor*. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1997. S. 130–142.
- Modéer, Kjell, Å. & Bjelke Holtermann, Björn, 2007, *Härlighet och frid. Om Allhelgonakyrkan i Lund och dess församling*. Lund.
- Moritz, Ingrid, 1996, »Stängd kyrka kan bli ruin redan nu«, i *Sydsvenskan* 3 okt. 1996.
- Nationalencyklopedien*, band 13, Höganäs 1993.
- Nordin, Svante, 2009, »Hundra år av religionsdebatt«, i *Signums svenska kulturhistoria, 1900-talet* (Red.) Jakob Christensson). Stockholm. S. 139–153.
- »Nu börjar arbetet på kyrkan i Odarslöv«, i *Skånska dagbladet* 29 sept. 1976.
- Odd-Fellow-palatset 100 år 1904–2004*. Kristianstad 2004.
- Proposition 1994/95:208 Beslutanderätten i fråga om kyrkliga kulturminnen*.
- Proposition 1998/99:38 Staten och trossamfundens begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.*
- Ranby, Henrik 2002, *Harald Boklund. Kosmopolitiskt, regionalt och nationalromantiskt i Skånes arkitektur 1890–1930*. Arkitekturmuseet Skriftserie Publikation 10. Lund.
- Rodwell, Warwick, & Bentley, James, 1984, *Our Christian Heritage*. London.
- Rydbeck, Monica, 1938, »Två senromanska absidkyrkor i Sydskané och deras kulturhistoriska miljö«, i *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1938. S. 15–47.
- Scriptores Rerum Danicarum medii ævii, I–IX*. (Utg.) J. Langebek m.fl. Hafniae 1772–1878. (förkortas SRD)
- Sjöström, Ingrid, 2007, »Kyrkobyggnad till salu – Kyrkorum att hyra. Ny användning för gamla kyrkor?«, i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 53. S. 8–21.
- Sjöström, Ingrid, 2008a, »Att riva en kyrka. Exemplet Maglarp«, i *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede*. (Red.) Peter Bexell & Gunnar Werman. Publikationer från Växjö stift 13. Skellefteå. S. 209–219.
- Sjöström, Ingrid, 2008b, »Sveriges kyrkor och Sveriges Kyrkor. Hot och möjligheter«, i *Konsthistorisk Tidskrift/ Journal of Art History* 2008, vol. 77, No. 1–2. S. 41–48.
- Slottved, Ejvind, 1973, »Klemmebrevene 1555. Studier over præsternes økonomi under Christian III«, i (Dansk) *Historisk Tidsskrift* 12 række, VI. København. S. 465–494.
- Smedberg, Gunnar, m.fl., 1976, »Ödekyrka«, i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformasjonstid* 20. Malmö. Sp. 627–634.
- Statens insatser för att bevara de kyrkliga kulturminnena*. Rapport från Riksrevisionen RiR 2008:2. Stockholm.
- Sundnér, Barbro, 1982, *Maglarp – en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Acta Archaeologica Lundensia, Series prima in 4° Nr 15. Bonn/ Lund.
- Svenska kyrkans redovisning för år 2007 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen*. Svenska kyrkan, Uppsala, Dnr KAE 2008: 0002. (stencil)
- Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium* 1ff, Stockholm 1912ff.
- »Till slut greps Maglarp's nya kyrka av döden«, i *Dagen* 17 dec. 2007.
- Tollgert, Johan, 2009, »Fransk kyrka säljs på auktionssajt«, i *Kyrkans Tidning* 17 sept. 2009.

- Tykesson, Tyke, & Magnusson Staaf, Björn, 1996: *Arkitekterna som formade Malmö*. Stockholm.
- Tägil, Tomas, 1996, *Arkitekten Hans Westman. Funktionalismen och den regionala särarten*. Arkitekturmuseet Skriftsserie Publikation 6. Lund.
- Unnerbäck, Axel, 1993, »Ett nationellt kulturarv«, i *Kyrkorna – heligt rum och levande museum*. (Red.) E. Antell. *Kulturmiljövård* 1993: 1. S. 24–29.
- Unnerbäck, Axel, 2002, *Kulturbeskrivning av bebyggelse*, Stockholm.
- Waern, Rasmus, 1996, *Tävlingarnas tid. Arkitektävlingarnas betydelse i borgerlighetens Sverige*. Stockholm.
- Widmark, Henrik, u.å. (2000), *Femton kyrkor i Skåne. En modell för kulturhistorisk värdering av kyrkobyggnader*. Rapport från projektet Övertaliga kyrkor. Länsstyrelsen i Skåne. Miljöenheten/kulturmiljö. (stencil)
- Widmark, Henrik 2007, *Föreställningar om den urbana världen. Identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903–1955*. Uppsala.
- Wienberg, Jes, 1989, »Kirkerne og befolkningen i Ystadområdet«, i *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadområdet medeltid*. (Red.) Hans Andersson & Mats Anglert. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm. S. 243–264.
- Wienberg, Jes, 1993, *Den gotiske labyrinth. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wienberg, Jes, 1999, »The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life«, i *Current Swedish Archaeology* 7. S. 183–202.
- Wienberg, Jes, 2006, »Kirke, kulturarv og konflikt – Mårup på klinten«, i *Hikuin* 33. S. 61–76.
- Wärn, Daniel, 2006, »Svårlöst debatt om outnyttjade kyrkor«, i *Dagen* 17 maj 2006.
- Åman, Anders, 1993, »Kyrkobyggandet i det långa perspektivet«, i *Kyrkorna – heligt rum och levande museum*. (Red.) E. Antell. *Kulturmiljövård* 1993: 1. S. 2–11.
- Åman, Anders, 1998, »Allas våra sockenkyrkor«, i *Arkitektur* 1998: 5. S. 20–23.

Förkortning

- ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
 SHFA Skånes hembygdsförbunds arkiv

Presentation av författare

MARKUS DAHLBERG, f. 1961, är fil.dr i konstvetenskap och 1:e antikvarie vid Riksantikvarieämbetet med inriktning på det kyrkliga kulturarvet. Dahlberg disputerade 1998 på en avhandling om kyrkor från äldre medeltid i trakterna av Skara, Västergötland, i vilken bl.a. den rika produktionen av stenkyrkor och stensulptur i Kinnekullesandsten diskuteras. Därefter verksam inom det tvärvetenskapliga projektet »Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria« vid Riksantikvarieämbetet, där han bl.a. hade huvudansvar för den kvantitativa analysen av kyrkobyggandet i Sverige från medeltiden till 1950, som ingår i projektets samtliga rapporter i form av kartor, statistik och tabeller. Redaktör och författare till översiktsartiklar bl.a. i den rikstäckande rapporten för projektet (2008). Arbetar för närvarande vid Riksantikvarieämbetet med frågor i anslutning till kulturminneslagen, kyrkoantikvarisk ersättning och samverkan med Svenska kyrkan.

Riksantikvarieämbetet, box 5405, 114 84 Stockholm,
markus.dahlberg@raa.se

LOTTA ERIKSSON, f. 1974 är kyrkoantikvarie vid Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Hon var tidigare stiftsantikvarie Strängnäs stift. Eriksson har på senare år arbetat mycket med den kyrkliga övertalighetsproblematiken och funktionsanpassning av kyrkorummet för dagens och morgondagens behov.

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, box 134, 291 22 Kristianstad, lotta.eriksson@regionmuseet.se

STAFFAN LÖFBERG, f. 1985 har nyligen avslutat sin utbildning i historisk arkeologi vid Lunds universitet. Hans huvudområde är bebyggelse. Fallet Odarslövs kyrka kom Löfberg att fördjupa sig i när han skrev sin masteruppsats *Övertalighetsproblematiken och Odarslövs kyrka – en »övertalig« kyrkas framtid* (2009), vilken också ligger till grund för bidraget i denna skrift.

Nordanväg 3 C, 222 28 Lund, herrlofberg@hotmail.com

HENRIK RANBY, f. 1965, är docent i konstavetenskap vid Lunds universitet och stadsantikvarie i Höganäs. Han har specialiserat sig på skånsk arkitektur från 1800- och 1900-talen och disputerade i Lund 2002 på en avhandling om arkitekten Harald Boklund, i vilken han undersöker relationen mellan kosmopolitiska, regionala och nationalromantiska strömningar. Henrik Ranby har tidigare skrivit böckerna *Arkitektur och byggnadstraditioner på Kullahalvön* (1995), *Jugendepoken i Malmö* (1996), medverkat med arkitektur- och stadsplaneringsavsnitt i Malmös (1992) och Helsingborgs (2005) officiella historieverk samt i *Signums svenska kulturhistoria* (2008–2009). Han forskar för närvarande om relationen mellan åkdon, blick och landskap samt är redaktör för bokverket *Höganäs historia*.

Brisvägen 6, 260 41 Nyhamnsläge, henrik.ranby@hoganas.se

THOMAS ROMBERG, f. 1950 är länsantikvarie/ kulturmiljöstrateg vid Länsstyrelsen i Skåne. Han arbetar med kulturmiljöfrågor kopplat till lagstiftning och förordningar. Romberg är fil. kand. med arkeologi, medeltidsarkeologi och etnologi, samt restaureringskonst vid Kungliga konsthögskolan.

Länsstyrelsen i Skåne län, 205 15 Malmö,
thomas.romberg@lansstyrelsen.se

JES WIENBERG, f. 1956 är professor och ämnesansvarig för historisk arkeologi vid Lunds universitet. Hans forskningsfält är historisk arkeologi, kyrkoarkeologi, minnesmärken och kulturarv. Wienberg disputerade med avhandlingen *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark* (1993) och har bl.a. redigerad antologin *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige* (2008) samt *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten* (2009).

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, box 117, 221 00 Lund, jes.wienberg@ark.lu.se

STUDIER TILL SVERIGES KYRKOR

1. *Östergötlands medeltida dopfuntar* av Marian Ullén och Sune Ljungstedt, 2003.
2. *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* av Jakob Lindblad, 2009.
3. *Maglarp. Kyrkan som försvann.* Redigerad av Markus Dahlberg, Thomas Romberg och Jes Wienberg, 2010.

MAGLARP

Kyrkan som försvann

är en bok om ett uppmärksammat fall, där en församlingskyrka 2007 revs på den skånska landsbygden. Maglarps nya kyrka ritades av arkitekten Harald Bokund och uppfördes för att ersätta den medeltida kyrkan. 1971 togs den gamla kyrkan åter i bruk. Den nya kyrkan övergavs 1976 och efter en lång process avsakraliserades kyrkan 2006 och revs året därpå. Boken berättar i sex artiklar historien om Maglarp och andra ödekyrkor. Maglarps nya kyrka försvann, men har andra övertaliga kyrkor en framtid?

Studier till Sveriges Kyrkor 3

ISSN 1652-1587

ISBN 978-91-7209-569-4

ISBN 978-91-7209-723-0 (PDF) 2015